

เอกสารทางวิชาการ

ฉบับย่อ

สำเภากษัตริย์สุลัยมาน

The Ship of Sulaimān

โดย

ดิเรก ภูตสิริสวัสดิ์

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ฉบับย่อ
ตำนานเภากษัตริย์สุลัยมาน
The Ship of Sulaiman

โดย
ศิริ เรณู กุลศิริสวัสดิ์

เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/010

(มีนาคม 2527)

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

คำนำ

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2509 และต่อมาได้จดทะเบียนเป็นมูลนิธิในปี พ.ศ. 2521 โดยมีเป้าหมายหลักในการส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภทในสาขาวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ทั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปล และเรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่ง และงานวิจัย ในระยะแรกเราได้เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นงานหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานแปลตำราทางวิชาการ แต่ต่อมาตำราในสาขาวิชาเหล่านี้ได้มีมากขึ้น ในปัจจุบันมูลนิธิจึงกำหนดเป้าหมายหลักในการส่งเสริมให้มีการผลิตตำราและหนังสือประกอบการศึกษาที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเมืองไทย อาเซียนอาเซียนและญี่ปุ่นโดยเฉพาะ

ในปี พ.ศ. 2523 มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มีนโยบายที่จะผลิตเอกสารทางวิชาการ เพื่อเผยแพร่ผลงานทางวิชาการในสาขาวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งของนักวิชาการชาวไทยและชาวต่างประเทศ โครงการเอกสารวิชาการดังกล่าวนี้จะประกอบด้วยเอกสารทางวิชาการรวม 2 ชุด คือ

ชุดที่หนึ่ง รวมบทแปลและเรียบเรียงบทความ หรือเอกสารทางวิชาการที่ชาวต่างประเทศเขียนเกี่ยวกับเมืองไทยในแง่มุมต่าง ๆ ในสาขาวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ เอกสารทางวิชาการชุดนี้จะมีลักษณะคล้ายคลึงกับ จุดสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ซึ่งมูลนิธิได้เคยจัดทำมาแล้วในระหว่างปี พ.ศ. 2516 - 2519 ต่างกันแต่เพียงว่า จะมีการรวบรวมบทความในหัวข้อเดียวกันให้เป็นกลุ่มก้อน และนอกจากนี้เอกสารต้นฉบับที่อยู่ในข่ายของการจัดทำเอกสารทางวิชาการชุดนี้มิได้จำกัดเฉพาะภาษาอังกฤษดังที่เคยเป็นมาในอดีต หากแต่จะขยายวงกรอบให้ครอบคลุมผลงานในภาษาต่างประเทศอื่น ๆ ด้วย

ชุดที่สอง เป็นรายงานผลการวิจัย ทั้งที่เป็นงานวิจัยอิสระและงานวิจัยที่ได้รับเงินอุดหนุนจากสถาบันต่าง ๆ รวมตลอดจนถึงงานวิทยานิพนธ์

เจตนารมณ์ของการจัดทำเอกสารทางวิชาการดังกล่าวนี้ มิได้มีเฉพาะแต่การเผยแพร่ผลงานทางวิชาการเท่านั้น หากทว่ายังเป็นการเตรียมต้นฉบับสำหรับการจัดทำหนังสืออ่านประกอบการศึกษาลักษณะวิชาต่าง ๆ (Readings) ในภาคภาษาอังกฤษ

ท่านที่สนใจเสนอเอกสารทางวิชาการให้มูลนิธิจัดทำพิมพ์ โปรดติดต่อเจ้าหน้าที่มูลนิธิทางจดหมาย หรือทางโทรศัพท์ เอกสารทางวิชาการเรื่องใดที่ได้รับการพิจารณาจัดทำพิมพ์ ผู้เขียนจะได้รับเงินสมนาคุณจากมูลนิธิในอัตราอันสมควร

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

413/38 ถนนอรุณอมรินทร์

บางกอกน้อย กรุงเทพฯ 7 (10700)

โทร. 424-5768

คำนำ

"สะพานะ อี สุลัยมาน - ลำเภากษัตริย์สุลัยมาน" เป็นบันทึกของอาลักษณ์คณะราชทูต
เปอร์เซียที่กษัตริย์สุลัยมานแห่งวงศ์เคาะหะรียะตุ (ค.ศ. 1656-1694) ทรงแต่งตั้งมาสนองตอบ
การเจริญพระราชไมตรีกับกรุงสยาม - สมเด็จพระนารายณ์มหาราช (ค.ศ. 1657-1688)

เมื่อมูลนิธิประยุตธรรมาภรณ์ศึกษานร่วมกับการยูนิเซฟและมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย
แผนก The Persian Heritage Series ได้ให้นายยอห์น ออฟ เคนแปลบันทึกเรื่องนี้เป็นภาษา
อังกฤษโดยให้ชื่อว่า The ship of Sulaiman และได้ตีพิมพ์เป็นเล่มราวยี่สิบปีกว่ามาแล้ว สมาคม
ภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยฯ ได้รับอนุมัติจากมูลนิธินี้ให้แปลหนังสือเล่มนี้ออกตีพิมพ์จำหน่ายได้

หน้าที่ไม่คาดแก่ข้าพเจ้า ดังที่ท่านคงได้ทราบจากคำนำเดิมในหนังสือ "ความสัมพันธ์
ของมุสลิมทางประวัติศาสตร์และวรรณคดีไทย" แล้ว

ใช้เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยและเปอร์เซีย (ปัจจุบันคืออิหร่าน) ที่มีต้นตอ
เป็นภาษาเปอร์เซียโดยชาวเปอร์เซียขึ้น ดูเหมือนจะอยู่ที่หนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ยังคงมีหลัก
ฐานอีกมากที่ยังมีผู้ใดค้นคว้าออกมา หรือบางทีส่วนมากอาจจะอันตรายเกินไปตามกระแสธารแห่งการ
ปฏิบัติของอิหร่านในปัจจุบันก็ได้

ที่หอสมุดแห่งชาติมีไมโครฟิล์มของเรื่องนี้เป็นภาษาเปอร์เซียจนจบ ท่านอาจารย์ตรี
อมาศกุลเคยให้ข้าพเจ้าดูเมื่อ พ.ศ. 2505 และได้จัดเป็นภาพถ่ายขนาดโปรดั้มยบัตรประมาณ 300
หน้าให้ข้าพเจ้าช่วยหาผู้แปล ทั้งหมดนี้อยู่ที่ท่านเอกอัครราชทูตอิหร่านคนหนึ่ง ซึ่งต่อมาได้ไปรับตำแหน่ง
ราชทูตที่กรุงโตเกียว ก่อนหน้าการปฏิวัติในอิหร่านสักสองสามปี แล้วเราไม่ได้มีการติดต่อกันอีกเลย

สุตีท่านหนึ่งกล่าวว่า "ดูรูปร่างและอดทนกว่าคน, ข้างก็ใหญ่กว่า, สิ่งใดยิ่งกล้า
มากกว่า, รว คว้ากินจุมากกว่า, นกออกถูกตกกว่า, แต่มนุษย์ดีกว่าที่ไม่ใส่ใจในการศึกษา"

ความพยายามของมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ที่จะเผยแพร่เอกสาร
ชุดนี้จึงเป็นที่น่ายินดี

ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์

27 มีนาคม 2527

คำนำ

สำเนาภกษัตริย์สุลัยมาน หรือ *The Ship of Sulaimān* นั้นแปลตรงตัวจากภาษาเปอร์เซีย สะทินะ-ฮิ-สุลัยมาน ต้นฉบับเป็นภาษาเปอร์เซียบันทึกโดยอาลักษณ์ของคณะราชทูตเปอร์เซียที่เดินทางมากรุงสยาม ต้นฉบับนี้มีเก็บไว้ที่สถานศึกษาที่อังกฤษ ณ กรุงลอนดอน นายยอห์น ออฟเคนเป็นผู้แปลโดยได้รับการช่วยเหลือจากมูลนิธิประวัติศาสตร์ร่วมสมัยของมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์และมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย แผนก *The Persian Heritage Series* ซึ่งมีศาสตราจารย์อะห์ซาน ยาร์ ชาดี (Ehsān Yār Shāter) เป็นบรรณาธิการทั่วไป

สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยได้รับอนุมัติให้แปลหนังสือนี้ออกตีพิมพ์จำหน่ายได้

หนังสือนี้แบ่งออกเป็นสี่ตอน คือ *First Jewel* จนถึง *Fourth Jewel* สามตอนแรกกล่าวถึงกรุงสยามในด้านต่าง ๆ แต่ตอนที่สี่กล่าวถึงนางประเทศที่คณะราชทูตผ่าน และที่ชาวอิหร่านได้ไปมาค้าขายด้วยในเอเชียอาคเนย์และตะวันออกไกล ข้าพเจ้าเสริมคำอธิบายพอสังเขป

ที่น่าสนใจก็คือ หนังสือนี้ทั้งเล่มไม่ได้กล่าวถึงวรรณกรรมของไทย ไม่ได้กล่าวถึงพระราชกรณียกิจหรือกริคนใดเลย ทั้ง ๆ ที่อาลักษณ์ก็เป็นคนเจ้าบทเจ้ากลอน ในตอนที่สามในเรื่องการทอนสาบานด้วยการลุยไฟ มีกล่าวเพียงผาด ๆ เท่านั้น

หนังสือนี้หนา 248 หน้า ข้าพเจ้าได้แปลบางส่วนลงตีพิมพ์ในวารสารของสมาคมภาษาและหนังสือ ๖ คือในเล่มที่ ๑ (๖.10.2516), ที่ 10 (1.1.2517), ที่ 11 (10.3.2517) และที่ 12 (31.5.17) แต่ในหนังสือนี้มีคำอธิบายเรื่องราวในพระคัมภีร์อัล-กุรอาน มีข้อความพาดพิงประวัติศาสตร์ของประเทศตะวันออกกลางและเปอร์เซียก่อนและในสมัยของอิสลาม ผู้อ่านที่มีพื้นความรู้ทางนี้เท่านั้นจึงจะทราบภูมิหลังของเรื่องเหล่านี้ได้คล่องจองกับความประสงค์ของอาลักษณ์ ถ้าแจ้งคำอธิบายให้แจ่มแจ้งจริง ๆ ก็จะมีผู้แนะนำ ข้าพเจ้าควรย่อหนังสือเล่มนี้ แต่ในโอกาสเดียวกันเรื่องใดที่คิดว่าสำคัญก็ให้กล่าวโดยละเอียดพอสมควร ข้าพเจ้าเห็นด้วยที่จะช่วยให้ท่านผู้อ่านได้รู้สาระของหนังสือเร็วขึ้น

ดิเรก กุลศิริสวัสดิ์

๕๕/๒๑-๒๒ ถนนพระราม ๑

กรุงเทพฯ 10500

คำนำของบรรณาธิการทั่วไป

การเดินทางของชาวเปอร์เซียนั้นมีมาตั้งแต่สมัยกษัตริย์ดาริอุสที่สาม (521-485 ปีก่อนคริสตกาล) โดยเดินทางโดยทางคาบสมุทรอาหรับ (อ่าว) อินเดียและอียิปต์คานทะเลแดง

ในสมัยของวงศ์ซาสานิด (Sasanids 226-651 ก่อนคริสตกาล) ได้ขยายเส้นทางเดินเรือไปถึงเมืองจีนโดยแวะที่เกาะลังกาเป็นเมืองท่าผ่าน ชาวจีนเรียกพวกเปอร์เซียว่า "ไป-เซ -Po-ssu" การเดินเรือนี้รุ่งเรืองจนศาสนาอิสลามแผ่ไปถึงหัวประเทศเปอร์เซียจนถึงศตวรรษที่ 16 มีชาวเปอร์เซียไปตั้งภูมิลำเนาในต่างแดนหลายแห่งด้วยความกระตือรือร้นที่ต้องการเผยแผ่ศาสนาอิสลามด้วย การเดินเรือของชาวเปอร์เซียจึงแผ่ไปถึงหมู่เกาะอินโดนีเซียและประเทศจีน ใน ค.ศ. 748 มีชาวเปอร์เซียจำนวนมากตั้งหลักแหล่งที่เกาะไหหลำ (Hainan) ในปีนั้นได้มีกล่าวว่า ชาวเปอร์เซีย, มลายูและพวกพราหมณ์จากอินเดียได้เป็นเจ้าของเรือสินค้าที่แม่น้ำกวางตุ้ง

ในศตวรรษที่ 17 มีชาวเปอร์เซียหลายคนมาตั้งหลักแหล่งอยู่ในกรุงสยาม และได้เข้ารับราชการจนเป็นเสนาบดีการคลังก็มี

"เจ้าเอกอภัยสุลัยมาน" นี้ กล่าวถึงคณะราชทูตของกษัตริย์สุลัยมานแห่งวงศ์เศาะฟะวีเยฮ์ (ค.ศ. 1666-1694) ที่ได้มาเยือนกรุงสยามและได้หอบปะสงค์ของชาวเปอร์เซีย เพื่อเป็นการสนองไมตรีที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงส่งราชทูตไปกรุงเปอร์เซียก่อน

ผู้บันทึกเรื่องราวนี้เป็นอาลักษณ์ของคณะราชทูตชื่อ อิบนิ มุหัมมัด อิบรอฮีม เขาเป็นคนช่างสังเกต, เจ้าคารม, วิทยาศาสตร์และมีจินตนาการทางกวี เริ่มเรื่องตั้งแต่ออกเดินทางจากท่าบันดาร์บูบาสเมื่อวันที่ 27 มิถุนายน ค.ศ. 1665 และเดินทางกลับถึงท่านี้ตามเดิมเมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม ค.ศ. 1668 รวมประมาณ 3 ปี

คำนำของผู้แปล (นายยอห์น ออฟ เคน)

ในปลายศตวรรษที่ 17 คณะราชทูตเปอร์เซียได้ไปเยือนกรุงสยาม เวลานั้นมีชาวต่างประเทศหลายชาติมาติดต่อกับชาวสยาม บ้างก็เพื่อการค้า บ้างก็เพื่อการศาสนา พยายามชักชวนสมเด็จพระนารายณ์ให้รับนับถือศาสนาอิสลามหรือศาสนาคริสต์ สมเด็จพระนารายณ์ทรงสนพระทัยในการเจริญพระราชไมตรีกับประเทศเพื่อนบ้าน พระองค์ทรงส่งผู้แทนและของขวัญไปยังประเทศใกล้เคียง จนในที่สุดได้ส่งคณะราชทูตไปยังสำนักของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ของฝรั่งเศส เรื่องราวในหนังสือเล่มนี้เป็นของคณะราชทูตที่กษัตริย์สุลัยมานทรงจัดส่งเพื่อจำเริญพระราชไมตรีตอบแทนการที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงส่งหัตถ์สาธิตให้นำพระราชสาส์นของพระองค์ไปถวายที่นครอัสตานา

คณะราชทูตนี้ประกอบด้วยเจ้าหน้าที่หลายฝ่าย เช่นทหารปืนเล็ก (Tufāngchǐ) ทหารปืนใหญ่ (Tūpchi) และทหารม้า (Qūrchi) อาลักษณ์ได้กล่าวถึงฝรั่งคนหนึ่งชื่อนายคอน-สแตนซ์ ฟอลคอนว่าได้รู้เรื่องมีอำนาจเช่นใด และได้กล่าวถึงการเสื่อมอำนาจของชาวอิหร่าน เพราะแตกความสามัคคีและไม่จงรักภักดีต่อในหลวง ทั้งนี้อาลักษณ์ยกเว้นท่านอาบู มุหัมมัด

นายฟอลคอนเป็นชาวกรีก มาจากเกาะซีฟาโลเนีย (Cephalonia) มีชื่อทางรอดตายจากเรือแตกหลายครั้ง ชื่อเดิมคือคอนสแตนตินอส เยราเคส (Konstantinos Yerakes) ในหนังสือเอ็นไซโคลปีเดียของกรีก (Eleftheroudakes Modern Greek Encyclopaedia) ได้กล่าวขวัญถึงท่านผู้นี้ไว้มากพอๆ ในนั้นกล่าวว่า เขาเกิดเมื่อ ค.ศ. 1847

แรกทีเดียว นายฟอลคอนทำงานอยู่ในเรือสินค้าของอังกฤษกับนักแสวงโชคคนหนึ่งชื่อนายยอร์จ ไวท์ แล่นเรือมาถึงอินเดียนเมื่อ ค.ศ. 1870 นายฟอลคอนเป็นลูกจ้างของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษทำงานในหน้าที่ต่าง ๆ กันหลายตำแหน่ง เขาเป็นคนเฉลียวฉลาดและพูดได้หลายภาษา เขาได้เข้ารับราชการในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ด้วยคุณสมบัติเหล่านี้ ในไม่ช้าก็ได้เข้าเฝ้าใกล้ชิดและเป็นที่โปรดปราน เขาเป็นต้นคิดให้ส่งคณะราชทูตไปเจริญพระราชมงคลกับพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 เขาเล่าประวัติศาสตร์และความเจริญของยุโรปถวายสมเด็จพระนารายณ์ หลังจากนั้นฝรั่งเศสก็ส่งกองทหารมาประจำที่บางกอกและเมืองมะริด แต่ในไม่ช้าก็ถอยกลับไปใน ค.ศ. 1888

นายฟอลคอนแต่งงานกับหญิงลูกครึ่งที่มีพ่อแม่เป็นชาวญี่ปุ่นและโปรตุเกสซึ่งนับถือศาสนาคริสต์ ต่อมานายฟอลคอนเองก็เปลี่ยนการนับถือจากนิกายออร์ทอดอกซ์มาเป็นบิชอป

ใน ค.ศ. 1888 สมเด็จพระนารายณ์ทรงประชวร ต้องประทับอยู่ในพระราชวัง เวลานั้นมีผู้คิดชิงราชสมบัติได้สำเร็จ นายฟอลคอนจึงถูกสังหาร

ในการเรียกชื่อกรุงศรีอยุธยา อาลักษณ์เขียนว่า ชะฮ์ร นาว์ -Shahr Nāv-แปลว่า เมืองที่เต็มไปด้วยเรือเพราะมีคลองมาก และมักจะใช้ชื่อนี้เรียกกรุงสยามด้วย เมื่ออาลักษณ์เขียนว่า "เมืองใต้ลม-Below the Winds" เขาหมายถึงบรรดาประเทศในย่านลมมรสุม อาลักษณ์มักจะเขียนชื่อเมืองเพี้ยน เช่นคาเธย์ ซึ่งหมายถึงเมืองจีนเขียนเป็น คิฏอ-Khitai ชาวเตอร์กหรือมองโกลว่า กระระ คิไต-Kara Khitai

* เขียนให้ถูกว่า Shahr-i Nao- ชะฮ์ริ เนาว์ แปลว่า เมืองใหม่ ก็ได้ ชะฮ์ร-เมือง เนาว์-เมืองใหม่ หรือ เรือ

เรื่องมาตราซึ่ง, ดวงรัตน์อักษรณ์ใช้ตามสมัย ซึ่งผู้แปลได้ทำตารางเทียบไว้

ลักษณะของบันทึกที่พึงทราบก็คือ อักษรณ์มักสวดแทรกจินตนาการเชิงกวีหรือเชิงการประพันธ์ของตนลงไปด้วย ท่านองโฮอาและฟิงเพื่อ บางครั้งทำให้หน้าเปื้อน แทนที่จะได้รู้เรื่องราวต่าง ๆ โดยเร็ว กลับต้องมาลองล่อยไปตามจินตนาการของอักษรณ์ซึ่งมีอยู่มาก เช่นในตอนขึ้นต้นต้องกล่าวคำสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้า, พระศาสดา และบรรดาสาวก ฯลฯ อักษรณ์จะพรรณนาอย่างยืดยาวมีทั้งอุปมาและอุปไมย ยกตัวอย่างจากพงศาวดารเปอร์เซียและอาหรับมาประกอบ บางครั้งก็อ้างอิงการจากพระคัมภีร์อัล-กุรอาน

กุฎมัสดุ ของอักษรณ์

ขอเริ่มด้วยการกล่าวสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้า ผู้ทรงอภิบาล ผู้ทรงรอบรู้ ผู้ทรงปรีชาญาณ และทรงวิหยาปัญญา ผู้ทรงให้การเดินทางคราวนี้ปลอดภัย

เราขอกล่าวคำสดุดีแก่ท่านนบีมุหัมมัด องค์พระศาสดา ผู้ทรงนำร่องเรือดของเราเมื่อหลงทิศทาง

เราขอกล่าวสดุดีท่านอิมามอะลี - เคาะลีฟะฮ์คนที่สี่ - ซึ่งเป็นญาติ และเป็นบุตรเขยของท่านนบีมุหัมมัด ขอความเจริญมงคลจงมีแก่บิรวารของท่านด้วย

ในโอกาสนี้ อักษรณ์ผู้ต่อมาขอเอนมือพระเกียรติกษัตริย์สุลัยมาน ผู้ทรงธรรม

เราขอเอนมือพระเกียรติพระเจ้ากรุงสยาม - ราชแห่งช้างเผือกและปดลังกาทอง - ที่พระองค์ได้ทรงเมตตาปราณีชาวมุสลิมในราชอาณาจักรของพระองค์ ขอพระผู้เป็นเจ้าได้ทรงนำทางกษัตริย์พระองค์นี้ให้เข้ารับนับถือศาสนาอิสลามด้วยเทอญ

พระองค์ได้ทรงส่งราชทูตไปยังกรุงเปอร์เซีย บางคนก็ประสบพายุ, เรือแตก, จมน้ำตาย, บางคนก็ถูกโจรสลัดปล้น แต่ใน ค.ศ. 1682 ราชทูตที่จัญญะลีมาซันเดราณี (Salim Mazanda rānī) ได้บากบั่นเดินทางไปถึงจนได้ถวายพระราชสาส์นของพระองค์แก่พระเจ้ากรุงเปอร์เซียพร้อมทั้งของกำนัลอันมีค่ามากมาย พระราชสาส์นนั้นกล่าวถึงพระราชไมตรีอันอบอุ่นที่ทรงขอให้มีความกันโดยราบรื่น

ตามพระคัมภีร์อัล - กุรอาน (4 : ๘๖) มีกล่าวว่า เมื่อเขาคำนับเจ้า ก็จงตอบการคำนับนั้นให้ดีที่สุด โดยเหตุนี้ พระเจ้ากรุงเปอร์เซียจึงทรงตั้งให้ท่านมุหัมมัด หุสัยน์ เบก เป็นหัวหน้าคณะราชทูตอิหร่านสู่กรุงสยาม ให้จัดหอกทหารปืนเล็ก, ปืนใหญ่, มหาคเล็กและทหารติดตามไปรับใช้เพื่อถวายพระเกียรติด้วย

สำหรับข้าพเจ้าเองนั้น รู้สึกปิติที่ได้รับเลือกเป็นอักษรณ์ประจำคณะราชทูตนี้

บันทึกเรื่องราวนี้จึงเฟื่องลงพระเกียรติของกษัตริย์สุลัยมาน และได้แยกออกเป็น
ถ้อยคำหลายภาค

คำกล่าวของกษัตริย์สุลัยมาน*

คำแปลนี้เพื่อชี้ว่า ศิลปะการเขียนของอาลักษณ์ในบางครั้งนั้นเย็นเยื่อ แต่อาจครีမ်
สำหรับชาวอิหร่านบางคนในสมัยนั้นก็ได้อ

"ได้โปรดฟังว่า คำกล่าวของกษัตริย์สุลัยมานได้บรรทุกพวกเราข้ามท้องทะเลที่แผ่กว้าง
โดยรวดเร็วปานไค จมเราได้มาถึงแผ่นดินที่แปลกประหลาดอยู่ไกลลิบ ๆ การเดินทางเช่นนี้เหมือน
คอกกู่หลายในนิยายที่อุดมแต่งปรากฏต่อสายตาของผู้เดินทางที่ต้องมนตร์ วันแล้ววันเล่าเราสูดความ
หอมของซอญูปผาแห่งความมหัศจรรย์และการผจญภัย ซึ่งมีพร้อมอยู่ในนี้ เราต้องแบกความยากลำบาก
และจำต้องจ้องดูหน้าของความตาย แต่ก็ขอขอบคุณต่ออำนาจอันมหัศจรรย์ของเราและลมที่โอบมาอยู่เบื้อง
นิจซึ่งเนื่องด้วยพระการุณยอันทรงมหิธานุภาพของพระผู้เป็นเจ้า เราได้เดินทางกลับมาเพื่อถวาย
เรื่องราวอันน่าเหลือเชื่อ ความสรรเสริญแด่พระผู้เป็นเจ้า พระผู้ทรงนำร่อง ซึ่งพระหัตถ์และ
ลมโอบของพระองค์ทรงนำทางแก่ทุกผู้ที่มีวิญญาณผ่องแผ้วแล้วตามครรลองชั่วชีวิตของเขา"

* ชื่อของเรื่องตรงกับคำกล่าวของท่านนบีมุฮัมมัด ตามที่ปรากฏในอัล - กุรอาน 21:01, 34:12
(ดูพระคัมภีร์ไบเบิลเดิม เรื่องของกษัตริย์โซโลมอน - Solomon) กล่าวคือกษัตริย์องค์นี้ซึ่งทรง
เจริญพระราชไมตรีกับสมเด็จพระนารายณ์นั้นก็ทรงพระนามว่า สุลัยมาน เช่นกัน ทรงอยู่ในวงศ์
เศาะฟะรีย

ตอนที่ 1 อัญมณีเม็ดแรก

หลังจากรอชาอยู่ที่ทำเมืองบันดาร์อุบาสถึงหกเดือน เราก็เริ่มออกเดินทางเมื่อวันที่ 25 เดือนเราะฎะฮ์ปีจอเราะฎะฮ์ศักราช 10๑๖ (27 มิถุนายน ค.ศ. 16๘5) เวลาเย็น เราแล่นเรือมาได้หลายวัน ยังเลียบตามฝั่งมองเห็นภูเขาอยู่ แล้วก็เกิดพายุ มาสงบเอาตอนกลางคืน คืนนั้น ยามเชิอนอนหลับ เรือแล่นออกนอกทางเกือบ เกยหินโสโครก คนเรือปลดเรือเล็กลงหลายลำแล้ว พัวงเรือใหญ่ จนพันอันตราย เข้ามาอยู่ในร่องน้ำตามเดิม ตอนนั้นร้อนมาก แม้แต่ลมที่พัดมาก็ ร้อนผ่าว ต่อมาเราขาดแคลนน้ำ ต้องปันน้ำกัน บางคนดื่มน้ำทะเลซึ่งกร่อยหลาย

อีกสิบสี่วันต่อมา เราก็มาถึงเมืองมัสกัต (มัสกัต) แต่ก่อนพวกโปรตุเกสปกครอง แล้วพวกอุซเบกได้ ทำนี้เก็บภาษีร้อยละสาม เราได้ส่งเรือเล็กไปหาน้ำและเสบียง เราพัก อยู่ที่มีสกาตสามวัน พอรุ่งเช้าวันที่สี่เราก็ออกไปแล่นสู่มหาสมุทรอินเดีย

เรือของเราเหมือนเจ้าสาว และลมก็เหมือนอย่างเครื่องดนตรี พอดตกกลางคืนก็มีด สนทกรันรุ่งเข้าก็ผจญพายุอีก คลื่นซัดเรือขึ้นสูงต่ำอย่างว่าเล่น เมื่อเราจอดที่ทำมัสกัต มีชายคนหนึ่ง ขออาศัยมาด้วยเพื่อไปขึ้นที่อินเดีย คืนนั้นเขานอนไม่ระวังตัว เลยถูกคลื่นซัดลงทะเล พวกเรา เสียใจและร้องไห้อาลัยเขา เราแล่นเรืออยู่สี่สิบเจ็ดวัน ก็มาถึงท่าเมืองจีนะปะดัน (ปัจจุบันคือ เมืองมัสการา) ซึ่งเป็นเมืองท่าแห่งหนึ่งของแคว้นการนาติก (การะนัต) ใกล้แคว้นไทรบาราค ชาวอังกฤษได้เข้าทำนี้เป็นราคา 12,๐๐๐ รูปี (1 รูปีหนักเท่ากับเงินบริสุทธิ์ ๕77.5 กรัม) แล้ว ได้สร้างเมืองสร้างป้อมขึ้นอย่างแข็งแรง

เมื่อทอดลมแล้ว เราก็ยิงปืนใหญ่เพื่อเตือนให้รู้ว่า เรามาถึงแล้ว ทางท่าที่ส่งเจ้า พนักงานลงเรือแคบมาสอบถามว่า เรามาจากไหน จะไปไหน เมื่อนายท่าทราบเรื่องราวแล้ว ก็เชิญนายเรือของเราขึ้นฝั่ง

วันรุ่งขึ้นก็มีเรือเล็กหลายลำเอาไก่, เนื้อ, ผลไม้, หมากพลามาให้เรา อีกวันต่อมา ทางข้าหลวงที่ส่งผู้แทนเชิญท่านราชทูตของเราขึ้นฝั่ง เราลงเรือเล็ก พอยังไม่ถึงฝั่งก็มีเรือ เล็ก ๆ อีกหลายลำมาล้อมเรือเราเป็นการให้เกียรติ เมื่อถึงฝั่ง นายท่าก็ลงมาต้อนรับเรา แล้วเราก็ตั้งแคร์ที่ทำด้วยไม้มะเกลือ คนหนึ่งนั่งในแคร์อันหนึ่ง เลยกายเป็นชบวนแห่ มีนักร้อง และการเล่นดนตรีประโคมกลองพร้อมทั้งเต้นรำด้วย ตลอดทางเราได้รับการดูแลอย่างสมเกียรติ แม้จะจริง ก็มีคนคอยพัดให้เราตลอดเวลาที่อยู่ในแคร์

เราไปเที่ยวที่ป้อม ได้รู้ห้องดับต่าง ๆ แล้วก็มาพักที่คุ้มหลวง เขาต้อนรับและเลี้ยงดูเราอย่างอันทันทีสำหรับเรา คุ้มของเราอยู่นอกป้อม เมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้ว แยกเหรี้อพากันลากลับ เราก็มาขึ้นแคร่ไปชมสวนที่สวยงามมาก แล้วเขาก็นำเราไปที่ฝึก เขาจัดอาหารและผลไม้ให้เราอย่างบริบูรณ์ พร้อมทั้งคนใช้ด้วย นายท่าและเจ้าพนักงานมาเยี่ยมเราทุกวัน

เมืองท่าจีนะปะคันอุดมสมบูรณ์มาก มีบ้านเรือนและสวนมากมาย ชาวเมืองมีหลายเผ่า แต่ส่วนมากเป็นพวกเคเลกูบถือศาสนาฮินดู มีพวกโปรตุเกสอาศัยอยู่เหมือนกัน

เมื่อไม่นานมานี้ พวกฝรั่งเศสครอบครองเมืองท่าใกล้ ๆ ที่ชื่อโมลาปุระ แต่พวกเขาประหลาดใจไม่ได้ เจ้านครแห่งไทรราบาดจึงส่งกองทหารมาทำลายป้อมของเมืองท่านี้เสีย พวกที่รอดตายจึงมาตั้งเมืองที่จีนะปะคัน

ข้าหลวงเป็นชาวอังกฤษ ปกครองราชการอย่างเป็นธรรมและเมตตาปราณี จึงมีคนอพยพมาอาศัยอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก แต่ผู้มีอำนาจอย่างแท้จริงของเมืองท่านี้คือพระเจ้ากรุงอังกฤษ พระองค์ได้ทรงส่งเรือหลายลำมาค้าขายที่เมืองท่านี้ พึงสังเกตด้วยว่า พวกฝรั่งเศสมีระเบียบวินัยมาก เขาวางยาม, จุดคบและเตรียมพร้อมที่ป้อมเสมอ

เมื่อเรามาถึงเมืองท่านี้ได้สองสามวัน ก็มีเรือมาจากประเทศอังกฤษนำพระราชสาส์นมาแจ้งว่า พระเจ้ากรุงอังกฤษเสด็จสวรรคตแล้ว (พระเจ้าชาร์ลส์ที่สองเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๖๖๕ พระเจ้าเยมส์ที่สองได้ขึ้นครองราชย์ต่อ) วันนั้นทั้งวัน นายท่าและเจ้าพนักงานอื่น ๆ ต่างแต่งคำไว้อาลัย พอรุ่งขึ้นก็เปลี่ยนแต่งชุดที่หรูหราเป็นการต้อนรับกษัตริย์องค์ใหม่ในวันราชาภิเษก นายท่าได้เชิญเราไปที่สวนและให้เราส่งพ่อครัวไปปรุงอาหารเองด้วย เพราะพวกเขาปรุงอาหารอย่างของพวกเราไม่เป็น วันนั้นเป็นวันที่ ๒๖ แห่งเดือนเราะมะฎอนที่เราถือศีลอด (ตรงกับวันที่ ๒๒ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๖๕) หอดกเย็น เราก็ไปตามคำเชิญ

คณะผู้แทนของเรามี ๑๒ คน แต่ละคนนั่งแคร่ไปยังเรือนต้อนรับ เขาให้เรานั่งเก้าอี้แทนที่จะนั่งบนพรมมีหมอนอิง งานนี้จัดในกระโจมใหญ่ใกล้มุข เมื่อเราไปถึงที่หน้ามุข ลงจากแคร่จะถอดรองเท้า ก็แลเห็นทุกคนสวมรองเท้าเดินย่ำอยู่บนพรม บางคนงูส่ายด้วย เราจึงทำตามธรรมเนียมของพวกเรา ตรงไปนั่งที่เก้าอี้ เมื่อแขกมาพร้อมแล้ว มีคนดนตรีซึ่งอยู่หลังกำแพงซึ่งเรามองไม่เห็นกับบรรเลงเพลง แล้วพวกเขาก็เอากล้ามาให้ดื่ม แรกทีเดียวพวกอังกฤษถวายพระพรแด่กษัตริย์ของอิหร่าน แล้วก็ดื่มถวายพระพรแก่กษัตริย์ของอังกฤษ ต่อมาก็ดื่มถวายพระพรให้พระเจ้ากรุงสยาม แล้วจึงถึงสุตปิ่นใหญ่ ในงานนี้พวกผู้หญิงฝรั่งเศสก็มาร่วมด้วยซึ่งทำให้คณะทูตของเราสนใจไปตามความงามของหญิงเหล่านั้นมาก

เมื่อเสร็จพิธีเปิดประชุมแล้ว พวกฝรั่งเศสก็ถอดรองเท้า ถึงตอนที่แขกต้องดื่มให้พรแก่เจ้าภาพบ้าง นายท่าเปิดหมวกคำนับดื่มเหล้าจากถ้วยนั้น แล้วก็เวียนให้คนอื่นดื่มด้วย พวกผู้หญิงผู้ชายฝรั่งเศสวางแขนเด่นระบำแล้วถอดกันรองเท้า

พอล่วงเวลาสักพักหนึ่งและแขกที่มาช้าที่สุดมาก็มาแล้ว ก็มีการแสดงการละเล่นต่าง ๆ มีร้องรำทำเพลงประโคมกลอง มีผู้หญิงโต่เชือกด้วย เธอยังแสดงกายกรรมท่าต่าง ๆ บนที่สูง ๆ เธอได้ลวดและสีลังกาเอาศรีษะวางบนเชือก ชีเท้า อีกคนหนึ่งแบกลาโต่เชือก

พอตะวันตกดิน เขาก็จัดอาหารไว้บนโต๊ะ มีเหล้าด้วย เราจึงแก่ก็ตลอด คืนนั้น เราเบิกบานกันจริง ๆ ธรรมเนียมของพวกฝรั่งจะต้องไม่ให้โต๊ะว่างอาหาร เขารับประทานกันเจ็ด-ชุดพอรับประทานชุดหนึ่งเสร็จก็ไปคุยกัน หลังจากอาหารแล้วก็มีของหวาน, มีน้ำนม, หมากพลู คืนนั้นพวกเขาคงได้ยิงปืนใหญ่ไม่น้อยกว่าพันนัด ซึ่งเป็นการถวายเป็นการศพด้วย

ตามคติของนักปราชญ์ (อิสลาม) ว่าพวกคริสเตียนแบ่งออกเป็น 72 นิกาย (เป็นอุปมาว่ามีมากนิกาย) แต่ก็มีข้อแตกต่างกัน บ้างถือว่าพระเยซูเป็นพระบุตร บ้างว่าพระองค์คือพระผู้เป็นเจ้า แต่บ้างถือว่า พระองค์ประกอบด้วยองค์สามคือ ตัวแท้ของพระองค์, ความรู้และชีวิต อีกพวกหนึ่งว่า พระเยซูถูกบังเกิด พระองค์ไม่มีคุณลักษณะของพระผู้เป็นเจ้า พวกเขาเชื่อว่า ตัวความรู้ได้เข้าไปอยู่ในพระวรกายของพระเยซู บ้างว่าพระมหาไถ่เป็นพระเจ้างิ้วมนุษย์ แม้ว่าบรรดาเหล่านี้ถือพระคัมภีร์ไบเบิลฉบับเดียวกัน แต่ก็มีวิธีปฏิบัติไม่เหมือนกัน แต่ปัจจุบันนี้ ส่วนมากเชื่อว่าพระเยซูเป็นพระบุตรของพระผู้เป็นเจ้า พวกนี้ถือว่า ผู้หญิงมีศักดิ์สูงกว่าผู้ชายเพราะด้วยผู้หญิงจึงมีพระเยซู เพราะฉะนั้น พวกคริสเตียนจึงต้องให้เกียรติแก่ผู้หญิงมากกว่าแก่ผู้ชาย

มีนักเดินรำสองคนไม่ยอมรับ เงินค่าจ้าง แต่เล่นเพื่อการกุศลเป็นการถวายเป็นการศพแก่รูปเคารพที่พวกเขานับถือ

ที่น่าแปลกก็คือ มีพราหมณ์คนหนึ่งเป็นหมอดู เขาเอาใบไม้ออกมาเสี่ยงทายแล้วกระซิบบอกเราว่า หัวหน้าคณะราชทูตจะถึงแก่ความตายเมื่อเดินทางไปถึงที่แห่งหนึ่ง ที่นั้นจะมีน้ำและอุดมด้วยธัญญาหาร พระเจ้ากรุงสยามจะพิโรธแล้วสั่งให้จับคนหนึ่งในคณะของเรา* เขายังได้ทำนายอีกหลายเรื่อง ซึ่งเกิดขึ้นตามนั้นจริงเมื่อเรามาถึงกรุงศรีอยุธยา เขาทำนายได้แม่นยำอย่างไรนั้น ข้าพเจ้าเองก็จนปัญญา

* ท่านหัวหน้าราชทูตตายเมื่อถึงแผ่นดินสยาม แต่ที่ทรงให้จับคนหนึ่งในคณะราชทูตนั้นไม่ปรากฏ เพียงแต่ว่าท่านหังอุยสะติม - ราชทูตฝ่ายไทยซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ทรงส่งไปเจริญพระราชมิตรกับกษัตริย์สุลต่านนั้น - ขออาศัยเรือของคณะราชทูตนี้กลับมาด้วย แล้วภายหลังถูกจับลงโทษ (จุดอนที่สาม)

ตอนที่ ๒ ฉันทน์เม็ดสอง

เมื่อรับน้ำจืดและเสบียงแล้ว เราก็ตออกเรือในวันที่ 17 เดือนเชาวาล พ.ศ. 1088 (๘ กันยายน 1885) ตรงไปเมืองตะนาวศรี การผจญภัยในท้องทะเลก็เป็นเหมือนแต่ก่อน จึงขอเว้นกล่าวซ้ำ ณ ที่นี้ นอกจากบางเรื่องที่เป็นเท่านั้น

โดยที่จุดหมายปลายทางอยู่ไม่ไกลนัก นายเรือจึงชะล่าใจ ไม่เติบเสบียงไว้เต็มที่ ในระหว่างทางเกิดลมเจียน อาหารก็ขาดแคลน ตอนนั้นขนมปังที่เก็บเอาไว้ตั้งหกเดือนมีหนอนมีมคืบแล้ว เราก็กินโดยไม่รอช้าอย่างเอร็ดอร่อย ในที่สุดก็มาถึงเกาะอันตามัน เรือเกือบเกยหินโสโครกแตก แต่เราก็ตมาได้จนถึงเมืองมะริด ลูกเรือของเราเรือแล่นลัดเลาะหินได้นำไปได้ หอขาวเมืองไคยีนเสียงปืนใหญ่ที่เรายิงเพื่อแจ้งข่าวการมาเยือนของเรา ก็ออกมาต้อนรับหาเรือของเราเข้าเทียบท่า

มาถึงตอนนี้ท่านทั้งสี่ (ราชทูตฝ่ายไทยที่โดยสารกลับมาด้วย) บอกท่านราชทูตมุหัมมัด หุสซัยน์ เบก ว่า ที่กรุงสยามนั้น สิ่งใดก็ตามที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าแผ่นดิน ชาวเมืองก็เคารพสักการะเท่า ๆ กับกษัตริย์เหมือนกัน อย่างพระราชสาส์นนี้ต้องไว้วางบนที่สูงเป็นต้น

ต่อมาพวกชาวเมือง ข้าราชการและนายตำรวจทั้งข้าราชการชาวสยามก็ขึ้นมาบนเรือ พอเห็นพระราชสาส์นของเราก็ก้มลงกราบกันตัวอย่างกตเวทิตาต่อพระผู้เป็นเจ้า พวกเขามือจรดขม่อมแล้วยังคมกราบลงบนพื้นสามครั้ง แล้วก็จัดเรือรับท่านราชทูตขึ้นบก

พวกชาวเมืองประโคมวโหรีต้อนรับแขกเมือง มีเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งถูกล้ำหม้อทำด้วยโลหะและกระดุมมีคันสายสี แต่เสียงแหลบแก้วหู แล้วก็มิชลุ่ยมีกลอง เขาตีกลองจนสนั่น เขาอัญเชิญพระราชสาส์นไปไว้ในเรืออีกลำหนึ่ง มีผ้าแดงปูและอัญเชิญพระราชสาส์นไว้ในที่สูงบนดั่งคล้ายธรรมาสถูซึ่งตั้งใช้เจ้าหน้าที่ยกถึงสี่คน แล้วก็มีเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยยืนเฝ้าเป็นเกียรติยศ เวลาพระราชสาส์นไปนั้น คณะราชทูตต้องเดินตามหลัง

ที่บนเนินเขาใกล้ ๆ วัดแห่งหนึ่ง เขาสร้างศาลาไว้เป็นที่สถิตของรูปสำหรับสักการบูชา ปิกทองเสวยอร่าม เขาอัญเชิญพระราชสาส์นของเรามาไว้ ณ ที่นี้ แล้วคัดย่ายเฝ้าอย่างแน่นหนา

มีอาคารอีกตลึงหนึ่งมีชื่อว่า ชุตพิฏธู ซึ่งสร้างโดยชาวอิหร่านคนหนึ่งที่ได้มาตั้งเนื้อตั้งตัวจนรุ่มรวยในเมืองนี้ อาคารหลังนี้สวยงามมาก ปูด้วยพรมหนา แต่โดยที่ชาวสยามไม่เข้าใจในเรื่องการปรุงอาหาร นายมุหัมมัดศอดิก-บุตรชายของชาวอิหร่านคนนี้จึงต้องทำหน้าที่ต้อนรับเราด้วยอาหารเข้าและอาหารค้ำอย่างสำราญ

รุ่งเช้าท่านพญาศิริมังคละมาเยี่ยมท่านราชทูตพร้อมทั้งแจ้งว่า ที่ไม่มีตลาดค้อย เพราะฉะนั้น ขอให้เขาได้รับหน้าที่เป็นผู้ดูแลในเรื่องอาหารและการต้อนรับ พญาศิริมังคละอาหารให้เราวันละห้าสิบสำหรับ และมอบคนใช้ชาวสยามให้เราห้าสิบคนไว้คอยรับใช้และเลี้ยงม้าของเราด้วย

พักอยู่ที่มะริดได้สองสามวัน เราก็เดินทางต่อไปยังเมืองตะนาวศรี แต่โดยที่หนทางส่วนใหญ่เป็นแม่น้ำลำคลอง ป่าดิบและเส้นทางขรุขระ จึงยากที่จะขี่ม้าโดยตลอดได้ ถ้าทางการของสยามจะตัดถนน ก็ต้องตัดผ่านป่าเขาซึ่งขรุขระไปด้วยช้างป่า เสือดำ หมาป่า ถ้าอย่างนั้นแล้ว ก็คงไม่สะดวกสบายเท่ากับการเดินทางโดยทางเรือ ซึ่งสบายมากและทุนค่าใช้จ่ายด้วย

มีพิพายสองคนที่พายเรือซึ่งบรรทุกสัมภาระของร้อยคนได้และสามารถไปได้ไกลถึงวันละ 10 พุศัศ (ประมาณ 65 กม.) เรือเหล่านี้เหมือนกับบ้าน ถึงไหนก็จอดที่นั่น ชื้อขายและอยู่กันในเรื่องโดยไม่ต้องขึ้นบก

ชาวสยามจึงจัดหาเรือหลายลำเพื่อบรรทุกสัมภาระและม้าของเรา ตามทางที่ผ่านนั้น ไม่มีบ้านเรือน แต่ทางเจ้าหน้าที่เขาสร้างพลับพลา มีม้าขี่ไว้อย่างเรียบร้อยและสะอาด ตลอดทางนั้น เราได้ขึ้นพักที่พลับพลาเพียงแห่งเดียว

ตะนาวศรีเป็นเมืองอุดมสมบูรณ์ มีพลเมืองประมาณห้าหมื่นคน เป็นชาวสยามพวกมุสลิมที่มาจากอินเดีย พวกจีนและพวกฝรั่ง เมืองนี้ตั้งอยู่ในห้วงเขา ซึ่งมีหมอกลงมากจนยากที่จะติดตามไปส่งและรับใช้เราจนถึงเมืองตะนาวศรีด้วย

ตอนที่เรานั่งที่เมืองท่าบ้านหัวสุนัขบนนั้น อากาศที่นั่นต่างจากที่นครอิศฟะฮานมาก พวกเราหลายคนล้มป่วย แต่อาการของท่านราชทูตดูจะหนักกว่าของทุกคน เมื่อเราออกเรือไปถึงมณฑลอาการป่วยของท่านทรุดหนัก เมื่อมาถึงเมืองจินปะตัน (เมืองมัตราส) ท่านราชทูตเป็นโรคต้องมาน ครั้นมาถึงเมืองตะนาวศรี อาการก็ทรุดหนักมากขึ้น เมื่อข่าวนี้ล่วงรู้ถึงพระเจ้ากรุงสยาม พระองค์ทรงพระกรุณาส่งนายแพทย์มาสองคน เป็นคนไทยหนึ่ง คนจีนหนึ่ง เพื่อช่วยเยียวยา แต่ท่านราชทูตได้ถึงวาระสุดท้ายของชีวิตเมื่อวันที่ 12 เดือนมกราคม พ.ศ. 1087 (19 ธันวาคม ค.ศ. 1665)

ที่เหลือรอดตายก็มีทหารรักษาคลังกระสุนสองคน, มหาดเล็กสองคน, ทหารปืนเล็กยาวหนึ่งคน, ทหารปืนใหญ่อีกหนึ่งคนรวมทั้งตัวอาลักษณ์ด้วย ต่อจากนั้นก็เดินทางโดยทางเรือมุ่งไปกรุงศรีอยุธยา ตอนเช้าเราแล่นเรือ ตอนบ่ายเราพักที่พลับพลา ซึ่งปลูกไว้เป็นระยะ ๆ ตามริมฝั่ง ตอนกลางคืนก็มียามคอยเฝ้า จุดกองไฟไว้จนกระทั่งรุ่งเช้า

เรามาถึงตำบลยะลัง (Jalang) พระเจ้ากรุงสยามทรงส่งช้างพลายหลายเชือกมาให้ เป็นพาหนะ ข้างเหล่านี้มีสี่ป้ายตามตัวและติดหู เขาได้อัญเชิญพระราชสาส์นของฝ่ายเราไปไว้

บนเชือกหิ้งคางามที่สุด เราตอนแรมมาอีก 15 วัน จนกระทั่งถึงเมืองเพชรบุรี ก็มีข้าหลวงซื้อสัวยึด มาขึ้นตระราณออกมาต้อนรับ

เราคงเชื่ออีกหนึ่งวันก็ถึงเมืองชูซาน (Shūhān-สุพรรณ?) เป็นเมืองอยู่ข้างน้ำที่อุดม สมบูรณ์มาก ข้าหลวงซื้อจะละป้อออกมาต้อนรับ เขาเป็นชาวกรีกที่เปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลามแบบ ซิดุะตุ เมื่อโค้งกายถวายคำนับแก่พระราชสาส์นของกษัตริย์สุลัยมานแล้ว จะละป้อก็สั่งให้นำเรือยาว ฉาบด้วยสีทองซึ่งขุดจากขุมทองใหญ่เพื่ออัญเชิญพระราชสาส์น พวกเราแต่ละคนต่างก็เชื่อ เป็นพาหนะ เมื่อแล่นไปได้สักระยะหนึ่ง ก็มีชาวอิหร่านหลายคนที่อยู่ในกรุงสยามออกมาต้อนรับเรา คนหนึ่งเป็น ยูซ บาช (Yūs Bāshi-เป็นนายทหารคุมทหารร้อยคน) แล้วก็พาเราไปพักที่ป้อมซึ่งเขาจัดห้องหับ มีพรหมปูไว้อย่างดี เมื่อเรามาถึงป้อม ก็มีการยิงปืนใหญ่ต้อนรับเรา เจ้าหน้าที่ประกาศว่า พระเจ้า กรุงสยามทรงยินดีต้อนรับคณะราชทูต และทรงเสวยพระหทัยในมหรนกรรมของท่านราชทูตมุหัมมัด หุสัยน์ เบก เราได้สนองตอบพระกรุณานั้นด้วยการระวះ

ธรรมเนียมหนึ่งของชาวสยามนั้นคือ ชาลัคน์คนหนึ่งในแต่ละลำนต้องจกรายละเอียด เชือก ทั้งหมด จะเป็นเรื่องสำคัญหรือหุยมหิมก็ตาม ทั้งนี้เพื่อเปรียบเทียบกับคำให้การต่อ ๆ ไปว่าจะ มีผิดพลาดหรือไม่

ครั้งหนึ่งมีกริชาวอิหร่านที่ยากจนคนหนึ่งมาแสวงโชคในกรุงสยาม เขาแต่งกลอนบท หนึ่งยกยอช้างเชือกหนึ่งของพระเจ้ากรุงสยามที่มีชื่อว่า จันทรเพ็ญ

*Oh king, the Full Moon is your splendid elephant,
The crescent moon your driving hook.*

ข้าแต่ราชาธิ. จันทรเพ็ญนั้นเป็นคชสารอันสง่างาม
แต่จันทรเสี้ยวคือของง้าวของพระองค์

เมื่อลำนแปลความหมายของกลอนนี้ถวาย แทนที่จะได้รับรางวัล เขาก็ถูกเรียกว่า เป็นคนสับปลับ เท่ากับเป็นการลงโทษเขา

เมื่อเจ้าหน้าที่พาเราไปอยู่ที่พักหลังจากการต้อนรับในขึ้นต้นผ่านไปแล้ว ชาวอิหร่านก็ บอกเราเป็นส่วนเดียวว่า พระเจ้ากรุงสยามทรงพระประสงค์ให้เราตั้งหัวหน้าแทนท่านมุหัมมัด หุสัยน์ เบก ทางฝ่ายอิหร่านได้มีหนังสือขูลเกล้าพระเจ้ากรุงสยามว่า เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยที่มาต้อนรับพวก เขานั้นน่าจะเลือกคนใดก็ได้ที่เห็นว่าเหมาะสมให้ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าของพวกเขาเขาก็ได้

พอรุ่งเช้าก็ลงเรือออกจากเมืองชูซาน พออีกระยะหนึ่งจะถึงกรุงศรีอยุธยา ก็มีข้า- ราชการและคนพื้นเมืองมาต้อนรับเรา แต่เมื่อไปบ้านเรือนที่เราเห็นนั้นไม่ได้ทำด้วยไม้ไผ่หรือหวาย คือไม่ใช่กระต๊อบ แต่เป็นบ้านใหญ่โตแข็งแรง ก่อปูน ข้างในปูพรม มีหมอนอิง มีเครื่องหอมอบ

มีน้ำดอกไม้เทศ หั้นนั้นเขาให้เชิงเทียนห้าด้วยเงินซึ่งปักเทียนได้สองเล่ม มีตะเกียงห้าด้วยทองเหลือง ตามไฟไว้สว่างรอบ ๆ ที่พักของเรา พร้อมทั้งจัดหาเสบียงให้เราอีก

รุ่งเช้า เราก็ได้รับแจ้งว่า พระเจ้ากรุงสยามไม่ได้ทรงประทับอยู่ที่กรุงสยาม แต่ทรงประทับอยู่ที่นครพนม ตามปกติพระองค์จะทรงประทับอยู่ที่นครพนมถึงเก้าเดือนในรอบปีหนึ่ง เป็นพระราชประสงค์ของพระองค์ให้เราถวายพระราชสาส์นที่นครพนม

ตอนนี้ท่านควาญะ ทะสัน อุสสีก็ออกมาต้อนรับเรา แต่เดิมเขาเป็นคนจากแคว้นสุรา-
สาณเป็นญาติกับควาญะ อุบลละฐีฟ ซึ่งเคยเป็นเสนาบดีของแคว้นสุราสาณ ปัจจุบันท่านควาญะ
ทะสัน อุสสีมีตำแหน่งเป็นมนตรีและเป็นหัวหน้าของชาวอิหร่านทั้งหมดในกรุงสยาม เขาได้เชิญเชิญ
พระราชสาส์นของเราไปไว้ที่แท่นสูงห้าด้วยทองคำซึ่งเขาจัดหามาโดยเฉพาะ

เราก็เริ่มเดินทางทวนน้ำไปนครพนม พอจนจะถึง ชาวสยามก็พากันลงเรือมาต้อนรับ
เรา พร้อมทั้งนำเรือของหลวงซึ่งมีรูปร่างแปลกเป็นพิเศษมาให้ เป็นพาหนะแก่เราด้วย ตอนนี้มีการ
เชิญเชิญพระราชสาส์นจากเรือลำนี้ไปไว้ในเรือลำนั้น แต่ละลำก็มีความสำคัญสูงขึ้นเป็นลำดับ

เมื่อเรามาถึงนครพนม ชาวสยามก็เชิญเชิญพระราชสาส์นไปยังราชรถที่ฉาบด้วยสีทอง
นอกจากนี้เครื่องบรรณาการต่าง ๆ ก็ถูกขนถ่ายไปยังพาหนะอื่น ๆ พวกเราพากันขึ้นม้าตามหลัง
ตอนนี้ชาวอิหร่านและข้าราชการชาวสยามต่างก็ออกมาต้อนรับเรา เราเดินทางกันมาเช่นนี้จนถึง
กำแพงเมืองรอบนอก เขาก็เชิญเชิญพระราชสาส์นไปไว้ในราชรถที่สวยงามกว่าคันก่อน เราก็พากัน
เดินตามไปจนเกือบจะถึงพระราชวัง

นอกจากองค์พระเจ้ากรุงสยาม ชาวพื้นเมืองต่างไม่สวมเสื้อและรองเท้า เป็นเช่นนี้
ทุกฤดูกาล พวกเขาดัดผมสั้นและเรียบ มีทหารยืนเรียงรายสองข้างทางที่เราผ่าน สวมหมวกทอง
ด้วยกกหรือสานด้วยไม้ไผ่ นุ่งผ้าขึ้นเดียว เป็นกางเกง บางคนก็ถือปืน แต่ที่จริงแล้ว ทหาร
เหล่านี้คือชาวชนบทที่มาเข้าแถวรวม ๆ กันนั่นเอง พวกเขาเดินเท้าเปล่า ไม่มีม้าสำหรับขี่

เรามาถึงพระราชวังแล้ว ประตูหน้าทำด้วยหวายที่ขัดกันแล้วฉาบด้วยโคลนสีแดง
ตามปกติประตูนี้ปิดตายเสมอ เมื่อเรามาถึง ก็มีประกาศว่าพระเจ้ากรุงสยามทรงถือว่าพระราช
สาส์นนั้นเป็นอาคันตุกะผู้ทรงเกียรติของพระองค์ จำจะต้องเชิญไว้ที่พระราชวังและไว้ในที่สูง
เขาจึงเปิดประตูใหญ่ ๆ และนำราชรถเข้าไปภายในบริเวณของพระราชวัง

ในบริเวณพระราชวังนี้มีพระราชอุทยานกว้างใหญ่ มีเรือนสวยงาม ซึ่งชาวอิหร่าน
คนหนึ่งได้สร้างไว้ เมื่อรู้ว่าการเดินทางของพวกเรา เขาได้เชิญเชิญพระราชสาส์นและเครื่อง
บรรณาการไว้ที่เรือนหลังนี้ ภายในเรือนปูด้วยพรมและมีหมอนอิง ตรงกลางมีที่บังแดดทำมาจาก
เมืองจีน ผาผืนภายในและส่วนโค้งต่าง ๆ ก็ปิดทองที่ทำมาจากเมืองจีนเช่นกัน

เมื่อเราออกจากเรือนหลังนี้ นายร้อยและเสมานัติของพระเจ้ากรุงสยามก็นำเราไปยังเรือนพักซึ่งอยู่ใกล้ ๆ เรือนพักสองหลังนั้นก็ได้ถูกสร้างขึ้นสำหรับพวกเราโดยเฉพาะ มีห้องหลายห้องและมีที่อาบน้ำร้อนด้วย แต่ละห้องปูด้วยพรมและมีหมอนอิง มีม่านกั้นมื่อห้อยและผ้าลูกไม้ที่มาจากเมืองกุญราตและ เมืองจีน

เย็นวันนั้นนายร้อยก็มาประกาศเชิญให้เราไปกินเลี้ยงต้อนรับที่บ้านเสมานัติของเขา คืนนั้นเราจึงไปกินเลี้ยงที่บ้านเสมานัติชาวอิหร่าน ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากที่พักของเรามาก

ท่านเสมานัติและนายร้อยอีกสองนายรวมทั้งคนใช้ชาวอิหร่านอีกหลายคนได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ดูแลทุกข์สุขของเรา อีกสองวันต่อมา ก็นำข่าวมาแจ้งว่า พระเจ้ากรุงสยามได้ขับหนังสือของเราเรื่องการตั้งราชทูตคนใหม่แล้ว ให้พวกเราเลือกตั้งกันเองแล้วพระองค์จะทรงวินิจฉัยว่าเห็นด้วยหรือไม่ พวกเราจะตกลงกันเช่นใดก็ตาม ให้ทำเป็นลายลักษณ์อักษรถวายแด่พระองค์

ที่แรกตัวอาลักษณ์เองนึกว่าจะได้รับเลือกจากพวกเดียวกันเอง แต่ปรากฏว่า ผู้ได้รับเลือกตั้งเป็นหัวหน้าคณะราชทูตได้แก่นายฮีบรอฮีม เบก คนนี้เคยเป็นเจ้าหน้าที่รักษาท้องพระคลังเรา จึงทำหนังสือทูลพระเจ้ากรุงสยามตามนั้น

ตั้งแต่พระเจ้ากรุงสยามได้ขึ้นครองราชย์ ในตอนแรกนั้น การกิจที่สำคัญ ๆ อยู่ในมือของชาวอิหร่าน อันเป็นที่กำจุนบัลลังก์ของพระองค์ แต่ว่า นับแต่ท่านอาบูมุฮัมมัด ฮัสตะราบาดี ซึ่งเป็นทั้งเสมานัติและที่ปรึกษาของพระเจ้ากรุงสยามได้ถึงแก่ชีวิตลง ก็มีการระส่ำระสายในการปกครอง อำนาจการบริหารก็เปลี่ยนมือจากชาวอิหร่านเนื่องจากความผิดพลาด, ความทรยศและการไม่สามัคคีในระหว่างพวกเขาด้วยกันเอง

ยังมีอีกเรื่องหนึ่งที่น่าเศร้าก็คือ ชาวสยามนั้นไม่ไว้วางใจกันซึ่งพระเจ้ากรุงสยามเองทรงทราบดี เมื่อท่านอาบูมุฮัมมัดสิ้นชีวิตไปแล้ว พระองค์ทรงต้องการมีที่ปรึกษาโดยเฉพาะที่เป็นชาวต่างประเทศ เมื่อเห็นช่องทางเช่นนี้ ก็มีฝรั่งคนหนึ่งซึ่งได้เล่าเรียนภาษาไทยและขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เข้าเฝ้าทูลประจบสอพลอจนได้เป็นที่โปรดปราน

ส่วนบรรดาลูก ๆ ของท่านอาบูมุฮัมมัดนั้นก็เป็นคนใจเขลา ไร้ความคิด พยพ้อตายแล้วก็กินเหล้าเมายา วางท่าองทอง คบคิดกับเชื้อพระวงศ์บางองค์เพื่อชิงราชสมบัติ ซึ่งทำให้พระเจ้ากรุงสยามทรงสงสัย ยิ่งตอนที่คณะราชทูตอิหร่านมาเยือนกรุงสยามพ้องกับสถานการณ์เช่นนี้ ก็ยิ่งทรงทำให้กลางนกลองพระทัยมากขึ้น นอกจากนั้นก็เป็นที่รู้กันดีว่า ชาวอิหร่านนั้นมีกองทัพที่เข้มแข็ง พระเจ้ากรุงสยามทรงเคืองพระทัยในความประพฤติดของลูก ๆ ของท่านอาบูมุฮัมมัด จึงทรงให้ปลดออกจากตำแหน่ง แล้วส่งไปปล่อยไว้ที่เกาะแห่งหนึ่ง ตอนที่เรามาถึงนั้น ไม่เป็นที่แจ้งชัดว่า พวกนี้ยังมีชีวิตอยู่หรือตายไปแล้ว

พระเจ้ากรุงสยามจึงไม่ทรงวางพระทัยสนิทในการคบหาสมาคมกับคนที่พระองค์มีทรงรู้จักมาก่อน ที่แรก แม้จะมีผู้คัดทาน พระองค์ทรงยินดีที่จะออกมาต้อนรับเราเอง แต่เจ้าฝรั่งชาติตะวันตกนั้นได้ทำให้พระองค์ทรงเปลี่ยนพระทัยว่าอาจมีเรื่องร้ายแรงขึ้นได้ การทั้งนี้เท่ากับเจ้าคนนั้นพลาดโอกาสอันดีงามของตนเองเท่านั้นเอง

ล่วงมาสองสามวัน เราไม่ได้รับทราบข่าวคืนหน้าประการใด เจ้าเสนาบดีฝรั่งคนนั้นก็ส่งผู้แทนกลุ่มหนึ่งมาอยู่ที่พักของเราในเวลากลางคืนและถามว่า เราจะถวายพระราชสาส์นเมื่อใด เราตอบว่าเรากำลังคอยอยู่ตามพระราชอัธยาศัย เขาก็ถามว่าจะถวายโดยวิธีใด เราหาข้อตอบว่า ก็น่าจะทำกันอย่างโบราณ คือพระเจ้ากรุงสยามรับพระราชสาส์นจากมือของท่านอธิบรณิม เบกเอง คำตอบของเราเท่ากับเน้นให้เจ้าฝรั่งเตือนพระองค์ว่า เป็นวิธีการที่น่าสงสัย

พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงเลื่อนกำหนดการถวายพระราชสาส์นไปอีกหลายวัน พอรุ่งขึ้น พระองค์ก็เสด็จออกล่าสัตว์เป็นเวลาหลายวัน ระหว่างนั้น ก็มีคำสั่งห้ามมิให้ชาวอิหร่านคนใดมาเยี่ยมพวกเรา ณ ที่พักของเรา อีกยี่สิบวันต่อมา ก็มีคนมาบอกว่า พระเจ้ากรุงสยามทรงรับสั่งให้ตัวข้าพเจ้าไปพบเจ้าเสนาบดีฝรั่งคนนั้น

เมื่อข้าพเจ้าไปถึง เขาก็ต้อนรับอย่างดีและถามถึงจุดประสงค์ของการมาเยือนครั้งนี้ เราก็บอกว่าเป็นคณะราชทูตมาเพื่อเจริญพระราชไมตรีเป็นการตอบแทน เจ้าฝรั่งว่า ถ้าเช่นนั้น ก็ให้ท่านอธิบรณิม เบกนำถวายพระราชสาส์นโดยตรงต่อพระหัตถ์ของพระเจ้ากรุงสยาม ให้พวกเรายืนตรงในระยะห่างพอสมควร แล้วให้เสนาบดีนำพระราชสาส์นถวาย ข้าพเจ้าจึงกลับที่พัก แล้วรายงานให้ท่านอธิบรณิม เบกทราบตามนั้น

โดยที่มีความซุกซนสักเรื่องภาษาและการไม่เข้าใจในขนบธรรมเนียมของพระราชวังท่านอธิบรณิม เบก จึงยอมที่จะถวายพระราชสาส์นตามพระประสงค์ หลังจากนั้นก็มีการระแวดระวังเป็นพิเศษเป็นทางการ

พวกเราทุกคนรวมทั้งคนใช้ด้วยต่างได้รับพระราชทานม้าที่สวยสง่างาม ระหว่างทางที่เราขึ้นม้าไปนั้น มีช้างหลายเชือกฉาบสีต่าง ๆ ยืนให้เกียรติ เมื่อประตูพระราชวังเปิดออกแล้ว เราก็มองเห็นว่าในนั้นมีทหารประจำหน้าที่อยู่จำนวนมาก ล้วนแต่งตัวอย่างที่ได้กล่าวมาในตอนต้นแล้ว เราตรงไปที่เรือนพักซึ่งตั้งอยู่เชิงพระราชสาส์นไว้อยู่ แล้วท่านอธิบรณิม เบกก็ย้ายพระราชสาส์นไปไว้บนพานทอง แล้วก็ตรงไปที่ห้องพระโรง เมื่อเรามาถึง บรรดาข้าราชการชาวสยามที่ติดตามเรามา ก็ก้มลงกราบประหนึ่งว่ากำลังกราบพระผู้เป็นเจ้า ตอนนั้นเรายังอยู่ห่างจากประตู แต่พอพวกเราเห็นห้องพระโรงเท่านั้น ก็ก้มลงกราบเสียแล้ว ส่วนพวกเราเองต่างก็ถวายคำนับตามประเพณีของเรา แต่ชาวสยามได้หมอบคลานเข้าไป ระยะทางตอนแรกนั้นมีสิ่งซึ่งทอดในกรุงสยามปูอยู่ เมื่อเรามาถึงธรณีประตูของห้องพระโรงก็เห็นมีโถงและหินก้อนหนึ่ง ได้รับแจ้งว่า ชาวสยามไม่สวมรองเท้า จึงจับน้ำไว้ให้ล้าง เพราะพระเจ้ากรุงสยามทรงเกรงครัดในเรื่องความสะอาดมาก

ตอนเข้าไปในท้องพระโรงนั้นมีบันไดหลายชั้นเรียงสูงขึ้นไปสักสามศอก ท้องพระโรงเป็นห้องโถง หลังคาทำเป็นรูปหน้าจั่ว ห้องโถงนั้นยาว 10 ศอก กว้าง 8 ศอก (น่าจะเป็นวา-ผู้แปล) ท้องพระโรงเป็นกระดาน แต่เพดานและฝาผนังด้านในทาสีด้วยสีชมพูและแดงเลือดนก มีกระຈักติดตามผนังอยู่ทุกบานและมีแก้วประดับแวววาว ตอนส่วนลึกภายในห้องโถงนั้นบุด้วยแผ่นดีบุกและมีกระเบื้องเคลือบ ตรงช่องบัลลังก์ของพระองค์นั้นไม่มีบันไดขึ้นบัลลังก์นั้นทำด้วยไม้และประดับด้วยรูปยักษ์มารต่าง ๆ ด้านนอกบุด้วยแผ่นทองคำ ส่วนทางด้านซ้ายขวานั้นมีบันไดไว้สำหรับพระเจ้าแผ่นดินทรงเสด็จขึ้นลง ภายในที่ประทับบนบัลลังก์นั้นตกแต่งอย่างวิจิตร ทางด้านหลังของท้องพระโรงมีประตูออกอีกบานหนึ่ง ตอนนั้นพระเจ้ากรุงสยามทรงประทับอยู่แล้วและกำลังทรงคอยการมาของคณะราชทูตอยู่

เมื่อเราเข้าไปในท้องพระโรงก็เห็นเครื่องบรรณาการต่าง ๆ ของเราวางแผ่อยู่บนพื้น และบรรดาเสนาบดีรวมทั้งข้าราชการทั้งหมดและกระลาบอยู่ โดยต่างเข้าเฝ้าอยู่หน้าหลังลดหลั่นกันตามยศถาบรรดาศักดิ์ ส่วนเรานั้นได้รับพระกรุณาให้นั่งบนเก้าอี้ริม ซึ่งตั้งไว้ตรงหน้าที่ประทับ เราได้รับบอกเล่าให้ถวายคำนับพระองค์ตามแบบของเรา ไม่มีใครยืนอยู่สักคน เราจึงยืนหันหน้าสู่ที่ประทับ ลมมือของเราให้ต่ำลง แล้วมหาดเล็กอีกสองคนก็มารับพระราชสาส์นไปจากท่านฮิรอนิมเบก อีกคนหนึ่งก็นำภาชนะที่ใส่เพชรพลอยและมีด้ามถ้อยยาวทำด้วยทองคำเพื่อใส่พระราชสาส์นยื่นถวายพระเจ้าแผ่นดิน กล่าวคือภาชนะนี้สำหรับใส่สิ่งของเล็กน้อยต่าง ๆ ถวายพระองค์ตามที่ทรงประสงค์

พระเจ้ากรุงสยามทรงยื่นพระหัตถ์ทั้งสองรับพระราชสาส์นนับได้ห้าวหะพอกี้ พระองค์จุมพิตและอัญเชิญพระราชสาส์นนับแบบพระมงกุฏ และก็ทรงแนบไว้กับพระเนตรและพระอุระ ต่อจากนั้นจึงทรงวางไว้บนบัลลังก์

พระเจ้ากรุงสยามตรัสผ่านท้าวให้คณะทูตนั่งลงได้ พระองค์ทรงถามว่า กษัตริย์ของเราทรงพระตำราญดีอยู่หรือ เมื่อเราเข้าเฝ้าพระองค์ครั้งสุดท้ายที่กูราसान คำถามเช่นนี้ดูเหมือนว่าพระเจ้ากรุงสยามทรงคิดว่าราชอาณาจักรของอิหร่านมีเพียงแค่วันกูราसानเท่านั้น ท่านฮิรอนิมเบกก็พูดถึงความยิ่งใหญ่ของกรุงอิศฟะฮานและอำนาจของประเทศอิหร่านพร้อมทั้งพูดว่า กษัตริย์ของเราทรงพระเกษมสำราญ ต่อไปทรงรับสั่งถามว่า กษัตริย์ของเราติดพันในการสงครามกับประเทศใดบ้าง เราพูดว่า ตอนนี้ได้ส่งกองทหารไปปราบแคว้นอาซุรียาน ซึ่งเรายังไม่ทราบผล

พระเจ้ากรุงสยามทรงแนะว่า ฤกษ์ที่เหมาะสมสำหรับการเดินทางกลับนั้นยังอยู่ห่าง จึงขอให้พวกเราคิดว่าเป็นแขกส่วนพระองค์ของพระองค์ตราบเท่าที่เราอยู่ในกรุงสยาม ถ้าเราต้องการอันใด ก็ให้แจ้งต่อเสนาบดีทันที

เมื่อพระเจ้ากรุงสยามทรงพบพระทวารของบิลลังก์และข้าราชการที่มาเฝ้าพากันกลับแล้ว
เราก็กลับที่พัก อีกสองวันต่อมาก็มีรับสั่งให้เราช่วยขบวนเสด็จคล้องช้าง และเราต้องออกเดินทาง
เย็นวันนั้น

เราพากันขึ้นม้าเพื่อเข้าขบวนตามเสด็จ ระหว่างทางเราเห็นพลับพลาที่มีท้าว मुख และ
ได้รับคำอธิบายว่า มีสำหรับพวกเราโดยเฉพาะเพื่อจะได้หยุดคอยถวายความเคารพแก่พระเจ้ากรุง
สยามตอนเสด็จผ่าน หลังจากนั้นจึงจะได้ตามเสด็จ เมื่อคล้องช้างแล้ว เราก็ต้องขึ้นมาที่พลับพลา
ที่ล่องหน้าอีกเช่นกันเพื่อคอยถวายความเคารพแก่พระองค์ตอนเสด็จกลับ เขายกเราว่า พลับพลา
นี้สร้างไว้สำหรับคณะราชทูตชาวอิหร่านโดยเฉพาะ การรับเสด็จนั้นให้เราลุกขึ้นยืน แล้วนั่งลงได้
ในไม่ช้าขบวนเสด็จก็มา ทหารที่ตามมาด้วยนั้นเท้าเปล่า ถือหอก ถือโล่ บางคนก็ถือดาบ ส
กลองแบบต่าง ๆ ก็มี อีกกลุ่มหนึ่งนั่งอยู่บนเครื่องสายและการตีกลอง บางคนก็เป่าตรงอน ก่อน
หน้าช้างพระที่นั่ง มีช้างนำหน้าก่อนหลายเชือก ช้างเหล่านี้มีสีเทาที่หน้าและประดับอย่างพิสดาร
พระเจ้ากรุงสยามเองทรงประทับบนถุนชั้นวิจิตร เมื่อเสด็จมาถึงพลับพลา พวกเราต่างลุกขึ้นยืน
โค้งให้พระองค์เพื่อถวายความเคารพ

เมื่อเสด็จผ่านแล้ว เราพากันขึ้นม้าไปยังที่ราบแห่งหนึ่งซึ่งเขาได้เตรียมไว้สำหรับ
คล้องช้าง ที่นั่นเขาสร้างพระเฝ้ายามด้วยสูงท่อนโต ๆ อย่างแข็งแรง ตรงกลางพระเฝ้ายามก็มีคอกทำ
ด้วยสูงท่อนใหญ่ๆ พระเจ้ากรุงสยามทรงประทับอยู่บนหลังช้างใต้พลับพลา พวกเราอยู่ที่พลับพลา
อีกแห่งหนึ่ง บรรดาเชื้อพระวงศ์ที่ตามเสด็จต่างก็รู้หน้าที่และตำแหน่งของตน ตอนแรกทุกคนต่าง
หมอบก้มหน้า มีพวกเราเท่านั้นที่ยืนและเห็นทุก ๆ คนรอบ ๆ พวกเราจะอยู่บนหลังช้างหรือบนพื้น
ก็ตามต่างหมอบก้มหน้า

เจ้าเสนาบดีสี่คนนั้นอยู่แทบเท้าของช้างพระที่นั่ง และพระเจ้ากรุงสยามทรงมีพระ
ดำรัสกับมัน แล้วมันก็จะรีบบอกกล่าว ถ้ามึงมาหาท่านอิบรอฮีม เบกกลางประกาศเรื่องที่คุณ
ทรงรับสั่งคือ พระองค์ทรงจะถวายพระทัยที่ท่านราชทูตมุหัมมัด หุสยน์ เบกได้สิ้นชีวิตเสียแล้ว เพราะ
พระองค์เคยคิดที่จะออกเสด็จคล้องช้างกับเขา ท่านอิบรอฮีม เบกจึงพูดว่า ตัวท่านราชทูตอินดีที่จะ
สละชีพเป็นพลีเพื่องานของพระเจ้าแผ่นดิน แต่การนั้นหาสำเร็จไม่ ตัวท่านเองอินดีที่จะเจริญรอย
ตามนั้น พระเจ้ากรุงสยามทรงรับสั่งถามว่า ของขวัญชิ้นใดเป็นที่พอพระทัยพระเจ้ากรุงอิหร่านมาก
ที่สุดตอนที่หัจญ์อะลีม เป็นทูตไปยังราชสำนักแห่งเปอร์เซีย ท่านทูตตอบว่า สิ่งที่พอพระทัยมากที่สุดคือ
ข้ออุปมาแห่งความรักและการเจริญสัมพันธไมตรีแห่งมิตรภาพต่อกัน ดังนั้น พระเจ้ากรุงสยาม
ก็ทรงมีรับสั่งให้เริ่มการคล้องช้าง

มีนายช้างอยู่พวกหนึ่งที่เลี้ยงช้างหลาย พวกเขามีกช้างหลายบางเชือกที่เพิ่งออกลูก
พร้อมทั้งฝึกลูกของมันด้วยไว้สำหรับคล้องช้างและล่าสัตว์ ถ้าจะจับช้าง นายช้างเหล่านี้ก็พาไปของ
ข้าวของตนออกไปในป่าลึก จนกระทั่งพบช้างจะเป็นช้างพังหรือช้างพลายก็ตาม พวกช้างหลายที่

ได้รับการฝึกอย่างดีก็เข้าไปล่อช้างป่า ตอนนี้นายช้างจะแอบอยู่ที่อื่น ถ้าพบช้างพังป่ามันก็ตามช้างหลายมาที่มดอัมพันที่ พอมันก็มันก็ตามติด ๆ ช้างหลายที่ล่อก็วิ่งหนีมาทางพะเยีค เมื่อเข้าไปติดในพะเยีคแล้ว นายช้างก็นำช้างหลายที่ล่อออกทางประตูอื่น ปลอมให้ช้างพังป่าถูกนายช้างเข้าไปล่ามคอและขวิดตีนของมันไว้

ถ้าช้างพังป่านี้ไม่ค่อยดุนัก นายช้างก็จะขึ้นช้างหลายไปรับมันนอกพะเยีค แล้วก็จับมันมาผูกไว้กับเสา ลักสองสามวันมันก็จะเชื่อง ตอนนีเขาก็กักเชือกที่คล้องคอมัน แต่ยังคงผูกข้อตีนมันไว้อยู่ วันหนึ่ง ๆ นายช้างจะถูกคอช้างติดกับช้างฝึกอีกสองเชือกแล้วพามันไปที่สระน้ำเพื่อให้ดื่ม น้ำ โดยวิธีการเหล่านี้ ไม่นานนักชาวสยามก็เลี้ยงช้างให้เชื่องได้ พวกเรานั่งมองดูตัวช้างด้วยความสนใจตอนที่พระเจ้ากรุงสยามทรงออกคำสั่ง และบรรดาเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานอย่างคล่องแคล่ว เมื่อเรากลับเข้าเมืองและล่วงเวลาไปแล้วอีกหลายวัน พระเจ้ากรุงสยามก็ทรงมีรับสั่งให้เราออกไปล่าสัตว์อีก

อาหารของชาวสยามนั้นไม่ใช่อย่างที่เรากล่าวว่าเป็นอาหารได้เลย ที่จริงไม่มีใครรู้ว่า จะปรุงกับข้าวอย่างไร หรือมันจะนั่งโต๊ะให้ถูกวิธีอย่างไร โดยที่พระเจ้ากรุงสยามทรงมีการติดต่อกับชาวอิหร่านมาก ทั้งขอพรอาหารด้วย พระองค์จึงทรงมีหอคิวมาจากอินเดียสำหรับเตรียมอาหารไว้ถวายพระองค์ แต่โดยที่พระองค์ไม่ทรงชินกับการนั่งโต๊ะสวย พระองค์มักจะทรงพับพระทวารเวลาสวย วันนั้นมีการเลี้ยงต้อนรับพวกเรา

เมื่อเราเข้าไปในพระราชวัง ก็เห็นมีหมอนอิงเล็กใหญ่วางเรียงรายไว้ต้อนรับพวกเรา ท่านอธิบดีอิม เบก ได้สวมมอระฉู่เงิน เขาทรงให้หอมด้วย เมื่อรับประทานกาแฟและน้ำชาแล้ว ก็ถึงเวลารับประทานอาหาร

มีจานหลายขนาด มีถ้วยเงิน มีขนมหวาน ผักและพริกคอง ชิงคอง ข้าวกวนน้ำนม นมร้อน น้ำส้ม กล้วย น้ำหวาน นี่เป็นเพียงชุดแรก ต่อมาจะมีอีกห้าสิบสำหรับ เมื่อเรารับประทานอาหารแล้ว อาลักษณ์ฝ่ายอิหร่านก็กล่าวสรรเสริญขอพระคุณพระเจ้าเป็นเจ้าและถวายพรแด่พระเจ้ากรุงสยาม ผู้ที่มาพร้อมด้วยมีท่านเสนาบดีหัจญี หะสัน อะลี นายร้อยอีกสองนาย นายแพทย์ อาลักษณ์และเลขานุการ มีชาวสยามอยู่ในกลุ่มนั้นบ้างเหมือนกัน แต่คนรับใช้คอยจัดส่งอาหารเป็นชาวอิหร่านทั้งหมด เมื่อเสร็จแล้ว เจ้าหน้าที่ที่มาร่วมรับประทานอาหารกับเราก็กวาดเรากลับยังที่พัก

หลังจากการกินเลี้ยงนี้ไม่นานนัก พระเจ้ากรุงสยามก็ทรงมีรับสั่งให้หัจญีหะสัน อะลีบอกเราให้เตรียมตัวออกไปล่าสัตว์ เราออกนอกเมืองมาได้สัก 15 กม. ก็มาถึงที่ ๆ จัดไว้สำหรับประทับล่าสัตว์ เขากางกระโจมไว้ริมฝั่งน้ำ มีชาวสยามรวมทั้งชาวอิหร่านด้วยประมาณหนึ่งพันคนร่วมเดินทางออกไปล่าสัตว์ในคราวนี้ บางคนก็เดินเท้าเปล่า บางคนก็ขี่ม้า

ในฤดูฝน ฝนตกหนัก เมื่อฝนหยุด หนุ่ก็ขึ้นเขี้ยวชะอุ่น เขาปล่อยให้ช้างให้ออกกินหญ้ากินใบไม้ แต่ทำให้หนทางเป็นหลุมเป็นบ่อ เมื่อมีหนุ่ขึ้นปกคลุม ก็มองเห็นไม้ได้ง่าย ในฤดูฝนหน้า

ผมมี มีกีฬาหลายประเภท เช่นชนวัว ชนแพะ และมีสัตว์อีกชนิดหนึ่งคล้ายควาย แต่มีขาสั้น รังได้เข้ามา มีให้จับได้มากอย่างง่ายดาย เมื่อมาถึงที่ลานกว้างนี้เราเห็นเขากางตาข่ายไว้ หวกรที่มาด้วยก็ส่งเสียงร้องดื้อนสัตว์ ในไม่ช้า ตั้งแต่เช้าถึงบ่ายเราก็จับสัตว์เหล่านี้ได้ราวสามสิบ ตัว ตกบ่ายเราก็เข้าพักในกระโจม รับประทานอาหาร ดื่มน้ำชากาแฟ หลังจากพักผ่อนสักเล็กน้อยและปฏิบัติศาสนกิจแล้ว เราก็กลับยังที่พัก

มีชาวอิหร่านคนหนึ่งซึ่งมาจากพวกยอ์เบียร่วมตามเสด็จการล่าสัตว์ด้วย ขณะที่ควมม้า อยู่บน เขาพลัดตกและถูกหอกที่มอกตาย อีกสองสามวันต่อมา เราก็ได้รับคำสั่งให้ไปร่วมเสด็จการล่าสัตว์อีก ซึ่งมีวิธีการตามที่ได้กล่าวแล้วนั้น

เมื่อชาวสยามต้องการล่าเสือ ก็ส่งคนเดินเท้าราวสองสามวันออกไปยังย่านที่เขาได้เห็นเสือหรือเชื่อว่า มีเสือหลบซ่อนอยู่ ตลอดเวลากลางวัน ชาวพื้นเมืองก็ส่งเสียงตะโกนและยิงปืน ตกกลางคืนก็ก่อไฟกองใหญ่ ทางขึ้น ๆ ที่เสือจะหนีได้นั้น เขาถูกไว้หมด พวกเสือจึงถูกไล่ไปยังที่ ๆ เขาว่างกลดักไว้

ตรงที่โคสัถแห่งหนึ่ง พวกคนงานได้สร้างคอกไว้สามคอกด้วยไม้ที่แน่นหนามาก คือคอกแรก แล้วคอกที่สองอยู่ในนั้น แล้วคอกที่สามอยู่ในคอกที่สอง ให้ลดหลั่นกันลงมา แต่ละคอกมีทางแคบ ๆ ติดต่อกันได้ ถ้าเสือเข้ามาติดในนี้ มันก็จำต้องเดินเข้าไปในคอกนั้น เขาปล่อยสุนัขไว้ในกำแพงของคอกแรก เมื่อเสือได้ยินเสียงสุนัขเห่า มันก็รีบมาหาเหยื่อ เมื่อมันหลุดเข้ามาในคอก เจ้าหน้าที่ก็ปิดประตู เขายังเสือไว้สองสามวันและปล่อยให้มันกินสุนัข แต่เมื่อชาวสยามต้องการจะล่าสัตว์ ก็จัดเจ้าหน้าที่ไว้รักษาอกคอก ความยากขึ้นข้าง แต่ที่หัวและงวงข้างนั้นเขาหุ้มปลอกหนังไว้ แล้วความยากก็ใส่ข้างเข้าไปในคอก ล้อมเสือไว้ ข้างเหล่านี้ได้รับการฝึกอย่างเต็มที่ให้ขึงวง ถ้ามันจับเสือได้ ก็หุ้มมันไว้บนงา แล้วก็โยนไปให้ข้างอีกเชือกหนึ่งทั้งสี่ด้าน แต่เสือมันก็ไม่กลัว มันทุ้คำรามตะปบข้าง มีบางคนเหมือนกัน ถึงแม้จะมีหนังหุ้ม เสือมันก็จะตะปบข้าง เกาะไว้แน่น จนข้างล้มลงด้วยความเจ็บปวด บางทีมันก็จะตะปบความข้างลงไปกิน เขาห้ามมิให้ความข้างถืออาวุธ ความจะรอดได้ด้วยการวิ่งหนีเท่านั้น ถ้าไม่เร็วพอ ก็พบจุกจบเท่านั้นเอง

เมื่อเสือหนีออกจากประตูกับข้าง เขาก็ให้มันเข้าไปอยู่ในคอกที่สอง ข้างก็ได้ตามติด ๆ ในที่สุด เสือก็ต้องหนีเข้ากรง พวกพนักงานก็ออกมาปิดกรง ซึ่งมันไว้เช่นนั้นสักสองสามวัน จนกระทั่งถอนฟันมันออกหมด เมื่อมันหมดพิษแล้ว ก็ขังมันไว้ในคอกพิเศษซึ่งไม่ไกลจากที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินนัก เอาไว้สำหรับฝึกข้างต่อไป

เมื่อเรามาถึงที่คอก ก็เห็นว่าเตรียมพร้อมทุกสิ่งไว้แล้ว เราขึ้นข้าง เสือนอนอยู่บนต้นไม้ มันเห็นพวกเรา และข้างก็รีเข้าหา มันมองดูรอบ ๆ อย่างช้า ๆ คล้าย ๆ กับจะประเมินสถานการณ์ ตัวมันใหญ่มาก ทันใดนั้นก็คำรามและกระโจนใส่พวกเรา แต่ข้างกลับล้อมวงเข้าไป

จนเสียดกอยู่ในที่ล่อมน ช้างใช้วงจับเสือโยนขึ้นสูงแล้วก็แทงด้วยงาของมัน ช้างหลายเชือกช่วยกัน แต่เจ้าเสือก็สู้ไม่ถอย จนกระทั่งมันหมดแรงและแคตร้อนมากขึ้นด้วย เขากลับเสือจะหมดแรงตาย จึงปล่อยมัน เรากลับมายังที่พักซึ่งมีพรหม มีหมอนอิง และมีอาหารนานาชาติ พอเลยบ่ายเราก็ไปยังที่ล่าสัตว์อีก

นายช้างจับช้างไปที่คอกอีก แต่เสือก็สู้ไม่ถอยอย่างยอมตาย ช้างหลายเชือกถูกเสือเตะปด แต่ก็ยืนหยัดสู้จนเสือยับ เพราะมีเสือเพียงตัวเดียว ตอนเย็นเราก็กลับยังที่พักที่เรามาก่อน แล้วนอนบ่าย และได้รับการเลี้ยงต้อนรับอย่างบริบูรณ์ รุ่งเช้าเราก็กินทางกลับยังที่พักในเมือง

นอกจากเหยี่ยว ชาวสยามเลี้ยงนกอีกหลายชนิดไว้ล่าสัตว์ พระเจ้ากรุงสยามจึงทรงให้จัดนกหลายชนิดมอบแก่พวกอิหร่านที่รับใช้คณะราชทูตไว้ฝึกหัด เพราะพระองค์ทรงทราบว่าชาวอิหร่านสนใจในการล่าสัตว์ และพระองค์ทรงหวังที่จะให้พวกเขามีกนกเหล่านี้แล้วคืนให้ราชสำนัก พระองค์ยังทรงสั่งท่านพระสัน ฤๅษีให้ดูแลทุกขุสขของเราให้ดี อย่าให้ใครมีนาทร้อนใจ

ต่อมาอีกไม่นาน พระเจ้ากรุงสยามทรงมีรับสั่งให้เราช่วยตามเสด็จไปคล้องช้างอีก พิธีการก็เป็นเช่นที่ข้าพเจ้าได้บรรยายมาก่อนแล้ว แต่ตอนนี้ พระองค์ทรงรับสั่งชวนให้ข้าพเจ้าไปนั่งใกล้ที่ประทับของพระองค์ พระองค์ตรัสถามผ่านล่ามว่า ทำไมข้าพเจ้าจึงหมกมุ่นอยู่แต่ในเรือนพัก พวกเราน่าจะออกมาล่าสัตว์ พระองค์ทรงสั่งให้ท่านพระสัน ฤๅษีดูแลว่าอย่าปล่อยให้พวกเราอยู่เปล่าเปลี่ยว น่าจะหาความสนุกสนานด้วยการล่าสัตว์ทุก ๆ วัน วันนี้พระองค์จึงทรงมีรับสั่งให้เราตามเสด็จอีกด้วย

ข้าพเจ้าก็ตอบว่าพระกรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น โดยเฉพาะในวันนี้ซึ่งได้รับกรุณาเป็นพิเศษ วันนั้นเราจับช้างป่าได้สองเชือก แล้วเราก็กลับยังที่พัก

นอกจากตามเสด็จไปคล้องช้างแล้ว ท่านพระสัน ฤๅษียังพาเราไปชมวัดซึ่งตั้งอยู่ในที่โล่งมีสระ เราได้มีโอกาสดูสถานที่หลายแห่ง มีการเลี้ยงต้อนรับ และได้รับการดูแลเอาใจใส่อย่างดียิ่ง

พอเริ่มฤดูฝน พระเจ้ากรุงสยามก็ย้ายพระราชฐานไปยังกรุงศรีอยุธยา อีกสองสามวันต่อมา ก็ทรงรับสั่งให้พวกเราตามเสด็จด้วย ในกรุงศรีอยุธยานั้นมีบ้านเรือนสวยงามหลายหลัง แต่ละหลังมีพรหม มีหมอนอิง มีห้องอาบน้ำร้อน พวกเราได้รับพระกรุณาให้อยู่บ้านเหล่านี้พร้อมทั้งคนรับใช้ชาวอิหร่านและชาวสยาม

เมื่อเรามาถึงได้สองสามวัน ท่านหัตถิยะสัน ฤๅษีก็มาเยี่ยมเราทั้งบอกว่า ฤดูมรสุมเริ่มแล้ว ถ้าเราจะเดินทางกลับ ตอนนี้ก็มีลมดี พวกเราอยากกลับกันจริงๆ ท่านพระสัน ฤๅษีถามว่า เราอยากเดินทางไปลงเรือที่ตะนาวศรีหรือแล่นเรือจากกรุงศรีอยุธยา เราบอกว่า ถ้าได้ลงเรือที่ตะนาวศรีก็จะดีกว่า ท่านพระสัน ฤๅษีก็ไปกราบขูลพระเจ้ากรุงสยาม ที่แรกก็คิดว่า พระเจ้ากรุง

สยามจะทรงให้ชักเรือพาเราไปที่เมืองตะนาวศรี แต่ตอนนี้ดูเหมือนจะเจรจาเข้าเชือินค้าและคบ
แต่งสำหรับให้เราใช้เดินทางกลับ

อีกสองสามวันต่อมา คณะราชทูตก็ได้รับพระราชทานของขวัญเป็นเงินและผ้าโดยมีท่าน
หะสัน อุดีและข้าราชการสยามร่วมดูอยู่ด้วย พวกมหาดเล็กแบกถาดเงินที่มีของขวัญเหล่านี้มามอบ
ให้เรา ท่านอิบรอฮิม เบก หัวหน้าราชทูตได้รับเงิน 12 ชั่ง และผ้าที่มาจากอินเดีย 20 คืบ เป็นมุล
ค่า ๕ ชั่ง พวกที่ติดตามมาก็ได้รับลดทอนกันไป รวมทั้งมหาดเล็กที่แบกถาดมาก็ได้รับพระราชทาน
รางวัลด้วย

อีกไม่กี่วันต่อมา พระเจ้ากรุงสยามก็เสด็จประพาสทางน้ำไปเมืองชฺชาน (สุพรรณ)
เพื่อแปรพระราชฐาน พระองค์ทรงให้เราตามเสด็จไปด้วย เพื่อจะได้รู้ว่าเขาใช้ฝายกันอย่างไร
และมีการละเล่นอะไรกันบ้าง เราได้พักอยู่ในพลับพลาหลังใหญ่ริมตลิ่ง พระองค์ทรงประทับอยู่ใน
เรือและเสด็จผ่านอย่างสง่างาม่าเผย

ข้าพเจ้าอยากบอกความลับ ณ ที่นี้ด้วยว่า ตามธรรมเนียมกษัตริย์แต่โบราณมา การให้
ของขวัญนั้น ให้กันอย่างเหลือเฟือและมีค่ามาก แต่ของขวัญที่พวกเราได้รับจากพระเจ้ากรุงสยาม
นั้น ชุดไปทำไม่มี เด็กน้อยด้อยค่าเหลือเกิน แต่ทั้งนี้ไม่ใช่ความผิดของพระองค์ หากเป็นอุบาย
ของเจ้าฝรั่งคนนั้นซึ่งเป็นไม้เบื่อไม้เมากับพวกอิหร่าน อีกประการหนึ่ง เราไม่ทราบขนบธรรมเนียม-
นิยมทางการทูตของกรุงสยาม และเรามีหัวหน้าราชทูตที่ไม่ฉลาดเฉลียวมากนัก โดยเฉพาะเรา
ไม่มีที่ปรึกษา มิฉะนั้น เราควรจะตระหนักในพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้ากรุงสยามมากกว่าที่เราคิด

อีกไม่กี่วันต่อมาก็ได้รับข่าวว่า พวกพราณที่ตีเกราะล้อมข้างป่าได้ พระเจ้ากรุงสยาม
ก็เสด็จกลับนครทนูสินตี ทั้ง ๆ ที่เรามีเวลาเหลืออยู่อีกไม่กี่วันที่จะได้เดินทางกลับต้นหน้าลมมรสุม
พระองค์ทรงโปรดให้เราตามเสด็จไปนครทนูสินตีเพื่อดูการคล้องช้าง พระองค์เสด็จเข้าป่าเพื่อ
เอาใจช่วยพราณเหล่านั้น

ความเป็นจริงนั้น พระเจ้ากรุงสยามองค์นี้ได้ขึ้นครองราชบัลลังก์เนื่องด้วยความช่วยเหลือ
ของพวกอิหร่าน ซึ่งตอนนั้นกำลังทำพิธีเซราโคไว้อาลัยท่านอิมามหุสซัยน์ ซึ่งเรื่องนี้ข้าพเจ้า
จะเล่าภายหลัง เพื่อตอบแทนบุญคุณข้อนี้ พระองค์จึงทรงอนุญาตให้พวกโมกุลเหล่านี้ทำพิธีไว้อาลัย
ท่านอิมามหุสซัยน์ได้ทุกปี (คือพิธีเดือนมุหฺรริรมของพวกเจ้าเซ็น ดังได้กล่าวแล้วในตอนต้น) ยิ่งกว่า
นั้น พระองค์ยังทรงสั่งให้รื้อวัดแล้วสร้างมัสยิดขึ้นเป็นเกียรติแก่ท่านอากอ มุหฺมัมมัด พระองค์จะทรง
ประทานเครื่องใช้หรือสิ่งที่ต้องการต่าง ๆ แก่ชาวอิหร่านสำหรับทำพิธีนี้เช่นอาหารการกิน, เทียนไข,
น้ำมันเค็มตะเกียงรวมทั้งเงินทองด้วย ปีนี้ พระองค์ทรงรับสั่งให้พวกอิหร่านจัดพิธีเช่นเคย พวกเรา
ได้รับเชิญให้ร่วมในพิธีด้วย นักเทศน์ก็ขึ้นไปบนธรรมาสถูปกลางตะโกนสาปแช่งปรบิษณ์ เมื่อปีกลายนี้
นักเทศน์คนนี้ (โดยมากเป็นอิมามหรือหัวหน้าฝ่ายอิหร่าน) จะยืนเทศน์บนหลังช้างตลอดคืน

ตามธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติกันมา ก่อนจะมีการเทศน์ก็จะนมาช จบแล้วก็นมาช พวกเขายังขอพรให้ประภักษ์ของวงศ์วานของท่านมีมัทธมิตรได้ประสบความสำเร็จ และให้ธิดามารดาของพวกเขาได้รับความเจริญ ในวันมรณภาพของท่านธิดามารดาจะสิ้น (คือวันที่ทำพิธีอยู่) พระเจ้ากรุงสยามทรงรับสั่งให้เราออกไปล่าสัตว์ซึ่งอยู่ห่างจากนครหลวง 13 กม.

ตอนนี้มีการคล้องช้างผิดจากที่เคยทำกันมาก่อน ฤๅนี้ช้างพากันออกจากป่าเป็นโขลง ๆ เพื่อหากินตามชายป่า พระเจ้ากรุงสยามก็ส่งคนราวสองสามพันคนไปสืบดูว่าช้างอยู่ตามที่ไหนบ้าง ชาวพื้นเมืองก็ถูกข่มขู่ให้คิดว่าช้างจะหนี หึงกินทั้งวัน พวกตีเกราะก็ตีเกราะก้องป่า บางทีก็ยิงปืนยาว บางทีก็ยิงปืนใหญ่ให้ช้างตกใจ เมื่อช้างเห็นทางเดิมของตนถูกข่มขู่ก็หนีออกไปทางชานเมืองหรือทุ่งโล่ง พอตกลงมาพื้น พวกตีเกราะก็สุมไฟกองใหญ่กลางโล่งช้างเข้าไปในเมือง

เมื่อถึงที่แห่งหนึ่ง พวกนายช้างก็ขับช้างออกล้อมช้างป่า แล้วก็ด้อนเข้าพะเนียด ซึ่งมีนายช้างอีกชุดหนึ่งคอยจับและผูกช้างอยู่แล้ว ภายในเวลาอันสั้นก็สามารถจับช้างป่าได้หลายเชือก

เมื่อเรามาถึงที่ทุ่งโล่งตามคำสั่งของพระเจ้ากรุงสยาม เราก็เปลี่ยนจากการขี่ม้ามาขึ้นช้างพลาย ซึ่งนั่งได้นุ่มนิ่มมาก ข้ามีเครื่องประดับสวยงามด้วย พระเจ้ากรุงสยามเสด็จมาภายหลัง เราจึงคอยอยู่ตามทางเพื่อถวายพระเกียรติแด่พระองค์ ตอนที่เรายืนบนช้างนั้น พวกเสนาบดีและพวกคนรับใช้ชาวอิหร่านก็ลงจากสัตว์พาหนะของตนนั่งลงบนพรมซึ่งปูไว้แทบเท้าช้างเพื่อคอยถวายบังคม ในที่สุดพระเจ้ากรุงสยามก็เสด็จมาพร้อมกับพระมเหสี เมื่อเสด็จมาถึง ทุกคนก็พากันกราบ พระองค์ทรงประทับอยู่บนช้างพลายซึ่งประดับอย่างวิจิตร ทรงมีรับสั่งถามหาเสนาบดีซึ่งรีบไปถวายบังคมหมอบอยู่ พระองค์ทรงรับสั่งให้บอกเราว่า ให้ตามเสด็จไปคล้องช้าง เสนาบดีคนนั้นก็มาชี้คอช้างซึ่งไม่มีเครื่องประดับหรือหนังหุ้มแล้วบอกให้เราตามเสด็จไปคล้องช้าง

พระเจ้ากรุงสยามทรงประทับอยู่บนหลังช้างในที่ซึ่งจัดไว้เป็นพิเศษ ฝ่ายพวกเราก็อยู่บนช้างของเราห่างออกไป เจ้าฝรั่งคนนั้นก็ร่วมอยู่ด้วย มันนั่งบนช้างที่ไม่มีภูบ และอยู่ทางข้างขวาของพระองค์ เมื่อพระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นพวกเรา ก็บอกเสนาบดีให้เรียกท่านอิบรอฮีม เบก-หัวหน้าราชทูต-และตัวข้าพเจ้าให้ไปเข้าเฝ้า พวกเราอยู่ห่าง ๆ พระองค์ แต่พระองค์กลับทรงพระกรุณาธิคุณสั่งให้เราเข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิด ช้างเชือกของเราจึงอยู่ใกล้พระองค์มาก พระองค์ทรงมีรับสั่งให้คล้องช้างต่อไป พวกนายช้างก็พากันล้อมช้างป่าและคล้องบ่วงผูกช้างได้อย่างคล่องแคล่ว หลังจากนั้นก็เอาช้างหลายที่เชื่องแล้วอีกสอง เชือกประกับช้างป่าออกไปจากพะเนียด

พระเจ้ากรุงสยามทรงตรัสผ่านล่ามว่า มีสัตว์คล้องช้างในสยามโดยการตีเกราะ ในอิหร่านทำกันอย่างไร เราก็ทูลถวายคำอธิบาย พระองค์ทรงถามอีกว่า เราจับม้าป่าในป่าอย่างไร เราทูลว่า

สัตว์ป่าเท่านั้นที่อยู่ในป่า แต่ม้าซึ่งอยู่ใกล้ชุมชนมนุษย์ทั้งยามทุกข์และยามสุขทั้งเป็นสัตว์ที่มี

เกียรตินั้นมีอยู่มากมายในราชอาณาจักรอิหร่าน เพราะฉะนั้น ในโรงฆ่าหลวงจึงมีมากมาย แต่จะผู้ซึ่งมีผู้เลี้ยงดูที่ชำนาญเป็นพิเศษโดยเฉพาะ เมื่อถูกฆ่าได้แล้วก็แล้ว ผู้ชำนาญในการเลี้ยงม้า ก็จะพามาถวายในเมืองหลวง ถ้าเป็นที่สบพระทัย ก็จะทรงสั่งให้มีการกีฬาต่อสู้ขึ้น ถ้าพระองค์ไม่ทรงประสงค์ก็จะเสด็จออกล่าสัตว์ ก็จะมอบหมายให้คนอื่นทำแทน คนเลี้ยงม้าก็จะขับม้าทั้งหมดออกกลางทุ่ง แล่นอย่างลึงโลดไปตามลม คอนนี้ก็ถึงเวลาจับม้าป่า พวกเขาไม่ต้องต้อนมาเข้าโรง อย่างต้อนช้างเข้าพระเณยศ พวกนี้ใช้ช่วงบาศกคล้องม้าขณะที่ควมม้าอยู่ ม้าที่มีลักษณะดีก็ได้รับการคัดเลือกไปเลี้ยงให้เชื่องในโรงของหลวงต่อไป ที่เหลือเป็นก็พระราชทานให้เจ้านายบ้าง ให้แก่กองทัพบ้าง ในโรงฆ่าของหลวงมีม้าพันธุ์ดีมากมายเหลือคณานับ

เมื่อเราพูดจบแล้ว พระองค์ทรงรับสั่งให้เราพูดกษัตริย์อิหร่านถึงความปรารถนาของพระองค์และให้ดูด้วยว่า กษัตริย์อิหร่านทรงมีความปรารถนาที่และกฎเกณฑ์ราชอาณาจักรสยาม พวกเราก็รับคำอย่างถ่อมตนและรู้สึกปลื้มใจในเกียรติยศข้อนี้ พลาญพูดว่าเราขอแจ้งเรื่องมีผ่านเสนาบดีผู้ใหญ่ให้ถึงพระกรรณต่อไป พระเจ้ากรุงสยามตรัสว่า "ผู้ใดนำมาซึ่งไมตรีจิตระหว่างกษัตริย์ก็เสมือนผู้สร้างมัสยิดหรือวัด ซึ่งจะได้รับผลานิสงส์ทั้งโลกนี้และโลกหน้า" เราพูดตอบว่า "ศาสนาของเหล่าข้าพระเจ้าก็มีพระศนะในทุกศกธรรมนี้ท่านเองนั่นเช่นกัน ผู้ใดก็ตามที่มานะในหนทางที่จะให้เกิดการปรองดองกันขึ้นได้ ผู้นั้นจะได้รับรางวัลตอบแทนในนั้นปดาลัย"

พระเจ้ากรุงสยามทรงรับสั่งว่า "ก่อนที่จะข้าจะส่งเจ้าหญิงคนไม่ชื่อคนนี้ (หมายถึงหญิงสะติม ไปรตดูเรื่องห้องร้องในตอนที่ ๑) ยังราชสำนักของอิหร่าน มันเองก็ไม่แน่ใจว่าจะเอาของบรรณาการอะไรไปดี และที่มันเอาไปถวายนั้นก็เพียงของตัวอย่าง ข้าได้บอกหญิงสะติมให้จดไว้ด้วยว่าของบรรณาการอย่างไหนเหมาะที่สุดแล้วให้บอกข้าด้วย แต่หญิงสะติมกลับจวนในดะระที่เป็นประโยชน์ของคนเองขณะที่อยู่ในอิหร่าน และละเลยคำสั่งที่สำคัญข้อนี้ของข้า แม้ว่าข้าจะได้ซักถามในเรื่องนี้ แต่เจ้าก็ยังไม่ได้ให้คำตอบที่น่าพอใจ เป็นที่ประจักษ์ว่าโลกนี้และปัจจัยเบ็ดเตล็ดทั้งหลายไม่ใช่ว่าสิ่งสำคัญต่อพระเจ้าอยู่หัวของเจ้า แต่โดยที่ข้าพยายามที่จะให้พระองค์ท่านได้รับความพอใจ ข้าคงหาสิ่งใดในโลกนี้ไม่ได้ที่ไม่ได้มีอยู่ในห้องพระคลังของพระองค์มาก่อนแล้ว กระนั้นก็ตาม ข้าเป็นกังวลในเรื่องนี้ และหวังว่าเครื่องบรรณาการบางชิ้นจะช่วยให้พระองค์รำลึกถึงข้า"

ข้าพเจ้าพูดตอบว่า "ข้าพเจ้าผู้เป็นข้าใช้ชั้นถ่อมคนนี้ไม่ทราบเรื่องนี้ดี แต่ข้าพเจ้าทราบดีว่า เครื่องบรรณาการที่พระองค์ทรงประทานไปนั้น กษัตริย์อิหร่านทรงทอดพระเนตรแล้วและทรงรับไว้ ข้าพเจ้าขอพูดเพิ่มเติมว่า เมื่อเสนาบดีของพระเจ้ากรุงอิหร่านส่งท่านราชทูตมุหัมมัด หุสยน์ เบกมายังราชสำนักนี้นั้น พวกเขาไม่มีความรู้มากพอในเรื่องของประเทศสยามหรือเกี่ยวกับชนบประเพณีของพระองค์ อย่างไรก็ตาม ขอพระองค์ได้ทรงโปรดคัมพระทัยว่า กษัตริย์แห่งกรุงอิหร่านได้ส่งคณะราชทูตมาคราวนี้ด้วยน้ำพระทัยแห่งความคารุญโดยแท้จริง เพื่อหวังอย่างเดียวที่จะเร่งรัดในการสร้างมิตรภาพและความสนิทสนมต่อกัน

"เครื่องบรรณาการอันใดก็ดีที่ภักดีของเราทรงประทานมาพร้อมกับคณะราชทูตนั้น เป็นเพียงของที่เลือกไว้บางชิ้นบางอัน เพื่อจะได้ทราบว่าคุณใดบ้าง เป็นที่สพพระทัยและอันใดบ้างที่พระองค์จะทรงยินดีรับในโอกาสต่อไป เมื่อพระเจ้ากรุงอิหร่านได้ทรงทราบดังนั้น ก็ทรงประทานเครื่องบรรณาการอันสมควรด้วยพระเกียรติคุณอันสูงส่งของพระองค์ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินของเราทรงรู้พระทัย ยิ่งนักที่จะพิสูจน์ถึงความเชื่อ และความกตัญญูอันแท้จริงของพระองค์"

พระเจ้ากรุงสยามทรงมีพระคำรับว่า "ความตั้งใจของเจ้าแผ่นดินอิหร่านนั้นข้ารู้แล้ว จากเนื้อความในพระราชสาส์น และข้าได้ใจที่ได้ทราบถึงความปรารถนาดีของเจ้าแผ่นดินของเจ้า"

พระเจ้ากรุงสยามทรงถามว่า ในอิหร่านใช้ช้างทำอะไร เราทูลตอบว่า พระราชทรัพย์ และสิ่งของทั้งหลายในพระคลังของกรุงอิหร่านนั้นไม่จำเป็นต้องเอามาใช้สอยเสมอ แต่เพื่อประกาศพระอำนาจของราชอาณาจักรและการครองโลกของพระองค์ กล่าวคือ สิ่งมีชีวิตอันใดก็ตามที่มีขึ้นบังเกิดขึ้นในท้องพระคลังของพระองค์เสมอ

พระเจ้ากรุงสยามทรงกล่าวต่อไปว่า พระองค์ทรงประสงค์ที่จะส่งช้างตัวเล็ก ๆ สักสองสามเชือกไปยังราชสำนักของอิหร่าน และได้ทรงให้จัดส่งไปยังหัวเมืองแล้วเพื่อจะได้เตรียมบรรทุกต่อไปในฤดูนี้ แต่เนื่องจากที่ยังทรงหาเรือไม่ได้ พระองค์จะทรงใช้จัดส่งต่อไป พระองค์ตรัสเพิ่มว่า "ข้าเป็นสมณแรกที่เริ่มเจริญไม่ศรัทธา ข้าจึงต้องการที่จะผูกไว้ให้สืบเนื่องต่อไปข้าจะมอบช้างบางเชือกที่เราจับได้ในหัวเมืองให้เจ้าหน้าที่ยกไปเพื่อเตรียมจัดส่งไปพร้อมกับเรือของเจ้า" เราทูลว่า "อันใดที่พระเจ้ากรุงสยามทรงเห็นว่าสมที่จะปฏิบัติไซ้ นับเป็นสิ่งที่เหมาะสมที่สุด"

ก่อนที่เราจะเดินทางนั้น เราเห็นว่าทุก ๆ วันชาวสยามตระเตรียมที่จะส่งช้าง แต่เมื่อเราลงเรือและจะออกเรือเดินทางก็ได้รับแจ้งว่า เขาจำเป็นต้องเลื่อนกำหนดการส่งช้าง โดยไม่ได้บอกว่าเป็นเพราะเหตุใด

พอการสนทนาที่พระมยุคลจบลง ก็ปรากฏว่าเขาจับช้างเชือกใหญ่เชือกเล็กได้หลายเชือก พระเจ้ากรุงสยามทรงรับสั่งผ่านล่ามให้เราเลิกถูกลงช้างที่ยังไม่หย่านมไว้สำหรับตัวข้าพเจ้า แต่เนื่องจากความลำบากที่จะต้องเลี้ยงลูกช้างและการขนส่ง ข้าพเจ้าจึงขอพระราชทานอภัยต่อพระองค์ไม่รับของพระราชทานนี้

ต่อจากนั้นพระเจ้ากรุงสยามก็เสด็จกลับ มีเสนายศและกองทหารตามเสด็จ เสนาบดีชาวอิหร่านประกาศว่า คณะทูตได้รับเชิญเป็นแขกของพระเจ้าแผ่นดิน ดังนั้น เราจึงต้องไปที่พระราชวังซึ่งอยู่ไม่ไกลจากป่าและจากที่เรามาคล่องช้างนัก

พระราชวังอันเป็นที่ประทับตั้งอยู่กลางลานอันเขียวชอุ่มใกล้ทะเลสาบน้ำจืด จะเปรียบก็เหมือนปลาเงินแหวกว่ายอยู่ในที่มืด หรือดวงเดือนเสียดลอยอย่างเข้มข้มท่ามกลางท้องฟ้าอันหมกมัว พระองค์ทรงให้สร้างวัดไว้ด้วย เมื่อเร็ว ๆ นี้พระองค์ทรงให้สร้างห้องหันต่าง ๆ ข้างที่ประทับ

เพื่อไว้ต้อนรับพวกเรา เราได้รับแจ้งว่า ถ้วยชามถาดซ้อนต่าง ๆ ที่ใช้ในการเลี้ยงต้อนรับคราวนี้ เบิกมาจากห้องพระคลังทั้งสิ้น อันเป็นการยืนยันในพระกรุณาที่ทรงมีต่อเรา

บ่ายวันนั้น พระเจ้ากรุงสยามก็ลงเรือข้ามทะเลสาบไปล่าสัตว์อีก ทางการจัดหาเรือไว้ให้เราอีกเหมือนกัน และคณะของเราก็ตตามเสด็จ เมื่อขึ้นฝั่ง ก็ขึ้นช้างตามไปดูการล่าสัตว์ทอดก เ็นที่เสด็จกลับยังที่ประทับ ซึ่งมีการเลี้ยงต้อนรับอย่างเอิกเกริกอันแสดงถึงพระกรุณาธิคุณของพระองค์ อย่างเด่นชัด

อรุณเช้าก็ขึ้นช้างตามเสด็จไปล่าสัตว์อีก นั้นเป็นวันสุดท้าย เรากลับมาร่วมเสวยในพระราชวัง และคืนนั้นเราก็ตโอกาสพูดอำลา

บ่ายวันหนึ่งในวันสิ้นเดือนมกราคม พระเจ้ากรุงสยามทรงประทานเครื่องแต่งกายให้แก่มารเรา แต่ละคนได้รับเสื้อคลุม, ผ้าโพกศีรษะ, ผ้าสะพายและเสื้อคลุมยาว ทั้งนี้เป็นเครื่องชุดที่เราใช้แต่งตามประเพณีของเราและเป็นอย่างเนื้อสีที่เดียว สมที่เป็นของพระราชทานจากพระราชบิดา และเราได้รับแจ้งอีกว่า พระเจ้ากรุงสยามทรงประสงค์ให้เราเข้าเฝ้าในวันรุ่งขึ้น

เมื่อเราเข้าเฝ้า พระองค์ทรงประทับอยู่บนบัลลังก์ตามวิธีที่ข้าพเจ้าได้บรรยายมาก่อน แล้ว พระองค์ตรัสถามว่า "เจ้าได้ปฏิบัติหน้าที่แห่งการมาเยือนครั้งนี้ลุล่วงแล้วหรือ? เราทูลตอบว่า "คณะของเรามีหน้าที่อันใดในกรุงสยามนั้นนอกจากคอยสนองรับใช้พระองค์เท่านั้น" พระองค์ตรัสถามว่า เราต้องการจะเดินทางเดี่ยวเ็นอย่างนั้นหรือ เราทูลตอบว่า เราจะออกเดินทางถ้าพระองค์ทรงอนุญาต

ทันใดนั้น พระเจ้ากรุงสยามก็ตรัสบางคำเป็นภาษาไทย มหาดเล็กอีกสองคนที่เฝ้าหมอบอยู่ก็ถูกขึ้นไปบัลลังก์ พร้อมทั้งภาษาชนะที่ประดับเพชรพลอยและมีคำมหาดด้วยทองคำไปยังพระเจ้าแผ่นดินซึ่งที่เคยกล่าวไว้ก่อนแล้ว พระเจ้ากรุงสยามก็ทรงวางพระราชสาส์นบนภาษาชนะนั้น เขาัญเชิญพระราชสาส์นนี้ยังภาษาชนะอีกอันหนึ่งแล้วผ่านมาถึงมือของท่านอธิบรอม เบก

แล้วพระเจ้ากรุงสยามก็ตรัสว่า "ขอให้พระผู้เป็นเจ้าทรงบริหารชีวิตของกษัตริย์ของเจ้าและทรงให้มีพระจำเริญมากยิ่งขึ้น ๆ ขึ้น ขอพระองค์ทรงมีพระชนมายุพันปี เพราะนั่นจะทำให้ข้าดีใจยิ่ง จงพยายามทุกทางที่จะแจ้งให้พระองค์ได้ทรงทราบถึงความปรารถนาดีและความสุขจิตใจของข้า และช่วยบอกด้วยว่า-ถ้าเป็นที่สมประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้า-ขอให้มิตรของพระเจ้ากรุงอิหร่านจงเจริญและอิสรราชศัตรูจงพินาศย่อยยับ ขอพระเจ้ากรุงอิหร่านอย่าได้ลืมเราในภายภาคหน้า" กล่าวแล้วก็ทรงทับพระทวารแห่งบัลลังก์

เหล่าเสนาบดีและชาวสยามนำเราไปยังเรือนพักที่เมื่อก่อนนี้ได้ัญเชิญพระราชสาส์นของกษัตริย์สุลัยมานไว้ ตอนนี้เขาจับเอาพระราชสาส์นจากท่านอธิบรอม เบกและัญเชิญไว้ ณ ที่นั้น เขาให้เรานั่งอยู่ในเรือนพักนั้น มีการกินเลี้ยงต้อนรับ เสร็จแล้วเราก็กลับที่พัก

ท่านหัวหน้าราชทูตหม่อมราชวงศ์ หุสยน์ เบกผู้ล่องลับไปแล้ว และชาวอิหร่านที่มาด้วยกันอีกหลายคนได้นำมาติดตัวมาด้วย การที่จะนำกลับก็เป็นเรื่องขลุกขลัก จึงตกลงขายให้ชาวสยามแต่เขาทำเป็นเมินเฉยไม่สนใจอยากซื้อ เราจึงถูกตัดราคาและขาดทุนป็นปี

หลังจากเราขายมาได้ตัวสักสองสามวัน เราก็พร้อมที่จะอำลารุงสยาม แรกทีเดียวเขาก็พาเราไปยังเรือนพักที่อัญเชิญพระราชสาส์นไว้อยู่ เราอัญเชิญพระราชสาส์นนั้นโดยใช้ภาษาชนะที่กล่าวแล้วมาไว้ในที่ที่แข็งแรงพร้อมทั้งสั่งให้ท่านอิบรอฮีม เบกและตัวข้าพเจ้าเองประทับตรา เราก็ทำตาม ต่อจากนั้นเขาก็อัญเชิญกันไปไว้บนแคร่แต่ไปที่เรือของเรา ตัวเสนาบดีและมหาดเล็กเองเป็นคนแบกแคร่ ในที่สุดเมื่อบรรดาผู้มาส่งลาจากเรือไปขึ้นบกแล้ว เราก็ยกส้อมและเริ่มเดินทางยังจุดหมายของเราต่อไป วันนั้นเป็นวันที่ 22 เดือนเศาะหฺรฺ ฮ.ศ. 1098 (16 มกราคม ค.ศ. 1687)

ตอนที่ 3 ชื่อยืมเบ็ดเตล็ด

ปากกาของเราได้จารึกเรื่องราวเกี่ยวกับการทูตเสร็จแล้ว เราจะขอกล่าวถึงข้อเท็จจริงทางภูมิศาสตร์บ้าง แรกทีเดียวจะอธิบายถึงประเทศสยามว่าตั้งอยู่ตรงไหน และเป็นที่ยังกันในเรื่องต่าง ๆ เช่นใดบ้าง

จีน และ มาจีน

นักเดินทางมักเรียกกรุงสยามว่า มาจีน แต่อาลักษณ์ได้สอบถามเรื่องนี้ยังไม่แน่ใจว่าจะถูกต้องนัก นักปราชญ์หลายท่านกล่าวว่า ท่านนโปเลียนบุตรชายชื่อจีน และจีนมีบุตรชายที่มีโชคคิดคนหนึ่งจึงได้ชื่อว่า มาจีน เมื่อมาจีนโตขึ้นก็มีพี่น้องหลายคน การครองชีพขัดสน จึงลาพ่อแม่ออกไปมาสร้างเมืองใหญ่โตใกล้เขตแดนประเทศจีน ชาวเมืองจึงเรียกชื่อเมืองนี้เป็นอนุสรณ์ว่า มาจีน¹

นักภูมิศาสตร์เห็นพ้องกันว่า มาจีนคือดินแดนทิศเขตของประเทศจีน เป็นไปได้ว่าชะงูชีเนาว์ เป็นเมืองท่าของมาจีน กล่าวกันว่าประเทศนี้มีกำแพงล้อมรอบ มีเส้นผ่าศูนย์กลาง 10 หัวสัตว์ มีแม่น้ำไหลผ่านเมืองนี้แล้วไหลต่อมาถึงมาจีนราว 8 หัวสัตว์ (1 หัวสัตว์ประมาณ 4 ไมล์)

ตามการคำนวณของท่านอู ร้อยทาน² ท่านถือว่ามาจีนอยู่ในเส้นตามฤดูกาลที่หนึ่งและบางส่วนอยู่ในเขตฤดูกาลที่สอง ตามวิธีนี้ประเทศจีนก็อยู่ในเขตฤดูกาลที่สาม และฤดูในเขตที่ห้า เพราะฉะนั้นมาจีนจึงอยู่ไกลกว่าฤดูและจีน อาลักษณ์คิดว่า ที่กล่าวว่า ชะงูชีเนาว์ คือตัวเมืองมาจีนนั้นเป็นคำบอกเล่าของพวกอิหร่านเท่านั้น พวกเขาคิดว่ากรุงสยามอยู่ใกล้เมืองจีน ก็คิดว่าคงเป็น มาจีน³

¹ คนจีนเคยแต่ก่อนเรียกประเทศจีนว่า มทาชิน ต่อมาชาวตลาดเรียกสั้นเป็น มาจีน ท่านองเคียวกับที่เรียกสินด์ เป็นอินด์ เวลานั้นเข้าใจกันว่า มาจีนคือประเทศหมอลินโจน เพราะความไม่แตกฉานในวิชาภูมิศาสตร์จึงมักเรียกกันสับสน บางทีเข้าใจว่ามาจีนเป็นประเทศจีนก็มี ชาวไทยมุสลิมแต่ก่อนที่อ่อนการศึกษา มักเข้าใจว่า เมืองกบิลพัสดุ์ คือนครมักกะฮ์

² อู ร้อยทาน มีชื่อเต็มว่า อู ฮัล-ร้อยทาน มุหัมมัด บิน อะหมัด ฮัล-ปัฐฟี เป็นชาวอิหร่าน เกิดที่ตำบลฮัล-ปัฐฟีที่แคว้นควาซิมเมื่อ ค.ศ. 973 เป็นนักคณิตศาสตร์, นักดาราศาสตร์, แพทย์และนักภูมิ-ประวัติศาสตร์ (ดูวารสาร *Courier* ของยูเนสโก ฉบับเดือนมิถุนายน 1974 เพื่อฉลองวาระครบ 1000 ปีของฮัล-ปัฐฟีใน ค.ศ. 1974)

³ ในสมัยโบราณมุสลิมรับเอาวิธีของพวกกรีกแบ่งอาณาเขตของโลกตามฤดูกาล ฤดูหมายถึงพวกตุรกีในเอเชียกลางและที่เหนือประเทศจีนขึ้นไปไต่หน้าพวกมองโกเลีย บางทีก็ว่าเพี้ยนจากคาเธย์-Cathay

ชื่อของชะบุรี เนาว์

ส่วนใหญ่ของการสัจจะนั้นใช้ชื่อ แท้จริงเมืองนี้แปลว่า เมืองแห่งนาวา อย่างไรก็ตาม ชาวพื้นเมืองเรียกว่า อยุธยา ซึ่งหมายถึง เมืองใหญ่ แต่ในที่สุดผู้คงแก่เรียนเรียกประเทศนี้ว่าสยาม

เราสรุปได้ว่า ชะบุรี เนาว์⁴ เป็นเมืองหนึ่งของมาจิ่น แต่บางทีก็เรียกตัวเมืองว่า มาจิ่น เพราะอยู่ใกล้ประเทศจีน แท้จริง กรุงสยามอยู่ใกล้เมืองพะโค⁵ ซึ่งมีกษัตริย์ปกครองต่างหาก เมืองพะโคติดเขตแดนเมืองจีน แต่พระผู้เป็นเจ้าเท่านั้นทรงทราบเรื่องที่แท้จริง⁶

พรรณา เรื่องชาวสยาม

พวกอิหร่านและพวกฝรั่งเรียกชาวเมืองชะบุรี เนาว์ว่า ชาวสยาม แต่ชาวพื้นเมืองสืบสาวเชื้อสายของพวกเขาไปถึงคนใด ถึงแม้ชาวสยามไม่ได้สืบสาวถึงท่านป้อดัม แต่พวกอิหร่านเชื่อว่าคงมาจากลูกหลานคนหนึ่งของท่านที่ชื่อ สาน บุตรของยาฟูบ บุตรของนูหุ สำเียงของชาวสยามนั้นไม่เจ้แฉ้ง ตัว ม และ น มักปนกันเสมอ อาจเป็นไปได้ที่สยามมาจากคำว่า สาน

มีแง่คิดอีกว่า สีอำมก ลูกของกษัตริย์มีลูกหลานหลายคน บางทีชาวสยามอาจสืบมาจากสายนี้ก็ได้ ครั้นนานเข้า ชื่อก็เลยหดเหลือเพียง สยาม แต่สรุปแล้วเรื่องการเดานี้ไม่มีที่สิ้นสุด พระผู้เป็นเจ้าเท่านั้นทรงทราบดี

สงครามระหว่างกรุงสยามกับเมืองพะโค⁶

พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้ถือว่าพระองค์เป็นชาวสยามอย่างกับคนพื้นเมือง แม้บรรพบุรุษของพระองค์ปกครองมาไม่เกินสองร้อยปี บัดนี้ดูต่าง ๆ ที่สร้างไว้ก่อนในสมัยนั้นก็มีเหมือนกัน มีวัด

⁴ ชะบุรี เนาว์ แปลว่า เมืองใหม่ หรือเมืองที่มีเรือมาก พวกอิหร่านตั้งชื่อนี้ ฝรั่งที่เรียกตามเพี้ยนเป็นซาร์เนา-Sarnau ก็มี คือ กรุงศรีอยุธยา

⁵ เมืองพะโค คือเมืองมอญ พม่าเรียกว่า มะโจ เป็นภาษาตะเลง ฝรั่งสะกดคำนี้ต่างกัน ในเล่มนี้เขียน Paigu แต่ทั่ว ๆ ไปเขียน Pegu **สันนิษฐานว่า** อาลักษณ์มักเรียกชื่อนี้ไว้ร่วมกับประเทศพม่า

⁶ ตามมารยาทเมื่อไม่รู้สิ่งใดจริง มุสลิมมักกล่าวลงท้ายว่า วัลลอฮู อะอฺลัม-อัลลอฮ์ เท่านั้นทรงทราบดียิ่ง

⁷ ที่ว่า สยาม มาจาก สาน ลูกหลานของท่านนบีนูหุ (โนอา) นั้นเป็นเรื่องเดา บางคนว่า มาจากภาษามลายู สยาม ในภาษาฮินดี สยาม หมายถึง คล้า แต่จีนเรียกว่า เสียมโละ ดูเหมือนจะพูดไม่ได้ว่า ทำไมจึงเรียกกันว่าสยาม (ดูสารานุกรม เล่ม ๑, 23, 24 และ 25)

⁸ น่าจะเป็นเมืองยังระ เมื่อเพื่องคล้ายเรื่องพุทธศักราชระหว่างสมเด็จพระนเรศวรกับพระมหาอุปราชา

และอาคารบางแห่งที่ชาวสยามถือว่ามียาอุยัณพันปีมาแล้ว แต่เหล่านี้เป็นการสร้างของอีกสมัยหนึ่ง

ก่อนที่พระเจ้ากรุงสยามองค์นี้จะเถลิงอำนาจ เมืองสยามอยู่ใต้อำนาจของ เมืองพะโค ซึ่งอยู่ใต้อำนาจของเมืองจีนและญวน หรือบางทีก็มีกษัตริย์ปกครองตนเอง บรรพบุรุษคนหนึ่งของ กษัตริย์องค์นี้เป็นหัวหน้าของชาวพื้นเมืองที่สำคัญเผ่าหนึ่ง เพราะฉะนั้นพวกเมืองพะโคจึงตั้งให้ท่าน ผู้นี้เป็นข้าหลวง และมอบให้ปกครองแคว้นแคว้นทั้งหมด กาลเวลาต่อมา ครอบครัวของท่านข้าหลวง ผู้นี้ก็มีอำนาจมากขึ้น หรือไม่กี่จนกระทั่งได้มีเรื่องพิพาทกันดังนี้

เรื่องมีว่าบุตรชายของข้าหลวงคนนี้ได้รับการชุบเลี้ยงอยู่ในราชสำนักของเมืองพะโค แต่ความจงรักภักดีของชายหนุ่มผู้นี้และความไปรุดปรานที่กษัตริย์แห่งพะโคทรงมีต่อ เขานั้นทำให้พระ- ราชบุตรของกษัตริย์แห่งพะโคอิจฉา เนื่องจากว่าพระโอรสองค์นี้ซึ่งจะได้สืบราชสมบัติต่อมานั้นมีนิสัย ไม่ดี ในไม่ช้า ชายหนุ่มทั้งสองนี้ก็ขัดใจกัน

ครั้งหนึ่งเมื่อชายหนุ่มผู้นี้ขอลาพระ เจ้าแผ่นดินเพื่อไป เยี่ยมบิดาและญาติพี่น้อง เจ้าชาย ก็ออกอุบายชวนขุนนาง เขาร่วมด้วยไป เฝ้าทูลพระ เจ้าแผ่นดินว่าชายหนุ่มคนนี้ก็กำลังคิดนอกทางไป แข็งเมือง พวกขุนนางก็เฝ้าทูลสนับสนุนตามนั้น โดยที่ไม่ได้สอบสวนเรื่องราวเสียก่อนพระเจ้า แผ่นดินก็ทรงมีรับสั่งให้ข้าหลวงและถูกชายคนนั้นเข้าเฝ้า แต่ก่อนที่คำรับสั่งนี้จะถึงท่านข้าหลวง ก็มีขุนนางผู้หนึ่งแอบส่งข่าวว่าจะมีภัย ถ้ามาเมืองพะโคจะถูกจับแน่นอน ให้หาทางออกเอาเอง

เมื่อได้รับสารแล้ว ท่านข้าหลวงก็หาทางออกโดยขอเลื่อนเวลาเข้าเฝ้า เจ้าชายปริ่มใจ ที่อุบายของตนสมคะเน ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินนั้นก็กลับทรงพิโรธยิ่งจึงประกาศสงคราม สั่งให้จับท่าน ข้าหลวงและบุตรชายทันที โดยที่เจ้าชายเป็นตัวละครในเรื่องนี้ จึงได้รับแต่งตั้งเป็นแม่ทัพใหญ่คุม ทหารไปปราบในแคว้นแคว้นของกรุงสยาม

เมื่อเจ้าชายไปถึงเขตแดนสยาม ท่านข้าหลวงผู้มีมารยาทอ่อนน้อมก็ออกมาพบเจ้าชาย เพื่อแสดงความจงรักภักดีและขู่วินิจฉัยตามหน้าที่อย่างปกติ ท่านข้าหลวงกล่าวว่า บางทีตัวท่านอาจ ทำความผิดอะไรบ้างก็ได้ ขอให้เจ้าชายช่วยเป็นคนกลางทูลขอพระราชทานอภัยโทษต่อพระเจ้า แผ่นดินด้วย เพราะตนเองไม่เห็นว่ามีข้อใดที่ทำให้ไม่ต้องสวามิภักดิ์ แต่เจ้าชายกลับใช้วาจาหาบาย- คายและกระด้าง ในที่สุดเมื่อข้าหลวงและบุตรชายหาทางออกไม่ได้ ก็จำต้องสู้รบ

สมควรกล่าวด้วยว่า ในประเทศย่านใต้ลมมรสุมนี้ ทหารกับชาวบ้านนั้นคือคน ๆ เดียว กัน ถ้าทหารแพ้ประเทศก็ล่มจม เพราะเขาเกณฑ์พลราษฎรเข้าถืออาวุธ เพราะฉะนั้นเมื่อเกิด กระทบกัน จึงต้องระวังและหลีกเลี่ยงการประจัญบานให้มาก ยุทธวิธีของการรบพุ่งจึงต้องมุ่งทาง เล่ห์กลเพื่อถนอมชีวิต

ธรรมเนียมที่นับถือปฏิบัติกันมากก็คือ ทหารของทั้งสองฝ่ายต้องเข้าแถว หันหน้าประจัญ กัน ทหารกลุ่มหนึ่งของฝ่ายหนึ่งก็จะออกมากลางสนาม ดีเกราะหรือกลอง เป่าขลุ่ย ทหารรบ

และทหารม้าของทั้งสองฝ่ายก็จะเดินระบำพร้อมทั้งตะโกนสุดเสียง บางทีเมื่อฝ่ายหนึ่งรุกหน้า อีกฝ่ายหนึ่งก็ถอย ถ้าใครเผละก็ถูกจับตัว พวกทหารก็เข้าไปล้อม เมื่อเห็นว่าสู้ไม่ได้ พวกที่ถูกล้อมก็ยอมแพ้

นี่คือธรรมเนียมของการรบ เพราะฉะนั้นลูกชายของท่านข้าหลวงจึงต้องวางกลอุบาย เขาเขียนหนังสือถึงเจ้าชายว่า เจ้าชายยกทัพมารบ และไม่ยอมลดภัยโทษให้ตามที่ขอร้อง แต่กองทัพฝ่ายไทยนั้นมาจากราษฎรที่อยู่ในดินแดนของเจ้าชาย ซึ่งไม่รู้ดีไม่ชั่ว เหน้ในการมีพิพาทนี้จะมาตายเปล่า ๆ หากแพ้สงคราม ถ้าเจ้าชายเป็นคนกล้าหาญ ก็ให้มาสู้กันตัวต่อตัวพวกรุ่นนี้เข้าที่สนามรบ ถ้าเจ้าชายชนะ อาณาจักรนี้ก็ตกเป็นของเจ้าชาย แต่ถ้าเจ้าชายแพ้ ก็ขึ้นอยู่ที่ฝ่ายไทยว่าจะจัดการให้เหมาะสมอย่างไร

โดยที่เจ้าชายเป็นกษัตริย์กล้าหาญและมีรูปร่างกำยำ จึงรับคำท้านี้ เขว่่ากันว่า เจ้าชายมีกำลังมาก ใช้จ้าวที่หนักถึง 30 ชั่ง (เท่ากับหนัก 6 มั่น หนึ่งมั่นเท่ากับ 14 ปอนด์) ขอก้าวเพิ่มว่า จ้าวชื่อนั้นอยู่ในท้องพระคลังของพระเจ้ากรุงสยามจวบปัจจุบันนี้

รุ่งเช้าเจ้าชายก็ทรงช้างออกมา ล้อมรอบด้วยแม่ทัพนายกอง ในเวลาเดียวกัน ลูกชายของข้าหลวงก็ออกมาด้วย และให้คนถือหนังสือไปแจ้งว่า กองทัพของเจ้าชายมีจำนวนพลมากมายเหลือเกิน ให้เจ้าชายกลับเข้าไปในค่ายและสาบานต่อพระพุทธรูปก่อนว่า ขณะที่ทั้งสองกำลังต่อสู้กันอยู่ที่กองทหารของเจ้าชายจะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับโจมตีด้วย เจ้าชายก็ยอมปฏิบัติตามนั้น เมื่อทั้งสองเผชิญหน้ากัน ลูกของข้าหลวงก็กล่าวว่า ถ้าจุดประสงค์ของการยกทัพมาครั้งนี้เพื่อออกมาจะได้อาณาเขตก็เอาไปได้ แต่ถ้าจะมาจับตัวตน ก็ยินดีจะไปถวายเชื่องราวพร้อมกันแต่กษัตริย์แห่งเมืองพะโค แต่เจ้าชายรู้ว่า ถ้าทำเช่นนั้นกลอุบายของตนจะแตก จึงตำลูกของข้าหลวง

การต่อสู้เกิดขึ้นติดพันกันพัลวัน เจ้าชายก็ลงฟันลูกข้าหลวง แต่ก่อนที่เจ้าชายจะรู้ว่าเกิดอะไรแก่ตน ก็พลัดตกลงจากหลังช้างถึงแก่ความตาย

เมื่อพวกแม่ทัพนายกองเห็นเหตุการณ์เป็นเช่นนั้น ก็กลัวความผิดไม่กล้ากลับบ้านเมืองเดิม จึงยอมสวามิภักดิ์เข้าข้างลูกชายของข้าหลวง และตั้งหลักแหล่งอยู่ในกรุงสยามต่อไป ชื่อนี้เต็มอำนาจแก่ชายหนุ่มผู้มาก

การสงครามครั้งที่สองกับเมืองพะโค^๑

เมื่อล่วงไปได้เวลาหนึ่ง กษัตริย์แห่งเมืองพะโคทรงคิดจะแก้แค้นแทนพระราชโอรส จึงจัดกองทัพใหญ่ไปตีกรุงสยาม เมื่อมาถึงแล้ว ท่านแม่ทัพก็ส่งหนังสือไปขู่ ว่า กองทัพที่ยกมาคราวนี้ใหญ่หลวง อย่าให้ประชาชนต้องลำบากถึงแก่สูญเสียชีวิตและทรัพย์สินเงินทองเลย ให้เรามาแข่ง

^๑ เนื้อเรื่องตรงกับตำนานสงครามธรรมยุต

กันว่า ภายในเวลาที่กำหนดไว้ ใครจะสร้างเจดีย์องค์หนึ่งเสร็จก่อนกัน ถ้าทางฝ่ายเมืองพะโค สร้างเสร็จก่อน ทางฝ่ายไทยต้องยอมแพ้ มิฉะนั้น ก็ให้ฝ่ายไทยจัดการกับฝ่ายทหารของพะโคตามใจชอบ

เมื่อตกลงเงื่อนไขกันแล้ว กองทหารฝ่ายพะโคก็เริ่มสร้างเจดีย์อย่างขะมักเขม้น ส่วนทางฝ่ายไทยนั้น รืออยู่แก่ใจว่ามีกำลังน้อย ทำอย่างไรก็สร้างแข่งไม่ได้ จึงออกอุบายसानเจดีย์องค์ใหญ่ด้วยไม้ไผ่และทวาย ฝ่ายไทยต่างพากันทำงานเวลากลางคืน พอรุ่งเช้าก็เอาปูนขาวทาไว้ เมื่อถึงวันที่กำหนด ทางฝ่ายไทยก็สามารถสร้างเจดีย์เสร็จก่อน ส่วนทางฝ่ายเมืองพะโคนั้นก็ทำกันอย่างเต็มที่ แต่เสร็จไม่ทัน เมืองมองเต็นเจดีย์ของฝ่ายไทยตั้งสูงตระหง่านอยู่ ก็ตกใจกลัวแถมเศร้าเสียใจด้วย จึงถอยทัพกลับทันทีโดยไม่ได้ไปตรวจตราดูเจดีย์ให้ถ่องแท้ก่อน เพราะตระหนักว่า ถ้าฝ่ายไทยสามารถสร้างเจดีย์ได้สำเร็จเร็วเช่นนี้ แม้ฝ่ายเมืองพะโคจะมีกำลังมากเท่าใด ก็จะได้รับฝ่ายไทยไม่ไ้ ฝ่ายแม่ทัพเมื่อถึงเมืองพะโคแล้วก็เกิดทุกข์ขัดริ่เหมือนการขอเช่าของเจ้าสาว จึงได้รับพระราชทานรางวัลเพิ่ม เต็มอีก หลังจากเหตุการณ์มีไม่นาน กษัตริย์เมืองพะโคก็สิ้นพระชนม์ อาณาจักรทั้งสองก็ไม่มีสงครามต่อกัน แต่วันเวลาที่ผ่านมานั้น ทางฝ่ายสยามก็กล้าแข็งขึ้น เมื่อไม่นานมานี้เอง บรรพบุรุษของพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามองค์นี้ได้เสริมสร้างกำแพงเมืองให้แข็งแรงขึ้น

ชาวอิหร่านที่พำนักอยู่ในกรุงสยามก่อนหน้ากษัตริย์องค์นี้

โดยที่กรุงสยามอยู่ใกล้เมืองท่าในอินเดียและอยู่ในเส้นทางเดินทางไปเมืองจีนและญี่ปุ่น พ่อค้านายวาณิชจึงชอบมาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่นี่ ได้ค้าขายช้างมีกำไรมาก ก่อนรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีชาวอิหร่านตั้งหลักแหล่งอยู่แล้วประมาณ 30 คน แต่ละคนได้รับบรรดาศักดิ์ ที่ดิน และบ้านเรือนให้อยู่อาศัย พร้อมทั้งตำแหน่งในวงการบริหารด้วย

กษัตริย์องค์นี้เกลียดอำนาจได้อย่างไร?

เมื่อพระเจ้ากรุงสยามองค์นี้ยังทรงพระเยาว์อยู่ มักไปสมาคมและกินอยู่กับครอบครัวชาวอิหร่านเสมอ พระองค์จึงทรงคุ้นกับขนบธรรมเนียมการดำเนินชีวิตของชาวอิหร่าน เมื่อองค์พระชนกสิ้นพระชนม์ พระเชษฐาก็ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน แต่กษัตริย์องค์นี้ทรงอิริยาและหัดจะชิงราชสมบัติ จึงวางแผนการดังต่อไปนี้

พระองค์เสด็จไปหาพระเจ้าอาพลางพูดว่า โฉนพระเจ้อาจึงทรงประทับอยู่เฉย ๆ ขณะที่พระเชษฐาของพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ พระเจ้าอาคิดจะถวายบังคมกราบกระนั้นหรือ จงอย่าคิดทอดทิ้ง พระองค์จะทรงให้กำลังสนับสนุนทุกประการ โดยวิธีนี้ก็จะชนะใจพระเจ้าอา รุ่งเช้าพระนารายณ์ก็เสด็จไปหาพระเชษฐา ณ ที่ประทับส่วนพระองค์ และทรงฆ่าพระเชษฐาด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง แล้วทรงสถาปนาพระเจ้าอาให้เป็นกษัตริย์ ตอนนั้นชาวอิหร่านเพิ่มจำนวนขึ้นราว 100 คน

หลังจากนั้นไม่นาน พระนารายณ์ก็ทรงจัดการปกครองแผ่นดินโดยไม่ได้ปรึกษาพระเจ้าอา เหตุการณ์สับสน เช่นนี้จนกระทั่งวันหนึ่ง พระองค์ทรงฆ่าเสนาบดีคนหนึ่งต่อพระพักตร์พระเจ้าอาโดยไม่มีเหตุผลอันใด หลังจากนั้น พระนารายณ์ก็ไม่เสด็จเข้าเฝ้าอีกเลย

เมื่อเป็นเช่นนี้พระเจ้าอาจึงเรียกเสนาบดีเพื่อกำจัดพระนารายณ์ แต่ในหมู่คนเหล่านั้น มีชายคนหนึ่งที่เคยคบมาตั้งแต่เล็กพร้อมกับพระนารายณ์ จึงนำข่าวไปบอกพระนารายณ์ พระองค์ ทรงเห็นว่า ได้เวลาตามแผนการที่วางไว้แล้ว จึงขอความช่วยเหลือจากชาวอิหร่านและพวกฝรั่ง ชาวอิหร่านทำพิธีกรรมไว้อาลัยทางศาสนาและช่วยเหลือกษัตริย์องค์นี้ให้ขึ้นครองราชย์

พอดีถึงเดือนมูฮัรรัม และชาวอิหร่านก็จะทำพิธีในเดือนนั้น พระนารายณ์จึงทรงรับสั่ง ให้ชาวอิหร่านทำขบวนแห่ไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอา ส่วนพระองค์และทหารดูโจจะเสด็จตามข้างหลัง พวกอิหร่านก็พากันไปเฝ้าและทูลว่า วันนี้เป็นวันสำคัญทางศาสนา อยากจะเข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิด

อย่างนี้ข้าพเจ้าได้กล่าวในตอนต้นแล้วว่า พระเจ้าแผ่นดินในสยามไม่ทรงบำรงกองทัพไว้ นอกจากเกณฑ์ราษฎรมาเป็นทหารเท่านั้น แต่บางครั้ง เมื่อจำเป็นก็เกณฑ์พวกเหล่านี้มาเป็นทหาร ในหมู่พวกเหล่านี้มีพวกที่กล้าหาญหลายกลุ่ม เราจะได้ที่พวกเขาฝึกยันต์ตามแขนตามตัวพวกนี้กล้าหาญ พระเจ้าแผ่นดินจึงทรงประทานที่อยู่ในวังใกล้ ๆ พระองค์ เพื่อเป็นยามคอยป้องกัน สมเด็จพระนารายณ์จึงทรงออกอุบายให้ทหารของพระองค์เฝ้าหมู่บ้านของพวกนี้ซึ่งเป็นเชื้อไฟอย่างดี เมื่อเกิดไฟไหม้ พวกทหารเหล่านี้ก็จะต้องหนีที่ มาดับไฟและชนของครั้นพระเจ้าแผ่นดินทรงทราบที่เกิดไฟไหม้ ก็ตกพระทัย ทรงส่งทหารรักษาการไปเพิ่มอีกเพื่อให้ช่วยดับไฟ ชาวสยามนั้นเชื่อกันว่า พระเจ้าแผ่นดินเป็นกึ่งเทพสมมุติ และไม่มีใครคิดจะทำลายพระองค์ สมเด็จพระนารายณ์จึงถือโอกาสนี้เกลี้ยกล่อมพวกทหารรักษาการให้เข้าเป็นสมัครพรรคพวก ตอนนี พวกอิหร่านก็เอาพิธีทางศาสนา เป็นอุบายบังหน้า ถือโอกาสเข้าไปในพระราชวัง เข้าล้อมวังและใช้ปืนใหญ่ยิง¹⁰ สมเด็จพระนารายณ์ก็เสด็จมาสมทบด้วย ทั้งทรงส่งพระสุรเสียงว่า "ข้าแต่ท่านอะลี" แล้วทั้งหมดก็รุกกันเข้าไปยังที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ไม่สามารถป้องกันตนเองได้ จึงทรงกระโดดลงในน้ำเพื่อหนี เอาชีวิตรอด แต่ในไม่ช้าก็ถูกจับได้ ทรงถูกถอดออกจากราชบัลลังก์ แล้วสมเด็จพระนารายณ์ก็สถาปนาตนเองเป็นกษัตริย์เมื่อวันที่ ๘ มูฮัรรัม พ.ศ. 1๐๖๘ (17 ตุลาคม ค.ศ. 16๖7)

¹⁰ ที่ว่ายิงปืนใหญ่นั้น เข้าใจว่าเป็นการสร้างภาพเพื่อให้ขบวนแห่ที่พระมณีนันท์ก็ศักดิ์มีความสมจริงขึ้น เพราะ เป็นการทำพิธีไว้อาลัยท่านอิมามซุไฮรอนที่เสียชีวิตในการสงครามที่กรุงละลา เรื่องที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงตะโกนออกนามของท่านอิมามอะลี บิดาของท่านอิมามซุไฮรอนนั้นน่าเป็นจริง เพราะ พวกชีอะฮ์มักจะออกนาม เช่นนี้เสมอ เมื่อทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด

เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ขึ้นครองราชย์แล้ว ก็ทรงแต่งตั้งให้ท่านอุบล รือชชาฤๅซึ่งมาจาก แคว้นจีลาณ (ย่านทะเลสาบแคสเปียน) เป็นสมุทเสนาบดี แต่ชาวอิหร่านคนนี้มีไม่เหมาะสมกับตำแหน่ง ดูเหมือนเมื่อกำเนิดก็ต่ำช้าด้วย แทนที่จะทำงานให้สมกับตำแหน่ง กลับกดขี่รังแกข่มเหงคนยากจนและ ใช้อำนาจหน้าที่ในทางมิชอบ หลังจากตั้งเกล้ามาหลายปี ก็กลายเป็นคนขีเมา มักพกปิ่นเสมอ ถ้ามี ไครมาเยี่ยมในเวลาที่ไม่สบอารมณ์ ก็มักยิงผู้มาเยี่ยมตาย

ตำแหน่ง ฟู

เป็นธรรมเนียมของกรุงสยามว่า ถ้าพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งผู้ใดให้กินตำแหน่ง ฟู ซึ่ง อยู่ใกล้ชิดพระองค์ ไม่ว่าคนนั้นจะเลวทรามประพฤติกการไม่เป็นธรรมอย่างไร ก็ไม่มีไครกล้าฟ้องร้อง เพราะองค์ทรงถือว่าคนที่มีตำแหน่งสูง ๆ นั้น คนอื่นมักอิจฉา ปั่นเรื่องให้ร้ายเสมอ เพราะฉะนั้น จึง ไม่มีผู้ใดร้องทุกข์ จนกว่าพระเจ้าแผ่นดินจะทรงตั้งข้อสังเกตและจัดการกับผู้ที่ทรงโปรดประทานตำแหน่ง ฟู ให้มันเอง เพราะเหตุนี้ จึงไม่มีผู้ใดกล้าร้องทุกข์เรื่องของสมุทเสนาบดีอุบล รือชชาฤๅ จนกว่า พระองค์จะทรงรู้ได้เองเมื่อประชาชนไม่พอใจมากขึ้น

ต่อมาพระเจ้ากรุงสยามก็ทรงทราบเรื่องนี้ จึงทรงรับสั่งให้ชาวอิหร่านสมุทเสนาบดีคน นั้นเลิกประพฤดิชั่ว แต่เขาหาเชื่อฟังไม่ พระองค์ก็โรยยิง จึงทรงรับสั่งให้จำคุก และเขาก็ตายใน คุกนั้นเอง

ต่อจากนั้น ท่านธากู มุหัมมัด ซึ่งข้าพเจ้าได้กล่าวไว้บ้างแล้ว ได้รับแต่งตั้งอยู่ในตำแหน่ง นี้ เขาเป็นคนมาจากเชื้อสายผู้ดี มีความสามารถ และอุปนิสัยใจคอดี มีความเฉลียวฉลาดและจงรัก ภักดี เขามาตั้งหลักแหล่งอยู่ในกรุงสยามเพื่อทำมาค้าขาย เมื่อได้เรียนรู้ภาษาและขนบธรรมเนียม เขาก็ได้เป็นเสนาบดีและเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าแผ่นดิน ที่จริงเขาเป็นคนดี มีเหตุผล และตั้ง หน้ารับราชการสนองพระเดชพระคุณเพื่อความเจริญของกรุงสยาม เขาชำนาญในการปกครอง การทูต การจัดการสำหรับพระราชวัง ในการครัว การอาหารและการจัดชุมนุมพบปะ เขาถนัดทอวิชาเพื่ว่า นี้ให้สมเด็จพระนารายณ์ซึ่งเป็นกษัตริย์ที่มีพระปรีชาญาณสามารถมาก

มีข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ ความเกลียดชังที่บรรดาผู้นับถือศาสนาฮินดูฮินดู ซึ่งเคยมีต่อมุสลิมนั้นได้จางหายไป และสมเด็จพระนารายณ์มีจิตใจโน้มเอียงมาทางศาสนาอิสลาม มากขึ้น

อุปนิสัยของสมเด็จพระนารายณ์

ข้อแตกต่างจากเจ้าแผ่นดินทั่ว ๆ ไปในประเทศย่านดนมมรสมนี้ จะเห็นได้จากสมเด็จพระนารายณ์ที่พระองค์ทรงไม่ พระทัยในศิลปวิชาการต่าง ๆ รวมทั้งการปกครอง การสนพระทัย ในเรื่องราวของเจ้าแผ่นดินของประเทศอื่นรวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีด้วย พระองค์ถึงกับทรง ทหาสุขภาพที่แสดงถึงขนบธรรมเนียมของประเทศอื่น ๆ ไว้ศึกษา พระองค์ทรงทราบถึงชีวิตความ

เป็นผู้ของพลเมืองในประเทศอิหร่าน จึงทรงฉลองพระองค์ตามแบบพวกอิหร่าน คือมีเสื้อคลุมยาว, กางเกง, เสื้อ, รองเท้าและถุงเท้า, ทรงหมวกกุ่ม และแทนที่จะทรงสวมหมวกสาหรับ เพราะรู้สึกหนักพระเศียร พระองค์ทรงสวมหมวกแบบธรรมดา

โดยที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงสนิทสนมกับพวกอิหร่านมาก่อน เมื่อได้มีที่ปรึกษา เช่นนี้ ก็สมพระทัยอยากผูกมิตรไมตรีกับประเทศอิหร่าน พระองค์ทรงส่งของขวัญไปให้ข้าหลวงที่เมืองโศร-ราบาดและเจ้าผู้ครองนครองค์อื่น ๆ ของอินเดียอีก

ทหารยามอิหร่านถูกจ้างมาจากอินเดีย

ข้าพเจ้าได้กล่าวในตอนต้นแล้วว่า สมเด็จพระนารายณ์ไม่ทรงมีอำนาจที่แท้จริงและไม่มีกองทัพอัน ท่านอาบูมุฮัมมัดจึงว่าจ้างชาวอิหร่าน 200 คนมาจากประเทศอินเดีย ซึ่งแต่เดิมพวกนี้อยู่ที่แคว้นมาฮันและฮะมาดในประเทศอิหร่าน คนเหล่านี้มาเป็นทหารให้พระเจ้ากรุงสยาม พระองค์ทรงประทานบ้านพักให้คนละหลัง มีคนใช้สองคน มีม้าหนึ่งตัวพร้อมทั้งอาบนและอาหาร ปีหนึ่ง ๆ พวกนี้ยังได้รับพระราชทานเสื้อผ้าและเครื่องใช้ที่จำเป็น ๆ อีกด้วย

แต่พวกนี้ขาดความซื่อสัตย์ ซึ่งมักจะเป็นธรรมดาในพวกที่มาจากชนชั้นต่ำ ในไม่ช้าก็มีส่วนร่วมในการมิดต่าง ๆ เกล็ดขัดแย้ง อิจฉาริษยา ซิงคักกัน แม้ว่าพระเจ้ากรุงสยามจะทรงพระกรุณาปานใด พวกนี้ก็คิดคดทรยศ

พวกเขากราบทูลพระเจ้าแผ่นดินว่า ในประเทศอินเดียนั้นพวกเขาได้ชื่อว่าพวกโมกุล ซึ่งล้วนมาจากประเทศอินเดียด้วยกัน ไม่มีใครยิ่งใหญ่กว่ากัน แต่ท่านอาบูมุฮัมมัดมักจะล่าเหยียดโปรดปรานคนในพวกเราที่เกี่ยวดองเป็นญาติกับเขาโดยให้พวกนั้นได้รับเงินเดือนมากกว่าการทำให้เช่นนี้เท่ากับทำลายพระราชทรัพย์ของพระองค์ เมื่ออยู่ในอินเดียนั้นได้รับเงินเดือนเพียงครึ่งหนึ่งของที่ได้รับอยู่ในปัจจุบันนี้ก็เป็นเหตุพอใจกันแล้ว

โดยที่พระเจ้ากรุงสยามไม่ทรงเคยใช้พระราชทรัพย์มากมายเช่นนี้มาก่อน จึงทรงเชื่อตามคำเห็ดทูลของพวกนี้ ทรงให้โรฮ์ท่านอาบูมุฮัมมัดมากว่าไม่ทูลความเป็นจริงให้พระองค์ทราบ พระองค์ตรัสว่า "เจ้าบอกว่าเงินเดือนของพวกอิหร่านเวลานี้น้อยมาก แต่พวกนั้นบอกข้าว่ามากเหลือเกินอยู่แล้ว" พระองค์จึงทรงรับสั่งให้มหาดเล็กเย็บริมฝีปากของท่านอาบูมุฮัมมัดตักกันอยู่อย่างนั้นตลอดทั้งวัน แล้วทรงให้พวกอิหร่านทุกคนได้รับเงินเดือนเท่ากันหมด โดยลดลงมาเหลือปีละ 12 ตูมาน¹¹

ในพวกนี้มีนายร้อยสองคนประจำฝึกชายชวได้คนละ 30 ตูมาน พวกเขาถือว่าฝ่ายซ้ายสำคัญกว่า เพราะหัวใจตั้งอยู่ทางซ้าย แต่ปรากฏว่านายร้อยทางขวากลับได้รับตำแหน่งสูงขึ้นเพราะความสามารถของเขา

หน้าที่ของพวกทหารพวกอิหร่านมีเพียงการคุ้มกันพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อพระองค์ทรงเสด็จ

¹¹ 1 ตูมานมีอัตราเทียบแตกต่างกัน ใน ค.ศ. 1677 เทียบได้ 3 ปอนด์ 8 ชิลลิงก์ 8 เพนนี ดูข้อบสนัน ยี่สิบสี่

ประทับบนช้างพระที่นั่งหรือม้าพระที่นั่ง พวกนี้ทุกคนได้รับเงินสด เป็นค่าตอบแทนทุกปี แต่ความประหลาดของพวกนี้ทำให้ไม่เหมาะสมกับตำแหน่งที่ได้รับการไว้วางพระทัย

ลูกชายสองคนของท่านอาทอ มุหัมมัด

ท่านอาทอ มุหัมมัดตายไปแล้วเมื่อไม่นานมานี้ เท่ากับหนีไปจากพวกทหารยามอิหร่านที่เลวทรามต่ำช้าเหล่านี้ ตอนที่เขตายนั้นเขาทิ้งลูกชายเล็ก ๆ ไว้สองคน แต่เมื่อโตขึ้นก็ปรากฏว่าเป็นคนใจเขลาเบาปัญญา พระเจ้ากรุงสยามเองทรงรับเป็นภาระอุปถัมภ์เด็กทั้งสองนี้ด้วยความรักและกรุณา พระองค์มักทรงให้นั่งใกล้ชิดพระองค์เสมอ และทรงตั้งนามคนหนึ่งว่า ชูใจ ซึ่งแปลว่า ผลแอปเปิลแห่งดวงตาของฉัน อีกคนหนึ่งมีนามว่า ชูเกีย หมายถึง ดวงใจ เมื่อท่านอาทอ มุหัมมัดตาย พระองค์ก็ทรงประทานหน้าที่ในตำแหน่งนั้นให้แก่เด็กทั้งสองนี้ คือรับทำการค้าแทนบิดาต่อไป

แต่พวกอิหร่านอื่น ๆ กลับชิงฉฉา จึงยุยงให้เด็กทั้งสองนี้ทำการเสื่อมเสียไม่ประสบผลสำเร็จในการค้าขาย พระเจ้ากรุงสยามทรงรู้เรื่องนี้ จึงเตือนเด็กทั้งสองอย่าหลงระเหิร แต่เด็กทั้งสองไม่เชื่อฟัง กลับไปตีสนิทกับพระอนุชาของพระองค์และคลุกคลีอยู่ด้วยกันทั้งวัน ความประหลาดเช่นนี้ทำให้พระเจ้าแผ่นดินทรงระแวงว่าพวกอิหร่านจะคบคิดกับพระอนุชาชิงราชสมบัติ ยิ่งเด็กทั้งสองนี้ด้วยแล้ว ยิ่งเป็นที่สงสัยอย่างหนัก เพราะเขามีสิทธิเข้าออกในพระราชวังได้โดยไม่มีผู้ใดกล้าซักถาม เขา สิทธิเช่นนี้เป็นผลดีต่อศัตรูของราชบัลลังก์

ส่วนพวกที่อยู่ในราชสำนักก็เพ็ดขอร้องเจ้าแผ่นดินให้ลดอำนาจหน้าที่ของเด็กทั้งสองนี้ อีกไม่นานพระองค์ก็ทรงพิโรธในความประหลาดของเขา จึงทรงบริภาษและรังสั่งให้นำตัวไปทรมานแล้วทรงให้มหาดเล็กบอกเล่าให้พวกอิหร่านรู้เรื่องนี้

การแตกความสามัคคีในหมู่ชาวอิหร่าน

พวกอิหร่านบางคนก็เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนและใส่ร้ายชายทั้งสองนี้ก็ถือโอกาสตอนนี้ให้ประหารชีวิตของคนทั้งสองทันที โดยอ้างว่า ตามหลักศาสนานี้ ผู้ใดไม่จงรักภักดีต่อเจ้านายก็ให้ฆ่ามัน แต่ยังมีชาวอิหร่านบางคนที่มีการศรัทธาเหลือหลออยู่ไม่เห็นด้วยกับข้อกล่าวร้ายและการประกาศเช่นนั้น ถึงแม้พวกเขาจะรู้ว่า อาจจะทำให้พระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงพอพระทัยก็ถวายฎีกาว่า "การใส่ร้ายต่อบุตรชายทั้งสองของท่านอาทอ มุหัมมัดนั้น เราไม่เชื่อ ตามหลักศาสนาของเรา เด็กทั้งสองนี้ไม่มีบาป และเราก็คงว่าจะเป็นเรื่องที่เหมาะสมกว่าถ้าพระเจ้าแผ่นดินจะทรงพระเมตตาและอภัยความผิดของเขาทั้งสองนี้ "

พระเจ้ากรุงสยามทรงตอบว่า "ข้าได้เลี้ยงดูเด็กทั้งสองนี้มาเอง ข้าจะไม่ฆ่ามันอย่างพวกเจ้านะ และข้าจะไม่ยกโทษให้มันด้วย ข้าจะเนรเทศมันไปยังที่แห่งหนึ่งในป่าที่ไกลจากทางสัญจร" เมื่อพวกเขาอยู่ในกรุงสยาม เราไม่สามารถยืนยันได้ว่า ชายทั้งสองนี้ยังมีชีวิตอยู่อีกหรือไม่

ชาวอิหร่านที่รับหน้าที่สืบข่าวจากท่านอากอ มุหัมมัด

หลังจากเหตุการณ์รบโศกนี้แล้ว หัวหน้าของพวกอิหร่านก็ตกแก่ชายคนหนึ่งมาจากเมืองซุสค์ เขามาจากชาติกำเนิดที่ดี เขาพูดภาษาสยามและรู้จักขนบธรรมเนียมดี แต่โชคร้ายที่เขารับตำแหน่งได้ไม่นาน ก็มีชายคนหนึ่งจากแคว้นกูราซานฆ่าเขากลางวันแสก ๆ เพราะเคียดแค้นว่าท่านผู้มีไปแย่งตำแหน่งของเขา

พวกอิหร่านที่เหลืออยู่ก็ไม่มีค่าหรือมีความสามารถประการใดที่จะรับตำแหน่งหน้าที่สูง ๆ ไปได้ สองสามคนได้ปฏิเสธที่จะเป็นเสนาบดีเสียด้วยซ้ำเพราะกลัวว่าจะถูกพวกเดียวกันชิงดาบมาลอบสังหารเหมือนคนก่อน ๆ เคยถูกมาแล้วอีก นอกจากนี้ผู้แทนที่พระเจ้ากรุงสยามส่งไปต่างประเทศก็ไม่กลับมา เพราะเหตุนี้เอง พระองค์จึงไม่มีชาวอิหร่านเป็นสมุหเสนาบดี ส่วนพวกสยามเองก็ไม่ชำนาญในการบริหารราชการแผ่นดิน ทั้งพระองค์ก็ไม่ทรงเคยใช้ดยอพวกนี้มาก่อนด้วย จึงไม่ทรงกล้าที่จะใช้พวกนี้ในขณะนี้ ยังมีคนเหลืออยู่เพียงคนเดียวที่จะรับหน้าที่นี้คือ เจ้าฟ้างุ้มที่เคยเป็นกลาโหมมาก่อน

เจ้าฟ้างุ้มเรียนานาจ

เมื่อท่านอากอ มุหัมมัดยังว่าราชการอยู่นั้น เจ้าฟ้างุ้มก็รับราชการอยู่แล้ว มีหน้าที่เสาะหาเรือเดินทะเล แต่มีขนาดเล็กและมีเล่ห์เหลี่ยมมาก มันจึงวางตัวเป็นผู้ดีนับแต่เริ่มต้นทีเดียวอย่างน้อยก็ทำผู้ดีที่ชาวสยามยอมรักกัน ข้อสำคัญที่สุดในการสยามก็ต้องพูดภาษาพื้นเมืองให้ได้ และต้องรู้จักขนบธรรมเนียมให้ดี เจ้าฟ้างุ้มจึงเริ่มศึกษา แล้วมันก็อยู่ในตำแหน่งที่ไม่มีคู่แข่งชั้นกล้าต่อสู้มันด้วย วันแล้ววันเล่า มันแสดงให้เห็นพระเจ้ากรุงสยามเห็นความสามารถและการเปลี่ยนแปลงของมัน ในไม่ช้าก็ได้เป็นสมุหเสนาบดี ก็มันตำแหน่งอยู่สามสี่ปี มันประจบประแจงจนได้เป็นที่ไว้วางพระทัย ไม่มีที่ไหนสักแห่งจะเป็นที่ส่วนพระองค์หรือที่รโหฐานก็ตามที่พระเจ้ากรุงสยามทรงประทับอยู่ที่เจ้าฟ้างุ้มคนนี้จะไม่เข้าเฝ้าขานบ้ายหรือขอวาทะ ขุดงาย ๆ ก็คือมันฉลาดเฉลียวมากสามารถเพิ่มรายได้ให้แก่แผ่นดินและตัดทอนรายจ่ายด้วย

แต่ก็เป็นเรื่องจริงอีกด้วยว่า ทุก ๆ ปีมันส่งเงินจากท้องพระคลังไปเมืองฟ้างุ้มมาก อ้างว่าเพื่อการค้าขาย จนกระทั่งบัดนี้ พระราชทรัพย์เหล่านั้นก็ไม่ได้กลับคืนมา

โดยที่มีความเกลียดชังกันระหว่างพวกคริสเตียนและพวกมุสลิมมาช้านานแล้ว เป็นธรรมดาอยู่เองที่เจ้าฟ้างุ้มคนนี้ต้องกำจัดการอิหร่านออกไป เช่นทำให้เสียชื่อเสียงบ้าง หรือเพ็ดพูดว่าไม่จงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินบ้าง เป็นต้น

เจ้าฟ้างุ้มใส่ร้ายหัจญ์อะลิม

เมื่อไม่นานมานี้ เจ้าฟ้างุ้มก็ขึ้นบัลลังก์เพ็ดพูดใส่ร้ายหัจญ์อะลิมซึ่งกลับจากอิหร่าน พระองค์ทรงส่งหัจญ์อะลิมไปเป็นราชทูต เขาได้ใช้เงินไปประมาณ 5,000 ตูมาว แต่ไม่ได้ทำงาน

ตามหน้าที่ที่พระองค์ได้ทรงมอบหมาย อนึ่ง นอกจากหย่อนประสิทธิภาพในการเป็นทูต ยังได้ชักยอก
 หักซึ่งจำต้องใช้ในคณะราชทูตไปไว้นบ้านเมืองเดิมของตนอีกด้วย บัดนี้ได้กลับมามือเปล่า และ
 ไม่สามารถให้คำอธิบายเป็นที่น่าพอใจได้ เขาได้รับมอบฉันทะให้เบิกเงินจากบัญชีของซอลันดาและ
 อังกฤษได้ และนี่เขาก็ได้เบิกไปแล้วถึงหนึ่งแสนดูลาน เป็นที่รู้กันว่าตัวเขาได้รับพระราชทานพระราช
 ทรัพย์และของขวัญอีกจำนวนมากจากพระเจ้ากรุงอิหร่าน แม้กระนั้น เขาก็กลับมาอย่างไม่มีหน้ามีตา
 เลย

พวกเสมียนพนักงานที่ร่วมเดินทางไปกับหังญีสะดิม เห็นด้วยกับข้อกล่าวหาของเจ้าฝรั่งคน
 นั้น พวกเขาไม่พอใจหังญีสะดิม โดยเฉพาะที่ไม่ได้ให้พวกเขาทำงานตามหน้าที่ พวกนี้จึงทำเรื่อง
 รวาท้องหังญีสะดิมว่ามีความประพฤติไม่ดี ชักยอกของหลวง ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยนอกบัญชี ยิ่งกว่านั้น
 ยังอาศัยเรื่องหลวงชนดินค้าของตนมากรุงสยามด้วย ด้วยรายงานเช่นนี้ เป็นการง่ายที่จะสร้างความ
 ติโรธของสมเด็จพระนารายณ์

พระองค์ตรัสว่า "ข้าไม่กังวลใด ๆ ถ้าพูดของข้าจะใช้เงินมากกว่านี้อีกหลายเท่า
 หากเกียรติยศของข้าจะได้เลื่องลือในราชสำนักของกรุงอิหร่านด้วย ตรงกันข้าม ข้าจะขบใจด้วยซ้ำ
 แต่เมื่อมันอาศัยกลับมากับเรื่องของราชทูตของอิหร่าน มันไม่มีปัญหิตที่ถูกต้องจะแสดง ข้าได้ไว้วางใจมัน
 แต่มันกลับประพฤติต่ำช้า ข้าไม่โหม้นจริง ๆ"

เรามาถึงกรุงสยามได้สองสามวัน พระเจ้ากรุงสยามก็มีรับสั่งให้จับหังญีสะดิม และ
 ตอนที่เรากำลังลี้ภัย พระองค์ก็ทรงส่งหังญีสะดิมมาพร้อมกับเสนาบดีอิหร่าน. ข้าราชสำนักชาวสยาม
 รวมทั้งมหาดเล็กชาวอิหร่านด้วย พวกเขานำพระราชสาส์นมามอบให้เราซึ่งมีข้อความว่า

"นับแต่ข้าได้ครองราชย์มาจนบัดนี้ ข้าได้มอบหมายการงานให้ชาวอิหร่าน และไว้วางใจ
 พวกเขาในการสนับสนุนข้า แต่ว่าแต่ละคนกลับกลายเป็นคนทรยศ ไม่จงรักภักดีและยังขโมยของจาก
 ท้องพระคลังของข้าด้วย หังญีสะดิมที่กลับมากรุงสยามกับพวกท่านนั้นทำให้ข้าเสียชื่อเสียง มันกลับมาด้วย
 ความอับยศที่ได้ใช้เงินจำนวนมากของข้าอย่างเสีย ๆ หาย ๆ"

"โดยที่ความสุจริตใจและความปรารถนาดีของข้าเป็นที่ประจักษ์แก่คณะราชทูตอิหร่านแล้ว
 ข้าจึงขอร้องให้พวกท่านช่วยตรวจดูบัญชีของมัน รายการใดที่พวกท่านเห็นว่าเป็นการใช้จ่ายที่ชอบธรรม
 ก็เขียนลงในแบบที่ข้าได้อธิบายแก่มัน ข้าจะยอมรับรายงานของเจ้าในกรณีเช่นกล่าวนี้"

ที่จริง หังญีสะดิมใช้เงินจำนวนมาก กินอยู่ในระดับที่เกินจากฐานะของเขา แต่เขา
 แก้วว่า เมื่ออยากจะส่งเขาไปยังราชสำนักอันทรูหราชของอิหร่าน เขาก็จำต้องใช้จ่ายตามที่เห็น
 สมควร ซึ่งก็ได้บอกเสนาบดีผู้คุ้มกันไปแล้วก่อนแล้ว

แต่โดยที่เสนาบดีคนนั้นตายไปแล้ว พระเจ้ากรุงสยามไม่ทรงพอพระทัยในคำแก้ตัวของ
 หังญีสะดิม แม้ว่า พระองค์จะทรงปัดรายการที่สงสัยให้เป็นประโยชน์แก่เขา เขาก็ยังเป็นหนี้หลวง
 อีกสองพันดูลาน ซึ่งเขาบอกว่าได้ใช้จ่ายไปจริงแต่ไม่มีใบสำคัญการจ่ายจากชาวอิหร่านรับรองบัญชีของ
 เขา

คนเลวทรามที่ไปพำนักอยู่ในกรุงสยามมักทำให้เสียชื่อ ทั้งผู้สะสมตกอยู่ในฐานะ เช่นนี้ เนื่องจากความเลวทรามของชนในชาติเดียวกัน นี่บรรยายสถานการณ์ในกรุงสยามได้อย่างไร ทำไมพระองค์จึงยังทรงไว้ว่างใจให้พวกฉ้อโกงเหล่านี้มีอำนาจในการบริหาร? ทำไมพระองค์จึงไม่ทรงสอบสวนพวกนี้ให้ละ เลียดและทดสอบคุณวุฒิของเขาก่อน? ปลอ่ยไว้อย่างนั้นไม่ช้าพระองค์ก็ต้องทรงเสียพระทัยเอง

อิทธิพลที่ชั่วช้าของเจ้าฝรั่ง

เจ้าฝรั่งคนนั้นมีอิทธิพลและอำนาจมากขึ้น วันหนึ่งมันพูดว่า พระองค์จะทรงประทานความกรุณาปราณีแก่พ่อค้านายวานิชต่างชาติไปอีกนานเท่าใดโดย เฉพาะพวกที่มาจากแคว้นไทรนคราบาด และแคว้นอื่น ๆ ของอินเดีย การที่คนเหล่านี้หวังจะได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระองค์นั้นก็เพื่อความถ่อนแถมของพระองค์เอง ถ้าพระองค์ทรงเห็นการณ์ไกล ก็น่าจะจ้างพวกฝรั่งสักคนหนึ่งไว้เป็นที่ปรึกษา ต่อเชื้อขึ้นหลาย ๆ ลำแล้วปล้นเรือของพ่อค้าในย่านนี้ ธิบลิศค้าของมันให้หมด ชื่อนี้จะทำได้ให้ลัทธิต่างประ เทศย่ำเกรงและนับถือพระองค์ เมื่อทรงแสดงพระ เกษานุภาพเช่นนี้แล้ว แม้จะส่งมหากเล็กไปเป็นทูต พวกเจ้านครเหล่านี้ก็จำต้องต้อนรับด้วยความยำเกรงและนบนอบ

ปรากฏว่าพระเจ้ากรุงสยามทรงเห็นดีด้วย ทรงรับสั่งให้ต่อเรือแล้วให้พวกฝรั่งเป็นนายเรือ พวกนี้ก็ปล้นเรือสินค้าได้หลายลำ ย่ำคนเสียหลายคน แล้วก็รวบรวมสินค้าไว้ได้เป็นจำนวนมาก โดยมีได้มอบหมายให้พระเจ้ากรุงสยาม พวกโจรสลัดฝรั่งเหล่านี้ฉกฉวยหัวที่มอบสินค้าที่ปล้นได้จำนวนน้อยให้พระองค์ และยกยอกส่วนใหญ่ไว้ขายเอง

ทับทิมจากพะโล

กล่าวกันว่าในจำนวนทรัพย์สินที่ปล้นได้นั้น มีรายการหนึ่งซึ่งเป็นของพ่อค้าชาวอาร์มีเนียนที่เมืองไทรนคราบาด พวกฝรั่งจับ เขา ยึดเรือของเขาและปล้นสินค้าของเขาขณะที่เขากำลังเดินทางกลับจาก เมืองพระโคพร้อมด้วยทับทิม เม็ดดีจำนวนมาก พวกโจรสลัดฝรั่งก็ถวายเป็นทับทิมจำนวนน้อยแก่พระเจ้ากรุงสยาม ส่วนที่นอกจากนั้นมันเก็บไว้เอง ที่ร้ายยิ่งกว่านั้น พ่อถึงเวลาแบ่งของที่ปล้นได้ เจ้าฝรั่งมันกลับ เอาแก้วสีทับทิมให้พระเจ้าแผ่นดิน

นอกจากความหยาบช้าในพฤติการณ์เช่นนี้แล้ว เจ้าฝรั่งคนนั้นยังยุยงให้พระเจ้ากรุงสยามประหารข้าราชการไทยอีกจำนวนมากโดยเพ็ดทูลความเท็จต่าง ๆ มันได้นำวิธีการแปล ๆ มาใช้ ทำให้พ่อค้านายวานิชต้องจำกัฏการค้าของตน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ไม่มีใครกล้าพูดเรื่องราวของสมุท เสนาบดีชาวอิหร่าน ในทำนองเดียวกันก็ไม่มีผู้ใดกล้าฟ้องร้องเกี่ยวกับพฤติการณ์ของเจ้าฝรั่งคนนี้ มันมีอำนาจมากและสามารถทำอะไรได้ทุกอย่าง

การสงครามกับอังกฤษ

วิธีการปล้นแบบสลัด เช่นนี้ ทำให้มีเรือสินค้ามาสู่กรุงสยามน้อยลง นอกจากนี้ยังทำให้กรุงอังกฤษประกาศสงครามกับกรุงสยามโดยสั่งให้จับเรือสยามทุกลำ และไม่ให้ชาวอังกฤษทำนักอยู่ในกรุงสยามต่อไป ถ้าเจ้าฝรั่งคนนี้ยังได้รับความโปรดปรานจากพระเจ้ากรุงสยามและยังขึ้นประเพณีเพิ่มเติมอีกต่อไป ก็น่ากลัวว่าราชธานีจะล่มจมแน่

ว่าด้วยกาฬาศนาในกรุงสยาม

ศาสนาในโลกนี้แบ่งออกเป็นสอง คือที่นับถือพระผู้เป็นเจ้า และที่นับถือรูปปั้นต่าง ๆ จากการสนทนากับผู้คงแก่เรียนชาวสยาม เราทราบว่าเขาใช้เวทมนต์คาถาในการเผยแผ่ความเท็จ และเชื่อในการเรียนว่าตายเกิด ที่เชื่อในข้อหลังนี้ก็มีพระศนะแตกต่างกัน บางคนว่าเรียนว่าได้เฉพาะในหมู่มนุษย์ด้วยกัน เรียกว่าพวก นัสต บางคนว่าไปเกิดเป็นสัตว์ก็ได้ เรียกว่าพวกมีสค บางคนว่าไปเกิดเป็นต้นไม้ก็ได้ เรียกว่าพวก หัสค ยิ่งกว่านั้นบางคนว่าไปเกิดเป็นแร่ธาตุก็ได้ เรียกว่าพวก รัสค ทั้งนี้แล้วแต่กรรมสิทธิ์ของผู้มัน ความเชื่ออีกข้อหนึ่งของชาวสยามก็คือ เมื่อมีใครตายก็ต้องเอาสิ่งของของเขาไปฝังไว้ใต้รูปปั้น เมื่อคนนั้นไปเกิดใหม่ ก็จะได้ของเหล่านั้นใช้ไต่พันที ถ้าการเรียนว่าตายเกิดมีจริง ทำไมคนเกิดใหม่จึงจำเรื่องในอดีตไม่ได้ อนึ่ง คนที่เกิดใหม่น่าจะเท่ากับจำนวนคนที่ตายแล้ว แต่ที่ปรากฏนั้นคนเป็นมีมากกว่าคนตาย เมื่อข้าพเจ้าสนทนากับผู้คงแก่เรียนชาวสยามในเรื่องเหล่านี้ เขาไม่สามารถพิสูจน์ความเชื่อถือของเขาตามเหตุผลได้ นอกจากว่า เราพบพ่อแม่ของเขาทำมาอย่างไร เราก็ทำตามอย่างนั้น เพราะฉะนั้น ทางที่ดี ข้าพเจ้าจึงหลีกเลี่ยงการสนทนาเกี่ยวกับเรื่องนี้

นอกจากนี้พวกฮินดูซึ่งเคร่งครัดในศาสนกิจของพวกเขาก็ไม่ข่าสัว เป็นมังสวิรัต แต่ชาวสยามนั้นไม่นับถืออะไรแน่นอน เห็นอะไรดีก็ลักเอาเข้ามานับถือ ชาวสยามนับถือรูปปั้น เมาศพ กินสัตว์ทุกชนิด จะเป็นซากสัตว์ที่ตายเองก็ได้ คัมภีร์ศาสนาเขา พวกเขาไม่เหมือนพวกอื่นที่นับถือรูปเคารพเฉพาะอย่างเดียวแบบเดียว ในสยามนั้น ถ้าใครชอบใจจะก่ออิฐถือปูนทำรูปปั้น หรือจะแกะสลักจากไม้ หรือเอาดินมาปั้นเป็นตุ๊กตุนตุ๊กตาเอาไปตั้งไว้แล้วกราบสักการะก็ได้ นอกจากนี้ยังนับถือดวงตะวัน น้ำ ไฟ และยังเชื่ออีกด้วยว่าที่บางแห่งหรือทะเลบางแห่งเป็นพระเจ้าเสียด้วยซ้ำ ชาวสยามอธิบายว่า โดยที่เรานับถือกับพระผู้เป็นเจ้าโดยตรงไม่ได้ เราต้องติดต่อผ่านสิ่งเหล่านี้ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มเล็กเชื่ออีกว่า คาวเคราะห์ต่าง ๆ นั้นมีวิญญาณ ชาวสยามอีกส่วนหนึ่งเชื่อว่าพระเจ้าทรงแบ่งภาคลงมาจุติเป็นมนุษย์ จึงถือว่าพระเจ้าแผ่นดินนั้นเป็นเทพสมมุติ และโดยที่ดวงตะวันก็เป็นพระเจ้า ชาวสยามจึงเรียกกษัตริย์ของพวกเขาว่า เป็นพี่น้องกับสุริยะ ความจริงมีว่า ชาวสยามไม่เชื่อถือในความมีและเอกภาพของพระผู้เป็นเจ้าเลย พวกเขาไม่เชื่อในวันสุดท้ายและการตอบแทนในโลกหน้า ถ้ามีใครตายเขาก็จำลองร่างคนนั้นขึ้น แล้วตั้งไว้ใกล้ ๆ รูปปั้นเพื่อสักการะบูชาต่อไป

ความพยายามนั้นเขาเรียกผู้สืบศาสนาของเขาว่า รุดี (คงเป็นพระภิกษุ) บรรดา เหล่านี้อยู่ที่วัด และไม่สนใจใยดีกับความวุ่นวายของโลก เขาไม่แต่งงาน ถ้าใครฝ่าฝืน ก็จะพากันขับไล่วิญญาณชั่วออกจากตัวเขา เหมือนไล่ผีออกจากวัด ชายทุกคนไม่ว่าเหล่ากำเนิดใดต้องบวชเป็นพระในช่วงชีวิตหนึ่งเพื่อระงับความโศกและขัดเกลากิเลสตัณหา นอกจากนี้ยังเพื่อเรียนรู้กัมมการบารยาทด้วย เขาสอนให้ละความสุขส่วนตัว ให้นอนแต่น้อย กินแต่พอควร อย่าละเลยการเคารพบูชาพระพุทธรูป อย่าอิจฉาในทรัพย์สินของคนอื่น ให้พยายามสร้างและทำนุบำรุงวัดวาอาราม แม้ว่าร่ำรวยอาจร่ำรวยจะไม่ใหญ่โต แต่ก็มีความมากกว่าห้าพันแห่ง ถ้าไม่พอ พระก็จะขอให้ชาวบ้านช่วยกันสร้างอีก

มีเรื่องหนึ่งซึ่งพวกพระเล่าให้ฟังว่า มีคนคนหนึ่งตายแล้วมาเกิดใหม่ ชายคนนั้นเล่าว่า ในอดีตเขาเห็นโคลนแปดแปดตามพระพุทธรูป เขาจึงไปล้างออกและล้างวัดทั้งวัด เมื่อได้ทำบุญเช่นนั้น ชาตินี้จึงได้เกิดมาสบาย ส่วนคนที่สาดโคลนป้ายพระพุทธรูปนั้นไปเกิดเป็นสุนัข เพราะมันสมกับบาปของเขา คนที่เกิดเป็นสุนัขก็อธิบายว่า เป็นการลงโทษที่เขาประพฤติดีไม่ดีในชาติก่อน เรื่องอย่างนี้มีเล่ากันทั่ว ๆ ไปในกรุงสยาม

พวกพระไม่ต้องทำมาหากิน แต่ชาวบ้านเป็นผู้ถวายอาหารให้ ตอนเช้าก็ออกไปบิณฑบาต กล่าวคือวัดจะเคาะระฆังเตือนให้ชาวบ้านตื่นเตรียมอาหาร พอสว่างแล้ว พระออกจากวัดเป็นแถวเพื่อรับอาหาร คือศัสตมด้วยไม้ไผ่ บางรูปก็กางร่ม เขาไม่สวมรองเท้าหรือห่มกาสวมจีวรเพียงสองผืนเท่านั้น พระเหล่านี้โกนผม, ศีว, ขนตา, ทนวด, เคราที่มีหรือมีแหม้ม แต่งตัวในทำนองนี้กลางท้องฟัดบังหน้า ไม่ให้ใครเห็น บรรดาพระก็เดินไปตามถนน, ตามสี่แยก, ตามตลาด ชาวบ้านก็ไปอาหารลงไปในบาตร เวลาจะฉันก็เอาอาหารเหล่านี้มารวมกัน วันกับกินหนึ่งฉันได้เพียงเวลาเดียว ซึ่งเป็นการฝึกหัดจิตใจให้มีสมาธิด้วย

ชาวสยามเชื่อว่าพระเหล่านี้นำบุญสู่ทางอันถูกต้อง ให้พ้นจากความหลงผิดไปสู่การรอดพ้น ถ้าไม่มีบรรดาพระ ก็กิจการงานของมนุษย์ก็จะหลงผิดและไร้ผล โดยเหตุนี้ ชาวบ้านจึงต้องเลี้ยงดูพระและถือเป็นบาปถ้าใครเอาของที่ถวายพระแล้วมามีหรือมาใช้

อย่างที่มุสลิมมีวันศุกร์เป็นวันชุมนุมทางศาสนาประจำสัปดาห์ ทางชาวสยามก็มีวันพระ คือ ในวันที่ 1, 7, 14 และ 27 ของเดือนทางจันทรคติ เมื่อถึงวันนั้น ก็ไปนั่งพับเพียบบนพื้นกราบพระพุทธรูป มีเจ้าอาวาสและภิกษุขึ้นอาวโสมาสวดมนต์ตั้งแต่เย็นจนถึงรุ่งเช้า ระหว่างเวลาเช่นนี้ไม่มีใครสนใจงานการอย่างอื่น

ตอนเย็นวันพระ พระเจ้ากรุงสยามก็เสด็จไปที่วัดส่วนพระองค์ และทรงรับสั่งให้บรรดาภิกษุผู้ปรารถนาเปรียญ ผู้มีความรู้ที่สูงสุดจะได้รับเชิญให้นั่งบนธรรมาสน์ ผู้คนก็กราบพระเจ้าแผ่นดิน แล้วพระองค์ก็กราบพระรูปนั้น พระองค์ทรงประทานความสะเดาะกานาประการแก่พระภิกษุรูปนี้

ส่วนพระที่ยังเล่าเขียนหรือมีความรู้น้อยนั้น ทรงจัดให้นั่งอยู่ในอันดับหลัง เรื่องของวันพระนั้นไม่มีใครเลือนหรือยกเล็กได้ ถือกันว่าเป็นวันสำคัญส่วนหนึ่งของศาสนา มีการสวดมนต์ในวันนี้ทั่วประเทศ

มีพิธีที่เอิกเกริกอีกที่ตอนที่แม่พระพุทธรูปเข้ามาในเมือง คือชาวพื้นเมืองหามพระพุทธรูปที่อยู่บนแคร่จากรวัดในชนบทมาประดิษฐานไว้ที่วัดในตัวเมือง อย่างนี้เชื่อว่าพระพุทธรูปองค์นั้นมาเยี่ยมองค์นี้ ประชาชนจะมาชุมนุมกัน, ฟ้องรำ, เป่าปี่, ตีกลองให้ร้องแสดงความยินดี, มีการขึ้นเรียงต่าง ๆ บางคนก็ศรัทธาแก่กล้าก็เอาดอกไม้ใบไม้มาประดับกำแพงวัด บ้างก็เอากะดาดมาดัดเป็นรูปดอกไม้ ชาวบ้านเอาผ้าชีวร, ผ้า, ผลไม้ตามแต่จะหาได้มาถวายพระทุกคนพนมมือฟังพระเทศน์, ถ้าพระออกนามพระพุทธรูปเจ้า คนฟังก็ยกมือท่วมศีรษะเป็นการแสดงความเคารพยิ่ง เมื่อเทศน์เสร็จแล้ว คนฟังก็กินหมากพลูได้ บางทีก็มีโหรตีด้วยในโอกาสเช่นนี้ เมื่อเสร็จจากการรับประทานครบแล้ว ก็มีการเทศน์กันอีกจนถึงเวลากลางคืน ตามไฟกันสว่าง

โดยที่อาณาจักรสยามไม่กว้างใหญ่ไพศาลเท่าใดนัก ใครก็ตามมาบวชเป็นพระ ก็เท่ากับละทิ้งอาชีพไร่นา ทำให้คนทำงานมีน้อยลง พระเจ้ากรุงสยามจึงทรงออกประกาศว่า ผู้ใดจะบวชเป็นพระต้องเล่าเรียนอยู่หลาย ๆ ปี มิฉะนั้นก็ให้บวชเพียงระยะสั้น แล้วให้สึกไปทำไร่นาตามเดิม

ศาสนาของพระเจ้ากรุงสยาม

เรื่องการนับถือศาสนาของพระเจ้ากรุงสยามนี้ไม่แน่นอน ดูแต่ภายนอกก็ว่าพระองค์ทรงมั่นในพุทธศาสนา แต่บ่อยครั้งด้วยกันที่พระองค์ทรงสนพระทัยในศาสนาของสมุหเสนาบดีของพระองค์ นี่เป็นเรื่องจริง ยิ่งตอนที่ฝรั่งเศสได้เป็นสมุหเสนาบดีก็มีบาทหลวงฝรั่งเศสมาหาคนเข้ารีตที่กรุงสยามมากขึ้น

เป็นความจริงที่ว่าชาวสยามไม่ยึดมั่นในศาสนาของตนเท่าใดนัก ถ้าพระเจ้าแผ่นดินทรงนับถือศาสนาอะไร ชาวเมืองก็ยินดีจะนับถือตามนั้น โดยเหตุนี้ พวกอิหร่านที่มาตั้งหลักแหล่งในเมืองสยาม จึงมีครอบครัวนับถือศาสนาอิสลามหมด ในทำนองเดียวกัน พวกฝรั่งเศสเดียนก็สามารถเอาคนเข้ารีตได้ราวห้าหมื่นคน พระเจ้าแผ่นดินตรัสว่า พระองค์ไม่ทรงสนพระทัยในเรื่องนี้ ใครจะนับถือศาสนาอะไรก็ได้ ตราบเท่าที่ผู้นั้นยังเป็นพลเมืองของพระองค์อยู่ แต่พระเจ้ากรุงสยามนับถือศาสนาอะไรแน่นอนนั้น พระเจ้าเท่านั้นทรงทราบดี

ว่าด้วยระบอบกฎหมายของสยาม

แม้ว่าชาวสยามไม่ได้ครอบครองทรัพย์สินมากมายนัก แต่ก็เป็นครม เนียมที่ต้องมีการสอบสวนผู้กระทำความผิดในศาล เมื่อใครมีเรื่องจะร้องทุกข์ไปหากรรมการซึ่งมีหน้าที่ไต่สวนมูลฟ้อง เจ้าทุกข์จะเขียนคำให้การหรือให้การด้วยปากเปล่าก็ได้ ทั้งจากนั้นก็ใช้ดินสอดะขนนกสีขาว เขียน

กว่าร้องทุกข์ขึ้นกระดานสีคำ ต่อไปก็จะเรียกคำกรณณาสอบถามจดปากคำ พอรุ่งเช้าก็เรียกโจทก์ จำเลยมา โดยให้ต่างคนต่างให้การ ถ้าทั้งสองฝ่ายเป็นคนมีเงิน คดีก็จะยืดเยื้อไม่มีที่สิ้นสุด เขาเรียกว่าเป็นความกัน ศาลจะเรียกค่าธรรมเนียมในการสอบสวน เก็บกันทุกวันก่อนสอบสวนปากคำ เรื่องที่จะยืดเยื้อจนคู่กรณีฝ่ายใดก็สามารถให้ปากคำเป็นที่พอใจหรือจนกว่าเงินจะหมด ในการสอบสวนปากคำนั้น เจ้าหน้าที่จะเปรียบเทียบคำให้การ ถ้าฝ่ายใดมีขัดกัน เช่นในจำนวนเงินหรือสถานที่ หรือวันเกิดเหตุ ก็จะถูกตัดสินเป็นฝ่ายแพ้

ชาวสยามถือว่าการแพคดีที่ศาลนั้น เป็นความอัปยศเหมือนมีมลทินติดตัว เพราะฉะนั้น ถ้าคู่คดีมีเงินทอง ก็สู้ความเสียค่าศาลไปจนหมดตัว ตามปกติจำเลยมักถูกล่ามโซ่ เว้นแต่สามารถ ดิ้นรนบ้นได้ แต่ถ้าใจหยาบคิดสินบน ผู้คุมก็จะขังตรวนไว้แน่นเข้าจนจำเลยทนไม่ไหวยอมรับสารภาพ ว่าที่ตนได้ให้การไว้นั้นโกหกทั้งเรื่อง ฝ่ายโจทก์ถูกแล้ว ถึงกระนั้นก็ต้องอยู่ในคุกพิณจนแห่งการวินิจฉัยของพระเจ้าแผ่นดินอีก มีคดีหลายเรื่องทีเดียวที่เป็นความกันมาตั้งแต่ครั้งพระอัยยิกาของ พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้ จนกระทั่งบัดนี้ก็ยังไม่มีสิ้นสุด พอล่วงไปสองสามปีก็ทบทวนคำให้การกันใหม่

มีอยู่คดีหนึ่งซึ่งเราได้ไปร่วมฟังด้วยคือ มีชาวอิหร่านคนหนึ่งมาจากอินเดีย และตั้งหลักแหล่งค้าขายในสยาม คันทหนึ่งเขาถอนหลัก คนใช้เข้ามาขโมยเงินไปจากกระเป๋าทอนเข้า อิหร่านจึงไปฟ้องกรรมการ ทางคนใช้ขัดทอลข้างผีเหล็ก เขาจึงจับมาทรมาน ข้างผีเหล็กจำต้องรับสารภาพ แต่ก็ไม่ได้เงิน กรรมการจึงรู้ว่าจับผิดคน ต่อมาจึงจับคนใช้มาทรมาน ในที่สุดก็รับ ว่าขโมยจริง แล้วคืนเงินให้ เมื่อเสร็จคดีแล้ว ศาลก็เรียกค่าธรรมเนียม ๓ ตูยานกับ 2400 ดีนาร์ ส่วนคนใช้หรือทาสนั้นก็กลับถูกจับเข้างานหลวง ค่าธรรมเนียมที่วานั้นรวมค่าใช้จ่ายทั่ว ๆ ไป ค่าภาษี ค่าผู้พิพากษาและค่าเสมียนศาล การพิจารณาย่างนี้มีในสมัยที่เจ้าฝรั่งคนนั้นเป็นสมุหนายก แต่ก่อนนี้ไม่เคยมีการพิจารณาคดีกันอย่างนี้ แต่สำหรับคดีแก่ชาวต่างประเทศที่อยู่ในกรุงศรีอยุธยาเป็นหน้าที่ของท่านอาทูล มุหัมหมัด พวกต่างประเทศต่างได้รับการพิจารณาคดีโดยมีผู้พิพากษาของคนเองตามคตินิยมความ เชื่อถือของตน

การสอบสวนลอบไฟ

เมื่อทางศาลไม่สามารถหาพยานได้แท้จริง ก็ให้คู่กรณีลอบไฟ โดยเขาก่อนฟันที่ลานวัดแล้วให้คู่กรณีสาบานตนลอบไฟ ตอนแรกเจ้าหน้าที่จะตรวจดูผ้าเท้าก่อน เมื่อเห็นว่าไม่มีสิ่งใดป้ายไว้กับไฟ ก็ให้คู่กรณีเดินเท้าเปล่าเข้าไปในกองไฟที่มีถ่านคุไหมอยู่ ถ้าเท้าใครไหม้ก็ถือว่าให้การไว้สัตย์จริง

พระเจ้ากรุงสยามองค์นี้ไม่เหมือนกับพระราชาองค์อื่นในประเทศสยามสมัยนี้ ก็เพราะพระองค์ทรงสนพระทัยในประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของยุคก่อน ๆ พระองค์ทรงสั่งให้ประพันธ์เรื่องถวายแด่ข้าราชการสยามไม่ปราดเปรื่องในเรื่องนี้ที่จะแต่งถวายให้พอพระทัยได้ ท่านสยิยิด คาร์ดมันดิซึ่งมาจาก

แคว้นคุราซานจึงมีหน้าที่ให้ยืมเรื่อง "ตำนานกษัตริย์"¹² ไม่ต้องกล่าวก็ได้ว่าหนังสือนี้เป็นเพชรน้ำหนึ่ง ท่านস্যอิดได้เริ่มแปลจนกระทั่งมาถึงเรื่องวีระบุรุษผู้หนึ่งชื่อ สีอาร์คซ์ (Siāvakhsh อูการสะกดที่ถูกต้องข้างล่าง¹³) ซึ่งถูกใส่ความและต้องพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนด้วยการลุยไฟ ตอนนี้พระเจ้ากรุงสยามก็ตรัสว่า "หนังสือเล่มนี้ยิ่งใหญ่มากจริง ๆ แสดงว่าการสาบานลุยไฟที่พากันในเมืองสยามนั้นถูกต้องและเหมาะสมแล้ว" ท่านস্যอิดได้อ้างตัวอย่างการพิสูจน์ต่าง ๆ ซึ่งดีกว่าการลุยไฟ แต่ข้าพเจ้าขอเว้นที่จะกล่าวถึงในที่นี้

การสาบานค่าน้ำ

ถ้าผู้ใดตกลงความกันไม่ได้ ก็ให้ค่าน้ำทวนสาบานโดยไปค้ำที่แม่น้ำ ตรงนั้นน้ำขึ้นจุกน้ำต้องมุดศีรษะไว้ในน้ำแล้วกลืนลมหายใจไว้ให้นานที่สุด คนจริงก็อยู่ค้ำนานอย่างสงบคนเท็จก็จุกขึ้นมาโดยเร็ว ดูเหมือนวิธีให้ค่าน้ำนี้จะได้ผลดีกว่า เพราะชาวสยามบอกว่า เมื่อค่าน้ำแล้วก็จะเห็นมารร้ายต่าง ๆ มาหลอก โดยที่ไม่มีห้องอาบน้ำร้อนในสยาม ผู้ชายและผู้หญิงชาวสยามจึงอาบน้ำที่แม่น้ำลำคลองกันทุกวัน แต่พวกเขาไม่ค้ำน้ำ ถือว่าเป็นบาปหนัก

การเฝ้าศพของชาวสยาม

ในสยามนั้นเวลามีคนตายต้องมีเครื่องดนตรีมาบรรเลงด้วย เขาจะเก็บศพไว้ในบ้านให้นานที่สุด เขาจะให้ศพนั่งพนมมือแล้วมัดมือติดไว้กับหน้าผากด้วยด้ายดราสัง แล้วเอาศพมาใส่ในโกศ-ถ้าเป็นเจ้าชายหรือเศรษฐี-ซึ่งทำด้วยทองคำหรือด้วยเงิน หรือด้วยเหล็กธรรมดาก็แล้วแต่ฐานะ จะมีคนมาเยี่ยมมาสวดทุกวัน พระก็มาสวด เมื่อสวดเสร็จแล้ว เจ้าภาพก็จะถวายอาหารผลไม้ ผ้าจีวรและส่งท่านกลับวัด แต่ระหว่างที่มีพิธีเช่นนี้ ไม่มีการถืออกซกหัวร้องไห้ร้องไห้ ไม่มีใครกังวล ที่จริงตอนนี้เป็นตอนสนุกของจิตใจ เพราะมีเครื่องดนตรีมาบรรเลงตลอดเวลา เขาจะพากันเข้านอนครบจำนวนวันเฝ้าศพพร้อมทั้งทำทานตามฐานะด้วย ถ้าไม่จัดงานเช่นนี้ ถือว่าถูกศพ ถ้ามีงานเฝ้าศพสวดศพสิ้น ๆ แสดงว่าฐานะของเจ้าภาพไม่ค่อยดี บางรายมีการสวดศพตลอดปีก็มี บางรายหกเดือน บางรายหนึ่งเดือนหรือห้าวันสิบวัน

การเผาศพ

พิธีเตรียมงานเผาศพจะจัดทำกันที่วัดประจำตระกูล เพื่อน ๆ และวงศ์ญาติจะจัดหาศพ. ดอกไม้กระดาษ. แท่นที่ปิดทอง ตรงกลางวัดเขายกพื้นขึ้น แต่งเสื่อสวยงาม เสาที่ประดับ

¹² Shāhnāma = The Epic of the Kings ของกริฟิซเดาส์แห่งอิหร่าน ดูหนังสือนี้ตีพิมพ์โดยยูเนสโก ค.ศ. 1967

¹³ เข้าใจว่าตรงกับเรื่อง Siyāvosh

ด้วยดอกไม้กระดาษหลากสี มีดอกไม้ไฟด้วย ศพที่อยู่ในท่านี้ในโกฐอย่างที่เขาเจ้ากล่าว แล้วจะถูกย้ายไปตั้งติดไว้กับกานทมม ลูก ๆ ของผู้ตายจะขึ้นมา ยืนบนแท่นที่วัด เมื่อถึงวัดแล้วพระก็สวดมนต์ เพื่อเน้นให้เห็นความสำคัญของพิธี พวกญาติจะโกนผม เมื่อมาถึงวัดก็จะยกศพตั้งไว้บนแท่นที่สูง อยู่อย่างนั้นหลายวัน ตามไฟและจุดดอกไม้ไฟ แล้วก็มีการเล่นดนตรี ญาติสนิทภรรยาของให้พระเป็นธรรมาภิบาลที่ญาติสนิทหรือไมก็ตามต้องช่วยเหลือครอบครัวของผู้ตาย สวดกันอย่างนี้สักสองสามวัน ก็จุดหินที่โรงศพ ทั้งหมดก็ไหม้เป็นเถ้าเป็นถ่าน ตอนที่กำลังไฟลุกอยู่นั้น พระก็สวดมนต์ มีกลิ่นศพระลอบ เมื่อเผาศพเสร็จแล้ว ลูก ๆ ของคนตายก็ไปกราบพระซึ่งให้อวาทว่า "จงรำลึกถึงพ่อของเจ้า อย่างที่เจ้ามีถึงกลิ่นศพวันนี้" หลังจากนั้นก็เอาธูปของผู้ตายไปทิ้งในแม่น้ำ ปลอຍให้ปลวไปตามลม หรือไปไว้ที่รูปปั้น บางทีก็ทำรูปจำลองของคนตายให้ญาติมากราบไหว้ต่อไป

ความเห็นของชาวสยามในการเผาศพนั้นว่า มนุษย์ประกอบไปด้วยธาตุสี่ เพราะฉะนั้นเมื่อตาย ธาตุเหล่านี้ก็ควรกลับไปยังถิ่นเดิม หน้าที่เผานี้เป็นของญาติของผู้ตาย เขายกของไฟ เพราะธาตุหนึ่งนั่นคือไฟ ที่แปลกก็คือ ญาติของคนตายจะจำลองรูปคนตายไปตั้งไว้ใกล้ ๆ รูปเคารพต่าง ๆ ในวัด แล้วชาวเมืองก็พากันกราบไหว้อย่างที่สักการะพระพุทธรูป

พิธีแต่งงาน

พิธีการขึ้นแรงของชาวสยามนั้นไม่มีแบบแผนที่แน่นอน ยกตัวอย่างเช่น เขาไม่มีกฎหมายว่าด้วยการแต่งงานว่าอันใด เป็นที่อนุมัติหรืออันใด เป็นที่ต้องทำตามหลักศาสนาสากล พวกชินธุจะไม่ยอมแต่งงานกับผู้หญิงคนใดจนกว่าจะสอบได้ แต่ว่าผู้หญิงคนนั้นห่างจากสายญาติสนิทกับคนไปเจ็ดชั่วคน แต่ชาวสยามมักจัดการแต่งงานกับญาติสืบสายโลหิตเดียวกันที่ใกล้ชิดมาก พ่อจะแต่งงานกับลูกสาวหรือน้องสาวหรือหลานสาว ไม่มีใครชอบวิธีแต่งงาน เช่นนี้มากไปกว่าพระเจ้าแผ่นดิน

พวกเชื้อพระวงศ์ต้องการสงวนเผ่าพันธุ์ จึงไม่ยอมแต่งงานกับราษฎรนอกจากพวกในเชื้อพระวงศ์ด้วยกันเท่านั้น พระเจ้ากรุงสยามองค์นี้มีพระราชธิดาซึ่งเกิดจากพระชนินุราชของพระองค์เอง และเวลานี้กำลังยกพระราชธิดาให้แก่พระอนุชาของพระองค์

ชาวสยามมักแต่งงานโดยพ่อแม่เป็นผู้จัดให้ พ่อแม่จะปรึกษาเรื่องนี้โดยไม่นำพาถึงเรื่องที่ว่าฝ่ายหญิงมีบ้านไหม มีเครื่องแต่งเรือน มีเงินทองหรือที่ดินและมีเครื่องเพชรพลอยบ้างไหม ที่จริงแล้ว ตกลงกันง่ายมาก ถ้าพ่อแม่ฝ่ายผู้หญิงพอใจเจ้าบ่าว ก็แต่งงานได้

แต่ถ้าพ่อแม่ไม่ยินยอม และคู่หนุ่มสาวรักชอบพอกัน ผู้หญิงก็นัดผู้ชายมาที่บ้านจะเป็นเวลากลางวันหรือกลางคืนก็ตาม ฝ่ายผู้ชายก็เข้าไปอุ้มผู้หญิงตรงไปบ้านของตน ผู้หญิงทำเป็นร้องขอความช่วยเหลือ ฝ่ายชายมีอาวุธด้วย แล้วทั้งสองก็หนีไป ข้างพ่อแม่และญาติฝ่ายหญิงก็ตามหา ถ้าตามทันก็ต่อสู้กันเพื่อชิงตัวลูกสาว ถ้าไม่ทัน ข้างพ่อแม่ผู้หญิงก็ถอยกลับ

ผู้หญิงชาวสยามไม่มีของหมั้นอันใดนอกจากร่างเปลือยของนางเท่านั้น นอกจากนี้ฝ่ายผู้ชายก็ชอบความสวยงาม ไม่ได้ดูให้ลึกซึ้งไปใดผิวหนึ่ง ไม่มีใครคิดว่า การแต่งงานหมายถึงเกียรติยศของวงศ์ตระกูล เพราะฉะนั้น จึงมีเมียจากหลายชาติหลายภาษา

การขายฝากลูกหรือตนเอง

ชาวสยามยินดีจะขายตนเองหรือลูกชายลูกหญิง ถ้าลูกหญิงสะดวกก็ได้ถึง 15,000 ดินาร ญาติที่ทำการขายเช่นนี้ก็เอาเงินไปใช้ได้นานปี โดยไม่ต้องเสียดอกเบี้ย เมื่อมีเงินพอก็มาไถ่คืนได้ น่าเสียใจที่พ่อแม่ชาวสยามไม่ส่งสารลูก ๆ ของตน แม้มีลูกหลายคนซึ่งจะช่วยทำการงานให้พ่อแม่ได้ สหายบ้างก็ถูกนำไปขาย บางทีนางคนก็ขายฝากตนเอง ถ้าหาเงินมาเพื่อไถ่ตนเองไม่ได้ ก็ทำงานไปเลี้ยงหาส บางทีเป็นเช่นนี้จนตาย แล้วลูกของเขาก็ต้องเป็นทาสีหรือทาสเป็นทาสสืบต่อจากพ่อต่อไป จึงไม่เป็นธรรมในสังคม แต่ชาวสยามถนัดการค้าขายแบบนี้

พระเวียง

ในวันที่จะเกิดเหตุร้ายซึ่งใครทำนายว่าดาวดวงนั้นโคจรมาทับดาวดวงนี้และจำเป็นต้อง สะเดาะเคราะห์เพื่อให้เจ้านายพ้นภัย เขาก็หาใครสักคนหนึ่ง ให้ออกไปนั่งบนแท่น ฎปโลกให้เป็นกษัตริย์ ส่วนพระเจ้าแผ่นดินนั้นทรงอยู่ในพระราชวัง ประชาชนก็มาเฝ้าแทนเจ้าองค์นี้ หอตอนบ่ายก็แห่เจ้าไปยิงที่แห่งหนึ่ง ผู้คนที่ขี่ม้าบ้าง ขี่ช้างบ้างตามเจ้าอยู่หัวองค์นี้ เมื่อถึงที่นั้นแล้ว ประชาชนก็เข้าไปกราบพระพุทธรูปในศาลที่สร้างไว้ชั่วคราวเพื่อรืงวอนขอให้ศิริมฤตยูในวันนี้มีสัมฤทธิผล เสร็จแล้วก็ล้อมเจ้า เจ้าก็ออกท่าทาง ออกคำสั่งเช่นให้เผานาที่อยู่ใกล้วัดบ้าง เป็นต้น ในที่สุด ก็แห่เจ้ากลับเข้ามาในเมือง แต่ตอนที่อยู่นอกเมืองนั้น ก็ประจัญหน้ากับทหารของพระเจ้าแผ่นดิน ต่างก็ทำเป็นด่าทอกัน หอตกเย็น ตะวันจะลับดวง ดวงของเจ้าองค์นี้ก็เริ่มดับด้วย พอเห็นท่าจะไม่ดี เจ้าองค์นี้ก็หือหนีเอาตัวรอด หมายความว่าดาวเคราะห์ผ่านพ้นไปแล้ว ดาวฤกษ์ตกอยู่กับพระเจ้ากรุงสยาม

พระเจ้าแผ่นดินจะทรงใช้คำเสียหลายต่าง ๆ แก่ราษฎรเนื่องในพิธีเสาะเคราะห์คราวนี้ ซึ่งถือว่าเป็นเงินเล็กน้อยเมื่อเทียบกับความเจริญและปลอดภัยของราชอาณาจักร ชาวสยามเรียกเจ้าชั่วคราวเช่นนี้ว่า Ridnük ซึ่งแปลว่า เจ้าป่า

พิธีในหน้าน้ำ

ในฤดูฝน ฝนตกหนัก น้ำนองท่วมตลิ่งและบ้านเรือน แต่เมื่อลมหนาวโอบมาจากเมืองจีน น้ำก็ลดลงบ้าง แผ่นดินเริ่มแห้ง และพืชเขียวชอุ่มจะงอกงามอยู่ทั่วไป ชาวเมืองก็จะลงเรือไปตามลำน้ำ บางคนก็ไปเที่ยวสวนเก็บผลไม้ ตอนนั้นก็มีการเสด็จทางชลมารคเหมือนกัน เพื่อให้ราษฎรชมพระบารมี เรือหลวงนั้นงดงามและตกแต่งอย่างฉูด

ในการเสด็จ เช่นนี้พวกเสนาบดีและขุนนางก็ต้องลงเรือตามเสด็จด้วยเพื่อแบ่งเรือกัน โดยถือเอาเรือพระที่นั่ง เป็นจุดเริ่มต้นและหลักชัย พระเจ้ากรุงสยามมีเรือของพระองค์เองราว 100 ลำ แต่ละลำมีฝีพายห้าสิบ, หกสิบและเจ็ดสิบคนบ้าง ที่จริง งานเช่นนี้น่าดูยิ่งนัก แต่เนื่องจากความประพฤติดุร้ายของชาวอิหร่านและกิริยาหยาบคายที่พวกนี้แสดงต่อผู้หญิงที่มาช่วยชมการแข่งเรือ จึงทรงมีรับสั่งให้งดการแข่งชิงกลางคืน

การไหว้เจ้า

มีพิธีฮักอย่างหนึ่งคือชาวสยามจะชุมนุมกันในวัดแล้วฆ่าหมู แล้วก็นำเอาผู้หญิงที่บอกว่า มีผีสิงอยู่ในท้องของนางออกมา นางจะถูกขึงยืนท่ามกลางผู้คนแล้วหมุนตัว แล้วก็หมดสติแน่นิ่งไป ถ้าตอนนั้นมีใครถาม เรื่องอะไร นางก็จะตอบทำนองทำนายเหตุการณ์ ตอนหนึ่งนางบอกว่า ผีที่ เข้าถึงนางจะออกจากร่างของนางไปสิงร่างของหญิงสาวอีกคนหนึ่ง เขาก็เรียกหญิงสาวคนนั้น เข้า มาในที่ประชุม ทั้งนางและหญิงสาวก็จะลุกขึ้นเดินรำหมุนตัว ในไม่ช้าทั้งสองก็หมดสติแน่นิ่งอีก หลังจากนั้นอีกหนึ่งชั่วโมงหญิงคนนั้นก็สว่างและไม่สามารถพูดอะไรได้ ตอนนี้เป็นกราวของหญิงสาว ที่ต้องพูดทำนายต่าง ๆ

โดยวิธีนี้ผีก็อยู่กับคนเลื่อนร่วมมือกัน อย่างไรก็ตาม ความแท้จริงของเรื่องเล่นนี้และ สภาพแท้จริงที่เกิดขึ้นนั้น ฉลาดกะฉิบไม่รู้แน่แกใจสัก

การฟ้องร้องของพวกமாகัสสาร

พิธีที่กล่าวถึงอีกพิธีหนึ่งคือการฟ้องร้องของพวกชะวาและமாகัสสาร พวกமாகัสสาร มาจากเมืองที่ไกลสยาม มีกษัตริย์ของตนเอง และเป็นมุสลิมทางแนวชาฟีอี แม้ว่าจะได้อยู่ใน กรุงสยาม ก็ยังรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีไว้ ซึ่งก็เป็นธรรมดาทั่ว ๆ ไปสำหรับชาวต่างประเทศ ที่มาอยู่ในกรุงสยาม พวกமாகัสสารมีภูมิลำเนาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาด้วย บรรณเณรหนึ่งของพวกนี้ ก็คือทั้งหญิงและชายต่างพากันดูไว้ที่ไสร่ง เวลาถึงงานร้องรำทำเพลง ก็มีรำกฤษด้วย ว่ากันว่าเวลา กฤษนั้น เขาขยับลงในน้ำยาพิษด้วย ว่ากันว่าจริงแล้ว พิธีของใครในกรุงสยามก็ไม่น่าตื่นเต้น เท่ากับของพวกமாகัสสาร มีของขลังฮักอย่างหนึ่งก็คือ ถ้ากฤษอยู่กับเจ้าของของมัน จะไม่มีอันตราย จะไม่มีขโมยกล้ำมารายเลย ถ้าคนแปลกหน้ามาขโมยกฤษก็เท่ากับหาเคราะห์ให้ตัวเอง เวลา พวกนี้รำกฤษและแหงกัน ใครที่ไม่รู้จักก็คิดว่าคงเป็นผลมัจจุรย์ แต่ที่จริงเขาแสดงท่าที่นำหวาดเสียว เท่านั้น ต่อมาเมื่อเรื่องการกบฏของพวกமாகัสสาร กล่าวคือ เจ้าชายமாகัสสารคนหนึ่งตั้งอยู่ไม่ กรุงสยามพร้อมด้วยสมัครพรรคพวก พวกเขามาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา และพระเจ้ากรุงสยามก็ทรง พระกรุณาเชื้อเพื่อพวกเขาหลายประการ อย่างไรก็ตาม เมื่อพระเจ้ากรุงสยามเสด็จออกจาก กรุงศรีอยุธยา พวกமாகัสสารก็เลยคิดจะยึดเมือง เจ้าชายமாகัสสารก็เรียกประชุมพรรคพวกให้ เผาบ้านของชาวพื้นเมือง ขณะที่ชาวเมืองกำลังซุกซ่อนตัวหลบซ่อน พวกமாகัสสารก็จะไปยึดพระ- ราชวัง โดยคิดว่า แม้พระเจ้ากรุงสยามจะยังทรงปลอดภัยและมีทหารอยู่ แต่ถ้าพระราชวังถูก เผาเสียแล้ว ก็เท่ากับได้ทำลายพระราชอำนาจของพระองค์ เมื่อตกลงกันเช่นนี้ ก็ส่งหนังสือไปเชิญ ชวนพวกமாகัสสารด้วยกัน แต่ในจำนวนนั้นมีอยู่บางคนที่ไม่เห็นด้วยกับแผนการนี้ จึงนำความไปพูด พระเจ้ากรุงสยาม ความลับก็แตก แต่พระเจ้ากรุงสยามยังไม่ทรงเชื่อในเรื่องนี้สัก พระองค์ทรง คิดว่าบางทีหลักฐานที่น่ามากราบทูลนั้นอาจไม่จริงก็ได้ จึงทรงมีรับสั่งให้เจ้าชายமாகัสสารมาเข้าเฝ้า เพื่อซักฟอกตนเอง เจ้าชายตกใจกลัวเพราะมีคนอยู่เพียงสามสี่ร้อยคนเท่านั้น ถึงกระนั้นก็ยังมีความ กล้าหาญส่งหนังสือขอพระเจ้ากรุงสยามว่า เรื่องที่จะไปเข้าเฝ้านั้น ตัวเขาไม่ไว้วางใจในพระเจ้ากรุงสยาม

เพราะตอนนั้นสมุทเสนาบดีเป็นฝรั่งซึ่งมีความเกลียดชังกันทางศาสนาระหว่างตัวเขากับฝรั่งคนนั้น ตัวเขาเองไม่ได้คิดกฎ แต่ถ้าพระองค์ทรงสงสัย ก็เพราะการเห็นเหตุของฝรั่งคนนั้น เพราะมีความอิจฉาในตัวเขา และพระองค์ทรงยกย่องไว้วางใจในฝรั่งมาก ถ้าตัวเขาเข้าเฝ้า ฝรั่งก็จะใส่ร้าย ซึ่งพระองค์ทรงเชื่อตามนั้น โดยที่พระองค์ทรงคิดที่จะประหารเขา เขาจะรู้จนนาทีสุดท้าย และจะไม่ยอมจำนน จะไม่ยอมมอบตนเองและพรรคพวกให้ไปตายง่าย ๆ จนกว่าจะหลังเล็ดกันก่อน

เมื่อพระเจ้ากรุงสยามได้รับหนังสือเช่นนี้ ก็ไม่ยากนักที่เจ้าฝรั่งพลคอนจะโหมความผิดของพระองค์ จึงทรงสั่งให้เตรียมทหารประมาณสามสี่พันคน พวกมากัสสารรู้เรื่องนี้จึงเฝ้าทูลพระ-
สันของนครรวมทั้งข้าลูกเมียของตนด้วย แล้วก็คอยจับจู่ราช แม้ว่าพวกมากัสสารจะมีจำนวนน้อย แต่ชาวสยามก็ไม่กล้าโจมตี จึงอยู่เฉย ๆ เช่นนั้นหลายวัน เพียงแต่ล้อมพวกมากัสสารไว้ การณ์เป็นอยู่เช่น
นี้จนพระเจ้ากรุงสยามเสด็จมาถึงพร้อมกับเจ้าฝรั่ง ชาวสยามจำนวนมากพร้อมกับพวกฝรั่งจึงขึ้นเรือที่
บรรจุปืนใหญ่หลายกระบอกยิงหมู่บ้านของพวกมากัสสารพินาศ โดยคิดว่าพวกมากัสสารคงถูกฆ่าหมด
แล้ว แต่พวกมากัสสารได้หนีไปซุกหลุมอยู่ที่ทุ่งโล่ง เมื่อยิงปืนเผาหมู่บ้านแล้ว ทหารของพระเจ้า
กรุงสยามก็ขึ้นบกมาที่หมู่บ้านพวกมากัสสาร พวกมากัสสารก็ออกจากที่ซ่อนฆ่าชาวสยามและพวกฝรั่งล้ม
ตายเป็นจำนวนมาก พวกนี้ตั้งใจจะฆ่าเจ้าฝรั่งพลคอน แต่มันหนีกระโดดน้ำไปได้ก่อน ในที่สุด พวก
มากัสสารก็อ่อนกำลังลง เพราะตัวเจ้าชายตายในที่รบ และเสบียงอาหารก็ร่อยหรอ พวกนี้จึงทิ้ง
กฤชมัดมือตนเองยอมแพ้ ชาวสยามก็ฆ่าเสียสิ้น แต่ในจำนวนนี้มีมากัสสารคนหนึ่งซ่อนอยู่กับพวกที่ได้
รับบาดเจ็บ เมื่อฝรั่งคนสำคัญคนหนึ่งได้มาตรวจดูศพและมาใกล้เขา คนนั้นก็วิ่งมาหาฝรั่งคนนั้น
ที่ข้าพเจ้าเล่าเรื่องนี้เพื่อแสดงถึงความไม่มีระเบียบในการปกครองบ้านเมืองและความอ่อนแอขององค์
การปกครอง

ชีวิตและกิจวัตรประจำวันของพระเจ้ากรุงสยาม

บรรดาเจ้าแผ่นดินในย่านนี้ไม่มีอำนาจในแผ่นดินมากนัก เพราะไม่มีกองทหาร ที่เรียกว่าทหารนั้นก็คือชาวบ้านที่ถูกเกณฑ์มาเท่านั้น ชาวสยามแยกกันเป็นพวกเป็นหมู่ มีหัวหน้าปกครองต่าง
หาก แล้วมาขึ้นต่อพระเจ้าแผ่นดิน

คนธรรมดาสามัญต้องทำงานเยี่ยงทาส ไม่มีเงินเดือน บ่นร้องทุกข์ก็ไม่ได้ หนีงานก็ไม่ได้
แต่งงานนั้นมีมาก หลบเมืองมีน้อย อย่างไรก็ตามเสียชาวสยามก็ทำงานเองทั้งหมดไม่ได้

เพราะเหตุนี้จึงเห็นผู้หญิงไปตลาด บางทีก็ทำงานหนัก บางทีก็พายเรือทำมาหากิน
โดยไม่มียูช่วยเหลือ เมื่อก่อนนี้ไม่มีช่างฝีมือในกรุงสยามเลย แต่เดี๋ยวนี้ มีคนจากชนบทมาตั้ง
ภูมิลำเนาและทำงานฝีมือบ้าง แต่คนงานก่อสร้างที่มีฝีมือนั้นหายาก เพราะฉะนั้น จึงไม่เห็นมีตึกราม
ที่ก่อสร้างอย่างสวยงาม ที่จริง บ้านเรือนในสมัยนั้นสร้างง่าย ๆ มากด้วยไม้ไผ่และหวาย นอกจาก
สถานที่พระราชฐานเท่านั้นที่มีแผนงานก่อสร้างด้วยฝีมือและละเอียด

ในเขตพระราชฐานของพระเจ้ากรุงสยามนั้นมีวัดซึ่งสร้างด้วยไม้และอิฐ และมี เรือน
หลายหลังสร้างโดยพวกอิหร่าน ภายในที่ประทับของพระเจ้ากรุงสยามนั้นทาสด้วยสีแดง ส่วนหลังคา
ที่ทาสด้วยไม้นั้นก็บุด้วยแผ่นดีบุกและทองคำ นี่เป็นที่ประทับพิเศษโดยเฉพาะ

โดยที่พระองค์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์พระศาสนา พระเจ้ากรุงสยามจึงค่าเนินชีวิตที่ยึดมั่นในศาสนา พระองค์ทรงแบ่งเวลากลางวันและกลางคืนไว้เป็นส่วนสี่ พระองค์ทรงบรรทมไม่เกินห้าชั่วโมง แต่ทรงบรรทมผิดเวลาตรงที่ว่า เริ่มเมื่อตอนใกล้รุ่งแล้วทรงตื่นหลังจากตะวันตกแล้วสองชั่วโมง เมื่อทรงตื่นจากบรรทมแล้วก็ทรงสรงและเปลี่ยนพระภูษา แล้วก็เสด็จไปกราบพระพุทธรูปที่วัดรวมทั้งรูปปั้นของพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งที่มีชีวิตอยู่หรือตายไปแล้วก็ตามหลังจากนั้นก็เสด็จไปยังที่ประทับพิเศษเพื่อให้บรรดาแพทย์เข้าเฝ้า

บรรดาแพทย์เหล่านี้มาจากเมืองจีน สยาม อินเดียและบางที่จากเมืองซิลาน (ในอิหร่าน) แต่ละคนต่างเฝ้าพระองค์ต่างลำพัง แรกทีเดียวก็แนะนำตนเอง กล่าวสรรเสริญเยินยอพระเกียรติ หลังจากนั้นก็ตรวจพระอาการ ถวายพระโอสถหรือแนะนำอาหารที่บำรุงกำลังตามที่พระองค์ทรงประสงค์

เสร็จจากนี้แล้ว ก็ทรงเสด็จไปยังอีกห้องหนึ่งให้เจ้าหน้าที่ชั้นสูงเข้าเฝ้า เพื่อจะได้ทรงทราบว่ามีการสำคัญอันใดบ้าง ถ้ามีก็ทรงมีรับสั่งทันที

ต่อจากนั้นก็ไปยังห้องพระโรงซึ่งมีเสนาบดีตั้งแต่ขึ้น ฟู เข้าเฝ้า ต่างก็พูดเรื่องราวลดหลั่นตามลำดับของฐานะ แต่ละคนต้องกราบที่บิลลังก์ ถ้าทรงโปรดผู้ใดก็ทรงมีรับสั่งให้ทำงานที่สำคัญ หรือทรงเลื่อนตำแหน่ง

ตำแหน่งที่ต่ำที่สุดคือขุน (akūn) ที่สูงขึ้นคือ จมื่น, หลวง, พระ, พระยา และเจ้าพระยา แต่ที่สูงที่สุดคือจกัร (umnnk, ulunk, ūpre, **uyā, chawpiā, chakri**) ตำแหน่งเหล่านี้เทียบได้กับสมุทเสนาบดี, นายพล, แม่ทัพ, เสนาบดี, เจ้า, นายพัน, นายร้อยและนายสิบ (หมายถึงนายทหารที่มีพลทหารจำนวนพัน, ร้อย, สิบอยู่ใต้ปกครอง) ถ้าผู้ใดได้เป็นสมุทเสนาบดี ก็อาจได้ตำแหน่งพระ, เจ้าพระยา, barkalān, พระยาหรือจกัร ยศเหล่านี้เป็นเพียงบรรดาศักดิ์ซึ่งว่าตำแหน่งใด ๆ ก็ได้ เพราะฉะนั้น คนที่เป็นเสนาบดีหรือนายทหารมหาดเล็กอาจเป็นพระก็ได้ แม้แต่คนเลี้ยงช้างหลวงยังมียศเป็นพระ หัวหน้านามหาดเล็กในวังและหลัตำรวจและผู้ดูแลความเรียบร้อยของตัวเมืองมีตำแหน่งเป็นพระยาวัง (nyāvang) นอกจากนี้มีนายท่ากินตำแหน่งพระ.....บุรี ศรีมหาสมุทร (ūpratan tabūri saimha sabūt) ซึ่งหมายความว่า "แม่ทัพผู้สูงสุดในน่านน้ำของพระเจ้า"

แต่บรรดาศักดิ์เหล่านี้ไม่ได้มีโทษให้เท่าใดนัก สมุทเสนาบดีได้ปีละไม่เกินสองสามร้อย تومان ทั้งนี้ก็เพราะพระเจ้ากรุงสยามเองก็ไม่ทรงมีพระราชทรัพย์มากนัก ขุนนางเหล่านี้ไม่มีรองเท่าสวม แต่ก็ไม่นับ

ถ้าผู้ชายและผู้หญิงออกเดินเล่น และมียศสูง ก็จะมีไพร่จวรายร้อยร้อยคนเดินตามหลัง โดยมากมักเป็นพวกทาสที่ขายฝากตนเอง เมื่อพระเจ้ากรุงสยามทรงทราบว่าที่ประเทศอินเดียมีชาวอิหร่านได้รับยศศักดิ์ตามตำแหน่งของการทำงาน พระองค์ก็ทรงประทานบรรดาศักดิ์แบบอินเดียให้แก่ชาวอิหร่านซึ่งได้รับบรรดาศักดิ์อยู่แล้วเพิ่มขึ้นอีก แต่ความเป็นจริงนั้น บรรดาศักดิ์เหล่านี้ไม่มีความหมายเท่าใดนัก

การที่ชาวอิหร่านจะได้รับบรรดาศักดิ์นั้น มีเรื่องของคนหนึ่งจากเมืองชีราชซึ่งสมควรจะกล่าวไว้ในที่นี้ เขาเป็นพ่อค้า แต่ค้าขายมาหลายปีก็ไม่รวย จึงคิดจะรวยสัก โดยมูมานะในการค้าขายแบบหมู่บ้าน แต่ก็ไม่สำเร็จ ในที่สุดก็คิดฝันจนหมดตัว และจำต้องอยู่ในกรุงสยามพระเจ้ากรุงสยามจึงทรงตั้งให้ชาวอิหร่านคนนี้เป็นตำแหน่งพระ (Khān ūprā) เป็นตำแหน่งลอย ๆ ไม่มีรายได้ใด ๆ มีชาวอิหร่านอีกคนหนึ่งได้ตำแหน่งเป็นผู้อุปการะพระ (Support of the Khānship ūprā) แต่คนนี้ก็ไปไม่ไหว คือยังจนอยู่อย่างเดิม มีหนี้สินรุงรัง ชาวอิหร่านคนนี้ก็เข้าเฝ้าเพื่อทูล จนได้ตำแหน่ง ฟู แต่ก็ไม่รวยขึ้น พระองค์ทรงประทานตำแหน่งเพียงพระคำรัสเท่านั้น เหมือนกับประโยชน์มีแต่คำนาม ปราศจากคำกริยา

เวลาที่มีการเข้าเฝ้า พระเจ้ากรุงสยามจะทรงเรียกพระหรือพระยาคนนั้นคนนี้ ผู้ถูกขานชื่อ ก็จะเข้าไปกราบสวดอิศริยาบทของพระองค์ และมีเสนาบดีบางคนไม่รู้ภาษาไทย ก็ได้รับอนุญาตให้กล่าวในภาษาของตนได้ หลังจากนั้น ก็ทรงมีรับสั่งให้ชาวอิหร่านเข้าเฝ้า แทนที่จะถวายเรื่องราวเป็นการเป็นงาน พวกอิหร่านกลับเล่านิทานตำนานกษัตริย์ถวาย กล่าวถึงคุณธรรมความกล้าหาญ ความยุติธรรมและความเชื่อเพื่อพ่อแม่เป็นต้น ตลอดเวลาสี่สิบปี ทั้งเช้าและเย็น พวกเสนาบดีมีแต่เล่านิทานถวาย ซึ่งส่วนมากลงท้ายอย่างเดียวกัน พอล่วงเวลาได้สักหนึ่งชั่วโมง พระองค์ก็ทรงมีรับสั่งให้เลิกการเข้าเฝ้า

ต่อจากนั้น เจ้าฝรั่งลูกขุนนั้นก็เข้าเฝ้า ตำแหน่งเดิมของมันเป็น *ūprā rid kima hin bakdi sin* *whri sinā* (พระฤทธิกาแห่งภักดีสินธุริยเสนา?) แปลว่า "ขุนนางของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งมีความกรุณา, เป็นแม่ทัพ, เป็นองค์รัชทายาท, ผู้เฉลียวฉลาดและผู้จงรักภักดีอันมีความสามารถต่อพระมงกุฎ" เจ้าคนนี้ว่าการเกี่ยวกับปกครองบ้านเมือง ซึ่งในไม่ช้าคงผลาญพระราชทรัพย์หมด เจ้าฝรั่งเพียงแต่พูดว่า "เรื่องอย่างนี้ พระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเขาไม่ทำกัน แต่จะทำตามแผนเช่นนี้" แล้วพระเจ้ากรุงสยามก็ได้รับการโน้มน้าวให้เปลี่ยนแผนความคิดเดิม พระองค์ทรงขาดความชำนาญ จึงไม่ทรงพิจารณาเหตุการณ์ต่าง ๆ อย่างถ้วนถี่ มักจะทรงเห็นชอบและอนุญาตตามข้อเสนอของเจ้าฝรั่งคนนั้น ทุก ๆ วันเจ้าฝรั่งคนนี้จะใส่ร้ายชาวสยามที่อยู่ในตำแหน่งสูง จึงสามารถกำจัดคนที่มันคิดว่าขัดขวางมันเสียได้ มันได้ทำลายชาวสยามไปแล้วสองสามร้อยคนเพื่อเพิ่มพูนอำนาจของมันเอง ตกบ้าย การเข้าเฝ้าของเจ้าฝรั่งคนนี้ก็หมดเวลา พระองค์ทรงเสด็จเข้าที่ประทับเสวยพระกระยาหาร ผู้อยู่ในห้องนั้นร่วมกับพระองค์คือลูกคนหนึ่งของเสนาบดีซึ่งพระองค์ทรงพบเพียงมาแต่เล็ก เรียกกันว่าผาลัง (Pālank) มีหน้าที่ชิมอาหารและเครื่องดื่มก่อนทรงเสวย หลังจากเสวยแล้ว ก็จะทรงพักผ่อนจนคล้อยบ้าย หลังจากนั้นก็ทรงมีรับสั่งให้ชาวอิหร่านหรือเจ้าฝรั่งคนนั้นเข้าเฝ้า แล้วทรงตรัสสนทนากันจนเย็น แล้วเสวยพระสุธารส

การลงโทษในกรุงสยาม

ถ้ารู้ว่าใครโกหก ก็เย็บริมฝีปากทั้งสองติดกันอยู่อย่างนั้นจนกว่าพระเจ้ากรุงสยามจะทรงมีรับสั่งให้เอาเส้นกกเล็ก ๆ ที่เย็บไว้ออก ที่มาของการลงโทษตามนี้ก็คือ มีชาวสยามหลายคนไปเที่ยวที่เมืองไทลราบาคในตอนต้น ๆ รัชกาลนี้ เมื่อกลับมา พระเจ้ากรุงสยามทรงถามถึงการเดิน

ทาง พระองค์ทรงถามเป็นพิเศษว่าเจ้านครไทรราบาศมีทหารม้ากี่คน ชาวสยามก็ทูลว่ามีประมาณ สองหมื่นคนซึ่งพร้อมจะออกรบได้ พระเจ้ากรุงสยามทรงลงน ไม่มีกว่าจะมีทหารม้าได้มากมายเพียง นี้ จึงทูลว่าพวกมีโกหก ทรงมีรับสั่งให้เย็บปากมันทั้งหมด

มีการลงโทษอีกอย่างหนึ่งเขาเรียกว่า ชำระความ แรกทีเดียวเขาโดนมนักโทษ แล้วยกดาบขึ้นให้สูงในระดับที่พระเจ้ากรุงสยามทรงมีรับสั่งแล้วปล่อยลงบนหัวโล้นนั้น ขณะที่ดาบ อยู่สูงห่างจากหัวนั้นอาจราวฝ่ามือหนึ่ง สี่นิ้ว สองนิ้วหรือมากกว่าหรือน้อยกว่าก็ได้ แล้วแต่โทษานุโทษ ถ้าโทษนั้นเบา ก็พาสั่งให้ไปยังที่เกิดเหตุ ให้ได้อายแล้วก็ปล่อยตัวไป

การลงโทษอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า (Sūli Sūli) คือเจาะคอต่อให้เป็นรูแล้วร้อยด้วย หวายชิ้นเล็ก ๆ อีกวิธีหนึ่งคือจองตรวนผู้ต้องหาที่ขาและที่แขน รวมทั้งที่เอวและคอด้วย แต่แทนที่จะ ใส่คา เขาดึงไว้กับเสาที่ทำด้วยหวาย ไม่ว่าผู้ต้องหาจะหันไปทางไหน ไม่มีวันหลุดได้

ชาวสยามนิยมโดนนักโทษให้ข้าง โดยมัดมือและเท้าของนักโทษเข้าด้วยกัน ข้างนั้น ได้รับการฝึกอย่างดี มันวางนักโทษไว้บนงาแล้วเอาวงจับโยนขึ้นให้สูงที่สุดที่มันจะทำได้ ถ้าเป็น นักโทษจนกระทั่งมันก็กระตือรือร้นตาย ถ้าเป็นโทษสถานเบา มันก็ถึงเบา ๆ เหมือนกัน ถ้าข้างทำ เกินเหตุกว่าที่ได้รับคำสั่ง คนเลี้ยงข้างก็จะถูกโยนไปให้ได้รับโทษด้วย เขาจะถูกข้างกระตือรือร้นตาย ทั้งนี้เพื่อ เป็นตัวอย่างขู่พวกความขี้ขางด้วยกัน

ถ้าการลงโทษนั้นเป็นสถานเบา ข้างก็จะดูนักโทษไปตามพื้น เปรี๊ยะ เหมือนเราหมุน หลังของอีกคนหนึ่ง

นักโทษจะไม่ร้องขอความช่วยเหลือหรือร้องแสดงความเจ็บปวดเลยแม้จะอยู่ต่อหน้า ที่ ประทับก็ตาม บางคนถูกเย็บนับพันครั้ง ก็ไม่ร้อง ถ้าใครร้อง แสดงว่า การลงโทษนั้นไม่ ยุติธรรม จะทำให้เจ้าเมืองโกรธมากขึ้น เพราะชาวสยามถือว่าพระเจ้าแผ่นดินของตนนั้นทรง ยุติธรรมเสมอ เพราะฉะนั้น ถ้าร้องแสดงความเจ็บปวดก็เท่ากับอยากให้อุทธรณ์มากขึ้น

ที่ร้ายก็คือการลงโทษในที่สาธารณะ เมื่อคนใดถูกลงโทษประหารชีวิต เขาจะเชิญ คนสำคัญ ๆ มาเป็นพยานการตัดสิน บางทีเขาก็แขวนศีรษะคนตายสองคนไว้ติดกันประจานไม่ให้ คนอื่นเอาเยี่ยงอย่าง ถ้าเป็นพวกทหารหรือคนมีสกุลทำผิด ก็จะถูกจำขังตลอดชีวิตคนที่ จะเป็นหญิง หรือชายก็ตาม จะถูกจองตรวนจากขาสองข้าง แล้วผูกติดกันอย่างกับทาส ต้องทำงานหนักตลอดชีวิต ไม่มีทางหนีรอดได้ มีผู้คุมเฝ้าโดยเฉพาะ พวกนี้ต้องขุดดิน เลี้ยงสัตว์ เก็บฟ่อนข้าว ชาวตลาดให้อาหารนักโทษเหล่านี้พอประทังชีวิตเท่านั้น ทุกเช้าและเย็น เขาจะพานักโทษเหล่านี้ไปยังถูกล่ามตรวน มาที่ตลาดเพื่อขออาหาร พวกนักโทษรู้ว่าไม่มีทางหนี เพราะเลยกรุงสยามไปก็มีแต่แม่น้ำ จำต้องมี เรือ ครั้นจะเข้าป่า ก็มีสัตว์ร้ายนานาชนิด

พิธีการเวลาพระเจ้ากรุงสยามทรงมีรับสั่ง

จะเป็นการรับสั่งแก่ผู้ใดก็ตาม พระเจ้ากรุงสยามจะทรงมีรับสั่งผ่านชาววัง (Jāvanak) ชาววังก็บอกต่อไปยังมหาดเล็ก (Mahālak) ซึ่งบอกต่อไปยัง Mahtābi (นายทหาร?) แต่ละช่วงต่างส่งข่าวเป็นลายลักษณ์อักษร Mahtābi นั้นเปรียบเสมือนนายประตู เขาก็นำคำสั่งไปที่ศาลาอุกขุน (Sālāh Lakūn) แล้วให้อาสาถึงลงสมุด แม้ว่าคำสั่งนั้นจะเป็นเรื่องธรรมดาที่ปฏิบัติกันตามวิธีนี้

อีกข้อหนึ่งก็คือ จะมีอาลักษณ์ประจำอยู่ ณ ที่ประทับเสมอเพื่อคอยจารึกพระราชดำรัสของพระเจ้ากรุงสยาม รวมทั้งคำตอบด้วย แม้เป็นเรื่องเล็กน้อยก็ตาม ถ้าใครทำความดีความชอบแก่พระเจ้าแผ่นดิน อาลักษณ์ก็จดไว้ แม้เรื่องพระเจ้ากรุงสยามทรงมีรับสั่งก็ตาม ก็ต้องบันทึกว่าใครเป็นผู้นำนำถวาย เป็นต้น

การฟ้องร้องอุทธรณ์ความ

ธรรมดาสามีขุนจะเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินไม่ได้ ต้องทำเรื่องยื่นต่อเจ้าหน้าที่แต่ละแผนก ถ้าเจ้าหน้าที่ไม่จัดการให้ความยุติธรรม เจ้าทุกข์ยื่นเรื่องราวต่อเสนาบดีชั้นสูงได้ เมื่อตรวจสอบว่า เจ้าหน้าที่ไม่ให้ความเป็นธรรมจริงตามฟ้อง ก็จะถูกลงโทษ แต่ถ้าเจ้าทุกข์ทำให้คนอื่นเสียเวลาโดยใช้เหตุ เขาก็จะต้องได้รับโทษด้วย อย่างไรก็ตาม นับแต่เจ้าฝรั่งได้มาขึ้นอำนาจ ขบวนการยุติธรรมแบบนี้ไม่ได้มีปฏิบัติกันอีก และก็ไม่มีใครกล้าถวายฎีกาฟ้องร้องกันต่อพระเจ้ากรุงสยาม

รายได้ของพระเจ้าแผ่นดิน

ที่ดินในสยามนั้นเป็นของพระเจ้าแผ่นดิน ไม่ต้องมีการทอน้ำ เพราะฝนชุก ถ้าใครอยากทำนา ก็ต้องเสียค่าเช่าเป็นหนึ่งหรือสองในสามของผลผลิตที่ได้ให้แก่พระเจ้าแผ่นดิน กระนั้นก็ตาม ก็ยังมีการเก็บภาษีเพิ่มขึ้นอีก ตามธรรมดา ชาวสยามไม่ว่าชายหญิงเด็กเล็กต่างใช้เรือเป็นพาหนะ แต่เจ้าฝรั่งกลับตั้งเจ้าหน้าที่เก็บภาษีเรือที่ผ่านค่านางแห่ง ในสยามไม่มีพิธีขึ้นโค่นอกจากข้าวซึ่งเป็นอาหารหลัก แต่รายได้ของพระเจ้าแผ่นดินนั้นได้จากทางอื่น

ที่สำคัญทางหนึ่งคือการค้าช้าง ชาวสยามส่งช้างออกไปขายที่เมืองหักซิมในอินเดียได้ และเบงกอล เพราะอยู่ไม่ไกลนัก แต่ละปีจะมีพ่อค่านำสินค้าเบ็ดเตล็ดมาขายที่กรุงสยามแล้วก็ซื้อช้างกลับไป ทางทหารของพระเจ้ากรุงสยามเองก็ทำรายได้ด้วยการส่งช้างออกไปขายที่ประเทศอินเดีย ปีหนึ่งราวสามสี่ร้อยเชือก คือเลี้ยงให้เชื่องจนใช้ได้แล้วก็ส่งออก เมื่อเร็ว ๆ นี้มีเรื่องขัดแย้งกันกับชาวสยาม ทางอินเดียจึงซื้อช้างจากที่อื่น ทำให้ขาดรายได้และราคาช้างก็ตกด้วยช้างที่สูงราวห้าศอก มีราคาถึงสามสิบชุกมาน

ไม้กฤษณา

สินค้าที่สำคัญอีกก็คือไม้กฤษณาซึ่งเป็นเนื้ออย่างดีที่มีในกรุงเทพฯ เราจะพบในป่าลึกคืออยู่ในโพรงต้นไม้ที่เฉา เพราะมีตัวแมลง งูและงูปามาก ปีหนึ่งชาวสยามจะรวมกันราวสองสามพันคนเพื่อบุกเข้าไปในป่าลึก เขาจะตัดต้นไม้ที่คิดว่าเป็นไม้กฤษณา ถ้าจะถูกก็ได้เงิน ถ้าต้นไม้ที่ตัดนั้นไม้แห้ง แต่แน่ใจว่ามีเนื้อไม้กฤษณาในนั้น เขาก็จะฝังไม้ไว้ในดินจนกว่าจะได้ที่มีฉะนั้นก็แยกเนื้อไม้กฤษณาออกจากโพรงไม้ทันที

เนื้อไม้กฤษณาในกรุงเทพฯ นั้นมีสามชนิด ที่เป็นเนื้ออยู่ในกิ่งไม้นั้นเขาเรียกว่า หัว ขึ้นนี้หนักมากสามารถนำมากลั่นได้ อีกชนิดหนึ่งได้จากรากต้นเขาเรียกว่า เอว ส่วนที่ได้จากรากนั้นเขาเรียกว่า ต้น ราคาของทั้งสามประเภทนี้แตกต่างกันมาก แรกทีเดียวชาวสยามก็ยังไม่รู้คุณค่าของไม้กฤษณามาก ท่านอาทอ มุหัมมัดได้เข้าไปป่าที่คิดว่ามีไม้กฤษณาและจ้างพรรคพวกของท่านขุดหาเอง แต่เพื่อท่านตายแล้ว ชาวสยามก็ได้กลิ่นความหอมของไม้กฤษณา เขาขายอย่างชนิดดีที่สุดสามตุวานหลวง ปีใหม่ก็เก็บได้ราวสี่ห้าร้อยมัน (1 มันหลวงเท่ากับ น้ำหนัก 14 ปอนด์) นอกจากนี้ยังมีไม้ Sapan ซึ่งแพงมาก แต่ชาวพื้นเมืองไม่สนใจนัก อย่างแพงได้ราคาถึง 5 ดินาร์ต่อหนึ่งมัน

ยังมีดอกกระดังงา (Jarang เข้าใจว่าอันเดียวกับ Ylang-Ylang) ส่งออกไปขายเมืองจีนและญี่ปุ่น แต่พวกนั้นเอาไปทำอะไรกันนั้น เหลือที่จะทราบได้ แต่ที่จริง เขาใช้รักษาเนื้อไม้ ถ้าใช้ทาจะรักษาเนื้อไม้ได้นาน รกก็เป็นสินค้าอีกชนิดหนึ่งคล้ายดอกกระดังงา

แร่

เมื่อเร็ว ๆ นี้ทุกคนพบแร่ในสยามและสามารถส่งออกได้บ้างเป็นจำนวนน้อยทุกปี มีสัตว์ป่าซึ่งหนังของมันมีค่ามากเช่นกวาง วัวกระทิงและเสือดาว พวกเขาเอาหนังมาขายให้พวกฝรั่งเศสและชาวฮอลันดาซึ่งส่งไปขายได้ราคาดีในญี่ปุ่น

การบูรก็เป็นสินค้าออกที่ทำรายได้ดีอีกประเภทหนึ่ง การบูรไม่ใช่ผลไม้ แต่ได้จากต้นซึ่งชาวสยามเรียกว่าต้น มูซ (Mūz) มีใบเขียว หนา ใหญ่ บางวันใบนี้ก็มีมันทอเข้ามา บางวันก็กลิ้งขายออก ใบนี้ยาวราวสองครึ่งและกว้างราวสามในสี่ของผดก เมื่อถึงฤดูฝนหยดน้ำฝนที่ซึมเข้าไปในรูของใบไม้นี้ ก็จะกลายเป็นผลึกการบูร นี้มีในเมืองมากัสซาร์และชะวาเหมือนกัน ที่กล่าวข้างต้นนี้เรียกว่า Jambū หรือ การบูรจีนันดร ขาวและเป็นอย่างดีมากที่หาได้ในสยาม คือเป็นอย่างเบี๊ยะแน่นและมีราคาแพงมาก เพราะฉะนั้น การบูรชนิดหนึ่งมันจึงได้ราคาไม่ต่ำกว่าสิบหกตุวานหลวง แต่การบูรที่ชาวบ้านใช้กันนั้นไม่เรียกว่าเป็นการบูรเลย เพราะเขาเอาอย่างอื่นมาผสมด้วยอย่างชนิดเดียวว่าก็มีมาจากเมืองจีนและญี่ปุ่น แต่ราคาไม่สูงนัก การบูรอย่างที่เรากล่าวนี้นั้นไม่เหมือนอย่างพวกที่นักวิชาการว่ากันไว้ อย่างไรก็ตาม ที่เรากล่าวนั้นเป็นความจริงที่สุด คนจีนกล่าวว่าว่าการบูรงอกออกมาจากต้นการบูร ซึ่งมีลำต้นและใบใหญ่มาก คนจีนร้อยไปอาศัยพักอยู่ใต้ต้นไม้ต้นนี้ได้

ที่จริงในอินเดียมีต้นไม้ใหญ่ ๆ เหมือนกันเรียกว่า กิละ (kila) แต่เมื่อมีฝนตก ใบไม้ของต้นกิละก็ไม่ได้ผลัดการบูรออกมา ฝนไม่ได้หมายความว่า การบูรไม่ได้เกิดจากน้ำฝนในเมืองมาทาสาร์ ฝนตกในที่หลายแห่งในโลกนี้ และส่งผลสะท้อนแตกต่างกัน เช่นฝนที่ตกในทะเล ก็ทำให้เกิดไข่มุก นำเป็นไปได้ว่าในเมืองมาทาสาร์นั้นฝนอาจรวมตัวกันเป็นหยักไปตามใบไม้ชนิดหนึ่ง พระเจ้าเท่านั้นทรงทราบดียิ่งถึงความเป็นไปของสิ่งที่ถูกบังเกิด โดยที่มัทาสาร์อยู่ไม่ไกลจากกรุงสยามนัก พวกเขาก็บรรทุกการบูรมาขายที่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งเจ้าฝรั่งคนนั้นเป็นผู้รับซื้อ

ชาวสยามปลูกข้าวกันอย่างไร

ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่า สยามเป็นอุ้งข้าว เมื่อถึงฤดู เขาก็ไถนาอย่างฉวก ๆ แล้วก็หว่านพืชลงบนพื้นดิน แล้วก็ปล่อยให้ธรรมชาติทำงานเอง ฤดูมรสุมเริ่มพอดีเมื่อหว่านเสร็จฝนตกทุกวันจนน้ำท่วมมา ต้นข้าวก็ออกกล้า เมื่อต้นข้าวสูงและโตเต็มที่ ชาวนาก็ลงเรือไปขนข้าวที่เกี่ยวไว้

หมาก

อีกรายการหนึ่งที่สำคัญก็คือหมากซึ่งคนในอินเดียญี่ปุ่นและจีนชอบกันมาก เขาเกี่ยวกับใบพลู ที่จริงวันหนึ่ง ๆ นั้นชาวสยามกินหมากพลูและปูนได้ราวหนึ่งในสี่ของวัน

เครื่องเคี้ยว

เครื่องเคี้ยว ไม่ใช่กะล่ำและสินค้าอื่น ๆ ในจำพวกนี้มักสั่งเข้ามาจากญี่ปุ่นและเมืองจีน แต่คนซึ่งสูงเท่านั้นจะซื้อของประเภทนี้ ที่จริงพวกเสนาบดีซื้อแบบ เหมามาหมดแล้วมาขายปลีกด้วยราคาแพงมีกำไรมาก

พริกไทย

สินค้าอีกรายการหนึ่งคือพริกไทย ที่จริงมีสองอย่างคืออย่างธรรมดาและพริกไทยคาร (Dār) ซึ่งคนอินเดียรับประทานในอาหาร มีพริกไทยในสยามมากจนเหลือเป็นสินค้าออกได้กำไรงามพอสมควร

อำพันและความ เป็นม้วนนำอักษร

บ่อยครั้งมักพบอำพันที่ทะเลรอบ ๆ สยาม บางชิ้นก็ดี แต่บางชิ้นก็ไม่ดีไม่มีกลิ่นเสียเลย อาลักษณ์ได้อ่านรายงานหลายเรื่องถึงต้นกำเนิดของอำพัน แต่ไม่มีเล่มใดให้ความมั่นใจ มีชายคนหนึ่งจากเมืองจีนเล่าว่าในทะเลจีนนั้นมีต้นอำพันซึ่งมีปลาชนิดหนึ่งคล้ายงูกลืนไว้ เมื่อปลาชนิดนี้ตาย ลอยมาติดฝั่ง ชาวพื้นเมืองก็เขาเอาอำพันออกจากปากของมัน ชาวมากและมักสิ้นหอมฉุน ได้ราคาดี (เข้าใจว่าหมายถึงปลาวาฬ-ผู้แปล) อำพันชนิดนี้นับเป็นอย่างแปลกและวิเศษนัก เวลาดมท้องก็จะหอมอบอวล เขาว่าในท้องพระคลังของกษัตริย์เมืองจึงมีอำพันมาก แต่พระเจ้าเท่านั้นทรงทราบดี

การทำเหมืองแร่ดีบุก

แร่ที่พบในสยามคือดีบุก ซึ่งขุดพบได้ในที่ชัน ๆ เช่นที่มีปลวก เป็นเมล็ดสีดำ เมื่อขุดได้ ก็เอามาตีเป็นรูปร่างโดยเอาไปหลอมก่อน การหลอมนี้มักจะกำหนดทำกันทั้งวัน

รายรับรายจ่ายของพระเจ้าแผ่นดิน

ตามที่กล่าวมาแต่ต้นนี้ ปีหนึ่งจะมีกำไรราว 7,๐๐๐ กาทิ

ถ้าหลังจากได้ทำบัญชีรายรับและกำไรของพระเจ้าแผ่นดิน และอาลักษณ์ได้แสดงรายจ่ายแล้ว เราก็จะได้งบดุลที่ครบถ้วน แต่บรรดาเจ้าแผ่นดินในย่านนี้ไม่มีรายจ่ายใหญ่ที่เรียกว่าเป็นรายจ่ายของพระเจ้าแผ่นดินที่แท้จริง เช่น เงินลงทุน เบี้ยหวัด บำนาญ เงินสงเคราะห์ ที่ดินที่มอบแก่ขุนนาง หรือแม้แต่ผ้าเนื้อดีเป็นพับ ๆ อาหารอย่างดีหรือการทำนุบำรุงพระราชวัง เราขอพรรณาสัตถ์พระผู้เป็นเจ้าของที่พระเจ้าแผ่นดินย่านนี้ไม่ต้องใช้พระราชทรัพย์ในสิ่งเหล่านี้

แต่พระเจ้ากรุงสยามทรงมีการติดต่อกับอิหร่าน ซึ่งทรงใช้จ่ายมากกว่าเจ้าแผ่นดินองค์อื่น ๆ ในย่านนี้ พระองค์ทรงมีเครื่องคตแต่งที่สวยงาม ทรงรู้จักใช้กาชนะชนิดดี ดังได้กล่าวแล้วพระองค์ทรงส่งราชทูตไปอิหร่านและเจ้าผู้ครองนครหลายแคว้นของอินเดียเพื่อให้โลกได้รู้จักสยาม เมื่อเร็ว ๆ นี้พระองค์ทรงจ้างฝรั่งอีกสองร้อยคนให้เป็นทหารรักษาพระองค์ และต้องจ่ายเงินเดือนประมาณปีละสามพันดูมาน สักสินค้าออกและสักสินค้าส่วนพระองค์เข้ามาด้วย ทรงซ่อมแซมวัด เพราะฉะนั้นปีหนึ่งมีค่าใช้จ่ายราวเจ็ดแปดพันดูมาน ที่เหลือจากนั้นก็เก็บไว้ในท้องพระคลัง

ชีวิตของชาวสยาม

ในแผ่นดินสยามนั้น ชาวเมืองไม่มีทรัพย์สินสมบัติ ไม่มีอำนาจที่จะกล้าพูด ชีวิตเป็นไปอย่างผิวเผิน มักจะเปลือยกายบางส่วน ไม่มีบ้านใหญ่โต แปลกที่ว่าตลอดชีวิตชาวสยามไม่กินน้ำมัน ไม่รีดนม ไม่ทำเนย เขาก็ถือว่าอาหารเหล่านี้เป็นบาป ชาวสยามจึงไม่รู้ว่าตนไม่อะไรให้น้ำมันหรือสัตว์อะไรให้เนย ชาวอิหร่านต้องสั่งเนยมาจากอินเดีย เมื่อเร็ว ๆ นี้ตอนที่ทางนี้เตรียมเสบียงไว้ต้อนรับเรานั้น พระเจ้ากรุงสยามเองก็ทรงแปลกพระทัย เพราะหาเนยให้เราได้ไม่พอ พระองค์ทรงมีรับสั่งให้ชาวเมืองรีดนมวัวนมควายและทำเนย พวกชาวพื้นเมืองถึงกับตกตะลึง ร้องว่า "ไม่เคยมีในประวัติศาสตร์ของพระเจ้าแผ่นดินองค์ใดที่เกิดมีความทารุณและกดขี่เช่นนี้ เพราะเท่ากับริบน้ำมันสำหรับลูกวัว"

ชาวสยามกินข้าวเป็นอาหารหลัก ไม่เค็มเกลือ เนื้อหรือเครื่องเทศ แต่เขากินกับหัวปลาคัม แหนทุกชิ้นมีอาหารเช่นนี้เป็นหลัก ถ้าพบสัตว์ที่ตายเอง ไม่ว่าเป็นชนิดใด แม้เป็นวัวแก่ตายแล้วหลายวัน เขาก็จะพากันแล่เนื้อเอาไปกิน เขาจะไม่ฆ่าสัตว์เพื่อปรุงอาหาร เพราะถือว่าเป็นบาปหนัก ถ้าเขาจะเลี้ยงต้อนรับแขก ก็บีบคอก (ไก่?) จนมันตาย แล้วก็เอาไปต้มใส่เครื่องชูรสหรือน้ำมันบ้าง แล้วก็กินกัน

แม้แต่เวลาที่ยังกินแหย่ปิ้งและงู จะเห็นมีวางขายตามตลาด แทนที่จะเห็นเนื้อแกะ อาหารอีกชนิดหนึ่งคือเนื้อเต่า ชาวสยามไม่เว้นกินสัตว์ทะเลหรือสัตว์ป่า มีชาวสยามพวกหนึ่งกิน เนื้อช้างและหมาป่า

มีอีกพวกหนึ่งเรียกว่า Lāvand มีกษัตริย์ปกครองเอง กล่าวกันว่าพระองค์ทรงมีพระราชทรัพย์มาก มีเหยี่ยวไว้ล่าสัตว์หลายตัว วันหนึ่งต้องใช้ควายถึงสองตัวแล่นเนื้อไว้เป็นอาหารของเหยี่ยว แม้ว่าชายหญิงชาวสยามและของประเทศใกล้เคียงเมืองจีนไม่ได้ชม แต่ท่านจะเห็นชาวพื้นเมือง Lāvand มีรูปร่างสวยงามมาก ยิ่งในหมู่สาว ๆ ด้วยแล้ว จะเห็นคนสวยอย่างที่มีให้เห็นในเมืองจีน (หรือตุรกี)

ตอนที่ 4 อัญมณีเม็ดสี

บ่อมรู้อยู่แล้วว่า ทะเลในโลกนี้มีล้อมรอบเกาะหลายแห่ง ทั้งที่มีคนอยู่อาศัยและที่ร้าง บางแห่งก็เป็นที่อยู่อาศัยของคนป่าและสัตว์ร้าย บางแห่งก็เป็นที่ชุมนุมของนก บางแห่งก็เป็นทะเลทรายมีแร่ธาตุ อาศัยกันจึงขอกล่าวถึงสถานที่เหล่านั้นที่เราได้พบระหว่างการเดินทางของเรา

ทะเลระหว่างอิหร่านกับสยาม

เราได้เกริ่นในตอนต้นแล้วว่า เราออกเดินเรือจากทะเลฟาร์ส (อ่าวเปอร์เซีย) และ ภูมมาน จุดหมายปลายทางของเราคือทะเลจีน แต่ไม่มีการแบ่งน่านน้ำที่แน่นอนชัดเจนตามเส้นทางที่เราได้ผ่านมา นักเดินทางธรรมดา ๆ ไม่สามารถแยกได้ว่าทะเลมีหมดตรงไหนและเริ่มใหม่ตรงไหน จำพวกอ่าวต่าง ๆ ก็ตาม แม้มีชื่อต่างกันก็เป็นผืนดินเดียวกัน เพราะไหลไปสู่มหาสมุทรเดียวกัน นักเดินทางที่ลงกับชื่อต่าง ๆ ซึ่งเหมือนกันบ้างได้แบ่งน่านน้ำออกเป็นเจ็ดคาบ และตั้งชื่อแต่ละคาบให้แตกต่างกัน

ระยะทางจากบ้านคัสซิปาสถึงสยาม

อย่างไรก็ตาม ระยะทางจากเมืองท่าบ้านคัสซิปาสถึงกรุงศรีอยุธยาเป็น 1,320 ลิก (เท่ากับ 5,280) และเชื่อว่าแต่ละลิกนั้นยาว 1 ฟัรซัค การนับระยะทางเช่นนี้จะเป็นจริงถ้าอากาศปลอดโปร่งและลมพัดสม่ำเสมอ แต่ถ้าลมทวนกลับและเรือต้องแล่นเคียงซ้ายขวา ก็จะทำให้เสียเวลาและยืดระยะทางมากขึ้น

เราใช้เวลาสามเดือนกับสองสามวันจึงเดินทางถึงกรุงสยาม แต่ตอนขากลับนั้นต้องใช้เวลาห้าเดือนครึ่ง ลมพายุและทะเลที่ปั่นป่วนรวมทั้งเรื่องน้ำขึ้นน้ำลงด้วย เหล่านี้มีส่วนสัมพันธ์อย่างสำคัญในการเดินเรือ แม้ว่าไม่มีลม แต่ถ้ากระแสน้ำหนุนแรง ก็ทำให้เรือแล่นไปได้เร็วเหมือนกัน แต่ถ้ากระแสน้ำต้าน แม้จะมีลมสักเท่าใด ก็สืบหน้าไปไม่ไกลนัก

เรื่องน่านพิศจรรย์ที่อาศัยกันประสบ เองในพระเดชานุภาพของพระผู้เป็นเจ้าก็พอมีเรือสองลำแล่นสวนกัน ตอนนั้นลมพายุกำลังแรง น้ำที่เรือลำหนึ่งจะถูกดันให้หยุดและอีกลำหนึ่งแล่นฉิว แต่ทั้งสองลำกลับแล่นผ่านกัน คือลำหนึ่งไปทางทิศตะวันออกและอีกลำหนึ่งไปทางทิศตะวันตก

ว่าด้วยน้ำขึ้นน้ำลงและกระแสน้ำ

อาศัยกันยอมรับว่า นักปราชญ์ได้กล่าวถึงชื่อของมหาสมุทรและทะเลต่าง ๆ รวมทั้งการอธิบายถึงกระแสน้ำและน้ำขึ้นน้ำลง แต่อาศัยกันเห็นว่าคำอธิบายเหล่านั้นยังไม่ครบถ้วน กล่าวคือ บรรดา มหาสมุทรนั้นล้อมรอบแผ่นดิน มหาสมุทรยังเขาะแผ่นดินด้วย ทั้งนี้เนื่องจากน้ำขึ้นน้ำลง เพราะฉะนั้นทะเลจึงมีน้ำขึ้นน้ำลง ที่ว่าน้ำขึ้นนั้นเพราะดวงตะวันโคจรไปทางเหนือ น้ำก็หนุนขึ้นเมื่อ

ตะวันโคจรไปทางตรงกันข้ามกับน่านน้ำของมหาสมุทร ที่ว่าน้ำทะเลขึ้นตอนนี้ก็ เพราะแสงแดดเผา พื้นดิน ภูเขาที่อยู่ใต้ทะเล ทำให้มีอุณหภูมิอากาศในใต้น้ำ หนุนให้คลื่นซัดเข้าฝั่ง จึงมีน้ำหนุนมาทางทิศตะวันออกมาก พอตะวันตกดิน น้ำก็ลด เพราะตอนนั้นตะวันโคจรไปทางทิศใต้สุดทำให้สภาพการณ์ตามทีกล่าวนั้นหมดไป

การโคจรของดาวเคราะห์ก็มีส่วนทำให้ น้ำขึ้นน้ำลงเหมือนกัน น่านน้ำเจ็ดแห่งขึ้นลง เพราะการโคจรของดวงเดือนข้างขึ้นข้างแรม เมื่อดวงเดือนเริ่มเต็มดวง น้ำก็ขึ้นสูง แต่เมื่อเริ่มแรม น้ำก็ลดต่ำ

บางคนให้ความเห็นว่า ทะเลมีหินมาก น่านน้ำที่แม่ไพศาลรับแสงสะท้อนของดวงดาว ทำให้มีน้ำทะเลร้อน นอกจากนี้ยังร้อนเพราะแสงของดวงเดือนด้วย ความร้อนเช่นนี้ขยายตัวทำให้มีคลื่นกระทบฝั่งจนกระทั่งดวงเดือนโคจรไปถึงกลางฟ้า แต่เมื่อดวงเดือนเริ่มคล้อยลงทะเลก็เย็นลง น้ำก็เริ่มลด เป็นอยู่เช่นนี้จนกว่าดวงเดือนจะไปสุดทางทิศตะวันตก แล้วน้ำทะเลก็หนุนขึ้นอีกไปทางตะวันออก หมุนเวียนเปลี่ยนกันไป เช่นนี้จนกว่าดวงเดือนโคจรรอบแกนของโลก มีคำกล่าวอ้างว่าสืบมาจากท่านนบีนว่า มีเทวดารักษาทะเล ถ้าจุ่มเท้าลงไป น้ำก็ขึ้น ถ้ายกเท้าออกมา น้ำก็ลด อาจเป็นไปได้ว่า เทวดาองค์นี้คือดวงจันทร์ และเท้าหมายถึงแสงหรืออิทธิพลการดึงดูดของดวงจันทร์ พระเจ้าเท่านั้นทรงทราบถึงความเร็วลับแห่งชีวิต

เราได้กล่าวตอนต้นแล้วว่า ตอนเดินทางกลับนั้น เรือของเราผ่านเข้าไปในเขตแนวหินใลใโครก ซึ่งไม่มีฝั่งเลย ห่องน้ำมีพอให้เรือแล่นได้ แต่ถ้านายเรือประมาณเพียงนิดเดียวทั้งเรือและผู้คนก็จะพินาศสิ้นไม่มีร่องรอยให้เห็นเลย เราม่านช่วงนั้นมาระยะหนึ่งเหมือนกัน

ที่จะวัดความกว้างใหญ่ไพศาลของทะเลนั้นทำกันไม่ได้ นอกจากนึกเดาเท่านั้นเอง ไม่มีใครดำลงไปถึงท้องทะเลได้ นอกจากคำอยู่ในความนึกฝันเท่านั้น เราถูกล้อมรอบด้วยน่านน้ำกลางวันสว่างโพรม แต่กลางคืนมืดสนิท เราม่านเกาะหลายแห่งที่ไม่มีผู้คนอาศัยอยู่เลย และก็มีเกาะอีกหลายแห่งที่มีพืชเขียวชอุ่มและธารน้ำ เราจอดเรือแวะเติมน้ำจืดที่นั่น

รูปแบบของชีวิตในทะเล

เดินทางมาได้สักหนึ่งเดือน เราก็พบก สัตว์ป่ารูปร่างต่าง ๆ เราเห็นปลาหลากหลายชนิด รูปร่างแปลก ๆ บางชนิดมีขาเหมือนสัตว์บก บางตัวมีรูปร่างคล้ายหนูและช้าง และมีปลาที่คล้ายตัวโค่งเหมือนกาคะมั่ง มีตาอยู่ตรงกลางตัว ที่จริงปลาที่ทั้งตัวเหมือนกับว่ามีดวงตาเท่านั้นว่ายอยู่ในน้ำที่หลังและท้องของมันไม่ต่างกันเลย แล้วก็ยังมีปลาที่ยาวราวสี่สิบศอกและกว้างราวหกศอก

เราเห็นปลาที่มีปีกคล้ายค้างคาวและบินได้ ปลาบินนี้มักถูกล่าโดยปลาอื่นที่เรียกว่า อัมบูส ปลาอัมบูสมีสี่ส่วยและรูปร่างงอตามตัวมีลายและจุด กินแต่ปลาบินเท่านั้น ปลาบินต้องบินเสียผิวหนังแล้วกระโดดไปในอากาศ บินได้ไกลราวสองแมคาน แต่ปลาอัมบูสถึงแม้ไม่มีปีกก็เร็ว

ไม่หยอก เมื่อปลาบินบินหนีมันก็หมายตา หอบปลาบินตกลงบนผิวน้ำ ปลาธัมมบุสก็ถึงที่จับได้พอดี กลาสีเชื่อว่าปลาธัมมบุสนำโชคลากมาให้ตน คือจะแล่นเรือถึงบ้านได้เร็ว เมื่อปลาธัมมบุสแล่นเหินเรือ กลาสีก็จับมาขายแก่ผู้โดยสาร เรายังเห็นเต่าทะเลซึ่งมีลำตัวยาวยี่สิบศอก

จระเข้

สัตว์อีกอย่างหนึ่งคือจระเข้ ตัวมันใหญ่และตุมมาก แต่เราไม่เห็นตัวใหญ่ขนาดที่จะคว้าเรือได้ ตามธรรมชาติจระเข้อาศัยอยู่ในน้ำน้ำจืดตามย่านประเทศใต้ลมมรสุมและในอินเดีย ตอนที่เรออกจากกรุงเทพฯ แล่นเรือมาตามลำคลอง เราพบจระเข้ตัวใหญ่มาก เราตีมันและให้มันหงายท้อง ตอนที่ขุดมันกันอยู่นั้นถูกเรือคนหนึ่งพลัดตกน้ำ จระเข้จึงคาบเขาไป

ในอินเดียและประเทศตามย่านนี้มักใช้เวทมนตร์คาถากันมาก ชาวสยามก็ชอบใช้มาก สำหรับจับช้างและสัตว์ป่า นอกจากนี้ยังใช้จับจระเข้อีกด้วย กล่าวคือลงเรือ อ่านคาถาบนกลีบของดอกไม้ แล้วก็ฉีกทิ้งให้ลอยตามน้ำ หลังจากนั้นก็ต้องเรือตามดอกไม้ที่ลอยน้ำไป ซึ่งไปพบจุดที่จระเข้ซ่อนอยู่ เมื่อจระเข้เห็นดอกไม้ลอยน้ำ ก็โผล่เหนือน้ำและว่ายน้ำมารอบ ๆ ดอกไม้มันถูกคาถาเป่าจนกระดิกกระเตี้ยไม่ไหว คนจับจระเข้ไม่ทันไหวเลย เขาเอาเชือกผูกปากและมัดมันไว้กับเรือ แล้วลากมันขึ้นบก ชาวสยามบางคนกินเนื้อจระเข้ แม้จะมีกลิ่นและเหม็นมากก็ตาม เราได้ยินว่า น้ำมันจระเข้เข้้นรักษาโรคกระดูกเสียดท้องได้ด้วย

ราวคาถาจับช้าง

บางคนมีความสามารถในการใช้เวทมนตร์คาถามากที่สามารถถล่มช้าง ๆ ให้เชื่องได้ ซึ่งธรรมชาติต้องใช้เวลาสองสามปี เพียงแต่จ้องตาสะกดจิตเท่านั้น ช้างป่าก็เชื่องยิ่งกว่าเชือกที่ถูกฝึกเสียอีก แล้วพวกหมอช้างเหล่านี้ก็เอาช้างไปขาย ได้กำไรมากมาย แต่พอล่วงไปสองสามวัน เวทมนตร์เสื่อมลง ช้างก็กลับคืนสภาพเดิม ดูและอาละวาดอึด ก็จำต้องจับมันเหมือนจับช้างป่าทั่วไป

ต้นไม้หนอน

กรุงศรีอยุธยามีต้นไม้ชนิดหนึ่ง เมื่อเราเค็ดใบของมันออกจากกิ่งก็จะกลายเป็นหนอนที่มีรูปร่างเหมือนใบไม้ ตัวหนอนมีมือมีตีน ไม่ใช่ใบไม้อื่นจะเป็นได้เช่นนี้ แต่ต้นไม้หนอนมีได้อย่างไรนั้น พระผู้เป็นเจ้าผู้ทรงปรีชาญาณเท่านั้นทรงทราบดียิ่ง เราเห็นตัวหนอนอีกชนิดหนึ่งซึ่งขาวและเล็กมาก มีแขนสองแขน มีขน มีทงอน มีหางคล้ายไก่ตัวผู้และเดินด้วยเท้าหลัง

แมวบิน

มีสัตว์ประหลาดอีกชนิดหนึ่งคือแมวบิน ตัวเหมือนค้างคาว มีขนตั้งแต่หูถึงตีน มันอยู่ตามป่า บินจากต้นไม้ไปยังต้นไม้โน้มน ไม่มีใครจับมันได้ (เข้าใจว่าหมายถึงกระรอก)

แมวคาเซีย

มีแมวอีกชนิดหนึ่งในเมืองจีน มีราคามาก กล่าวคือ ถ้ามันจ้องดูสัตว์ตัวไหน สัตว์ตัวนั้นเป็นจิ้งจอกอยู่ได้นานาจนมัน จะหนีก็หนีไม่ได้ หลายคนเคยเห็นสัตว์ที่กล่าวนี้กำลังจ้องตาจับสัตว์

นิสนาฬ

ยังมีสัตว์นิสนาฬให้เห็นในป่า รูปร่างคล้ายลิง แต่มันยืนตรง เดินได้คล้ายคน หง่เสียงแหลมเล็กคล้ายเสียงผู้หญิง

ต้นไม้หิน

สิ่งแปลกอีกประเภทหนึ่งคือต้นไม้ครึ่งหินครึ่งต้นไม้ มีให้เห็นหลายต้น เรายังเห็นปลาตัวเล็กตัวน้อยที่เอามาจากเมืองจีน คือปลาเงินปลาทอง

ลังกา

เกาะแห่งแรกที่ผ่านคือลังกา ซึ่งมีภูเขาสูงชัน ถ้าชาวเรือไม่พบเกาะนี้ก่อนก็ถึงเซียมต่อไปไม่ถูกเหมือนกัน เกาะนี้อุดมสมบูรณ์ด้วยรุกชชาติ มีลำธารและภูเขา มีหุบเขา ภูเขา หิน เพชร พลอย และยังมีทองคำ ตะกั่วและเหล็กอีกด้วย ในป่าก็มีช้าง แต่ตัวไม่ใหญ่นัก ช้างในป่านั้นตัว ๆ ไปสูงสามศอกครึ่ง บางตัวเท่านั้นสูงห้าศอก แต่ก็หายาก ช้างในประเทศออสเตรเลียตัวใหญ่กว่ามาก ในลังกาช้างสูงราวสองศอกครึ่ง แต่น่ารัก นอกจากนี้อาศัยยังได้รับการบอกเล่าว่านกในนิยายซึ่งเรียกว่า รุกซ์ ก็มีให้เห็นที่นี่ด้วย

ชาวพื้นเมืองมลายูไม่กล้าเข้า แต่คุณภาพน้ำไม่มากที่บะทุริยน์ (อ่าวเปอร์เซีย) ไม่ได้ มีพวกจับแลกเงินด้วย เจ้าแผ่นดินลังกาทรงมีความเป็นอยู่อย่างโอ้อ่า แต่ทหารนี่ก็เป็นพวกชาวไร่ ในตัวเกาะเองก็มีการวิวาทกัน แสดงว่าพระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงมีกำลังเข้มแข็งนัก

พวกโปรตุเกสปกครองลังกาเป็นเวลานาน และทำกำไรอย่างมหาศาล ได้สร้างป้อมคูหอรบ ต่อมาพวกฮอลันดาได้เข้าล้อมป้อม หว่านล้อมให้กษัตริย์เข้าข้างตน แล้วใช้ปืนใหญ่ยิงป้อมและทำเรือ เวลาที่พวกฮอลันดาถือสิทธิครอบครองและกอบโกยกำไรมากมาย

อุปเซอย่างนี้มาจากลังกา แต่พวกฮอลันดาเท่านั้นที่มีสิทธิค้าขายและกำหนดราคาสินค้าได้ พวกมันให้ปลูกต้นอุปเซในจำนวนจำกัด เพื่อมิให้มีมากเกินไปจนต้องการจนราคาคง ต้นที่มีเกินต้องการก็เผาเสีย มันใช้วิธีนี้คุมการเพาะปลูกสุกชั้นหนึ่งและกานพลู และอื่น ๆ อีกเหมือนกัน

กล่าวกันว่า ท่านนบีอาดัมออกจากสวรรค์มาลงบนภูเขาที่เกาะลังกา ซึ่งแลเห็นภูเขาไฟไคแต่โกด มีรอยเท้าของท่านปรากฏอยู่ มีผู้บอกไว้ว่า ทุกปีมีฝนชะรอยเท้านี้ให้สะอาด มีเพชรพลอยอยู่ในแถบนั้นซึ่งพวกฮินดูและพวกไทยก็แห่สักหิมาเยานา? (Nahādān) มาตั้งเฝ้าอยู่ ผู้ที่อยู่ในนิยายนี้เชื่อว่า เมื่อก่อนนี้มีเทวดาองค์ใหญ่ มีนามว่า Nahādān จำแลร่างเป็นมนุษย์ แต่เทวดาองค์นี้มี

น้องอีกสองคน ทั้งสองได้ฆ่าเทวดาองค์นี้ แล้วได้สร้างฟ้าสร้างแผ่นดินจากหนังของเขา ส่วนจากกระดูกนั้นได้สร้างเป็นภูเข จากเลือดได้สร้างทะเล

กำเนิดผู้นำศาสนา

มีตำนานเล่าว่าในเมืองจีลุส (Gilus) ในประเทศอินเดีย มีพระราชองค์หนึ่งชื่อสุทธิโชนะ (Shadhūdan) ซึ่งแปลว่า ผู้มีดวงใจบริสุทธิ์ มีมเหสีชื่อนางมายา (Māhā) แปลว่าใหญ่ พระนางทรงพระสุบินว่าพระสวามีได้เสวยพระอาทิตย์และพระจันทร์ เพื่องอจิตใจเดียวก็ทรงหิมน้ำทะเลทั้งหมดยกและทรงเอาภูเขามาเป็นบัลลังก์ที่ประทับ เมื่อตื่นขึ้น พระเจ้าสุทธิโชนะจึงให้ไพร่ทนายสืบไต่ความว่าพระองค์จะทรงได้โอรสที่มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ครองโลก และชาวโลกจะกราบไหว้นับถือโอรสองค์นี้

หลังจากทรงพระสุบินได้ไม่นาน พระนางมายาทรงพระครรภ์ เสด็จประพาสในสวน ขณะที่ยืนชั่งข้าวอยู่ ก็ทรงประจวบพระครรภ์แล้วประสูติพระโอรสในอิริยาบถยืนแล้วปุระยาตรไปเจ็ดก้าว แต่ละก้าวที่ผ่านไปก็มีต้นไม้ออกงอกออกมา พระโอรสตรัสว่า "ลูกเกิดมา ๘๐๐๐ ครั้งแล้วในแบบและรูปต่าง ๆ กัน แต่คราวนี้เป็นารเกิดครั้งสุดท้าย ลูกจะขาดหมดจดถึงมรรคญาณแล้ว" มีเทวดาซึ่งลงมาชำระสระสนานโอรสด้วยน้ำฝนแล้วอุ้มพระองค์ไปที่วัด บรรการูปปั้นต่าง ๆ ในวัดต่างล้มลงกราบพระองค์ เมื่อพระโอรสทรงเจริญวัย ก็ไม่ทรงสนพระทัยในเรื่องโลก มักจะทรงประทับอยู่ภายในวังเท่านั้น เทวดาจึงมานำพระองค์ออกไปจากพระราชวัง พระองค์ทรงจำสมาธิอยู่บนหินก้อนหนึ่งถึงหกเดือน พระองค์ทรงอดพระกระยาหารและยังพระชนม์ชีพด้วยการเสวยข้าวสาธัวันละเมล็ดเดียว เทวดาองค์ที่มีนามว่าพระอินทร์ซึ่งมีพัน เนตรเสด็จมาขึ้นต่อพระพักตร์ พระองค์ทรงประกาศว่า "จงไปประกาศธรรมแก่มนุษยชาติเถิด" พระองค์จึงยাত্রาไปประกาศธรรมจบจนวาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ ผู้นับถือศาสนานี้เชื่อว่าที่ผิงศพและรอยพระบาทบนเขาสะวันตานั้นเป็นของพระองค์

พวกฝรั่งในลังกา

พวกฝรั่งมีอำนาจทางการเมืองการศานในเกาะลังกา นอกจากที่ปรึกษาชาวอินเดียบางคนแล้ว พวกเขาไม่ยอมให้คนต่างประเทศเข้าไปตั้งหลักแหล่งในเกาะนั้น อย่างไรก็ตาม มีชาวฮินดูร้านสองสามคน เป็นตัวแทนของเจ้านครในอินเดียไปอยู่ในเกาะลังกา เขาจัดบ้านและเครื่องคบแต่งให้อยู่อย่างสบาย แต่โดยที่ไม่มื่ออะไรจะบรรยายอีกเกี่ยวกับเรื่องเมืองนี้ จึงขอยุติด้วยถ้อยความที่ว่า "พระผู้เป็นเจ้าทรงทราบดียิ่งถึงความจริงแห่งสิ่งทั้งหลาย"

อาเจ๊ะ

หมู่เกาะอีกแห่งหนึ่งซึ่งอุดมสมบูรณ์ตอนที่เราผ่านไปกรุงสยามนั้นคือหมู่เกาะอาเจ๊ะ (อยู่ทางเหนือของสุมาตรา) เรือแล่นจากลังกาท่าพรหมก็ถึงเกาะอาเจ๊ะ เมืองนี้ตั้งอยู่ในแถบเส้นศูนย์สูตรจึงมีฝนตกทั้งปี มีผลไม้มากมาย แต่ก่อนนี้มีพระเจ้าแผ่นดินเป็นชาวอาหรับ เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว พวก

ญาติหลายคนก็ช่วยกันรักษาราชบัลลังก์ จนกระทั่งตกทอดมาถึงชาวอาหรับคนหนึ่งทีกระหายเลือด ในการปกครองของเขาจึงมีแต่การฆ่ากัน เมื่อชาวอาหรับคนมีตาย พวกเสนาบดีก็ตั้งธิดาเป็นเจ้าเมือง เพราะตอนนั้นบุตรชายยังเล็กอยู่ ดินแดนอาเจจะมีทองคำมากใกล้ ๆ ที่ประทับของพระเจ้า แผ่นดินก็มีเหมืองทองคำ แต่กว่าจะไปขุดทองได้ ต้องเข้าป่าฝ่าสัตว์ร้ายซึ่งมีอยู่ชุมชุม ชาวเมืองจึงชอบร่อนทองคำมากกว่าทำนา บางทีชาวเมืองพบก้อนหินซึ่งครึ่งหนึ่งเป็นหินและอีกครึ่งหนึ่งเป็นทองคำ อยู่กับที่ชาวกรุงศรีอยุธยาพบต้นไม้ที่ครึ่งหนึ่งยังคงลำต้นแต่อีกครึ่งหนึ่งกลายเป็นหิน พวกกร่อนทองคำต้องเสียภาษีให้พระเจ้าแผ่นดิน สินค้าสำคัญอย่างอื่นมีดีบุก ไม้กฤษณา ไม้สะปัน (Sapanwood) การบูร เหล็กและช้าง

เป็นธรรมเนียมที่พระเจ้าแผ่นดินต้องปรากฏพระองค์ต่อที่สาธารณะทุก ๆ วัน พระองค์ทรงประทับบนบัลลังก์ มีพระวิสูตรกัน สมุหเสนาบดี ผู้พิพากษา เชื้อพระวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่หนึ่งห่างออกไป มีแต่พวกชั้นที่ต่ำนั้นที่อยู่หลังพระวิสูตร ถ้าจะมีเรื่องอะไรพูดหรือรับสั่งก็จะผ่านพวกชั้นที่เหล่านี้ พระองค์จะทรงตัดสินเป็นที่พอใจหรือไม่ พวกเจ้าทุกข์ต้องยอมรับว่าอาณัติ-ขอให้เป็นเช่นนั้นเถิด

ขุนนางที่สละพาดบทำด้วยทองคำไม้ไข่มุกอยู่ในตำแหน่งสูง แต่ที่สละพาดบทำด้วยสวะสาสะ (Savāsa) คือด้วยนากนั้นแหละคือผู้มีอำนาจสูง ถ้าจะประหารชีวิตใคร ก็ให้ชั้นที่เอากฎของผู้นั้นฆ่าผู้นั้น

พวกนายเรือทุกชาติทุกภาษามาแวะที่เมืองอาเจเพื่อซื้อขายและถวายเป็นขวัญตามที่ทำมาได้ ถ้ามีพ่อค้าชาวอิหร่านที่ร่ำรวยมาเมืองอาเจ เจ้าหน้าทีก็จะแนะนำว่าให้ปรุงอาหารและขนมอย่างดีถวาย เพราะเจ้าเมืองอาเจชอบรสอาหารของชาวอิหร่าน ที่เมืองนี้มีธรรมเนียมแปลก ถ้าคนต่างประเทศมองดูกำแพงวังหรือที่ประทับหรือเดินไปมาที่ถนนสายหนึ่งบ่อย ๆ ก็จะได้รับคำเตือนว่า เมืองนี้ไม่ชอบ ถ้าไม่หยุดจะไม่ปลอดภัย ถ้าชาวต่างประเทศคนนั้นขึ้นทำอีก ถูกจับได้ก็จะถูกฆ่า ถ้าสงสัยว่า เขาเข้าใจภาษาของอาเจหรือไม่ ก็จะนำตัวไปศาล หลังจากสืบพยานจนรู้แน่แล้ว ชาวต่างประเทศคนนั้นเคยฝ่าฝืนทำผิด เช่นนี้มาแล้วหลายครั้ง เขาก็จะถูกประหารชีวิตทันที

ในเมืองอาเจก็มีการค้าทาสเหมือนกัน เขาเข้าทาสโดยให้ค่าเช่าแก่นายทาส แล้วเอามาทำงานทั้งวัน เป็นธรรมดาในอาเจที่ทั้งชาวเมืองและเจ้าเมืองต่างมีทาสซึ่งมีมาจากหลายชาติหลายภาษา แม้ว่าจะมีเหมืองทองคำมาก มีรายได้ทางอื่นอีกมหาศาล โดยไม่มีค่าใช้จ่ายเท่าใดนัก แต่ชาวเมืองอาเจกลับมีนิสัยชอบคบโกง พ่อค้าที่นำสินค้ามาขายต้องดูแลสินค้าของตนเป็นพิเศษ เขาโกงกันอย่างคึกคัก คือก่อนที่พ่อค้าจะประกาศว่า "ฉันตกลงขายสินค้าชิ้นนี้" คนอาเจจะมาซื้อก็จะชิงพูดว่า "สินค้านี้เป็นของฉัน" แล้วก็ถือเอาคืน ๆ พร้อมทั้งปฏิเสธว่าไม่ได้ขโมย เพราะมีการซื้อขายแบบพิสดารเช่นนี้แล้ว ชาวอาเจดูเหมือนจะชอบวิธีนี้ แม้ว่ามีโทษหนึ่ง ๆ จะติดมือและเท้า พวกขโมยเท่าใดก็ตาม ก็ไม่ละสติได้ เพราะฉะนั้น พ่อค้าขายที่อาเจจำต้องระวังให้หนัก

มีมารยาทที่แปลกกึ่งเรื่องหนึ่งคือ ถ้าคนแปลกหน้าเดินทางไปถึงในเมืองยามดึก แล้วไปขออาศัยนอนที่บ้านของใครสักคนหนึ่ง ก็จะมีเสียงตะโกนออกมาว่า "ดับตะเกียงเสียแล้วไปนอน ตักดินครึ่งคันแล้ว"

มีเขาอยู่กึ่งหนึ่งที่เขาจะ ถ้ามีเรือแล่นผ่านไปลำหนึ่ง ก็มีเสียงก้องออกมาครั้งหนึ่ง ถ้าผ่านหลายลำ ก็ก้องหลายครั้ง จะว่าเสียงนี้เกิดขึ้นจากชาวพื้นเมืองหรือจากภูตผีปีศาจก็ยังเป็น เรื่องลึกลับอยู่

ที่ข้างเขาแห่งหนึ่งมีถ้ำที่ออกจะพิสดารอยู่ถ้ำหนึ่ง ตอนกลางวันจะมีความสวยงามจากถ้ำนี้ พวกค้าควายก็พากันไล่จับ ควายที่เหลือก็หนีเข้าไปในถ้ำ ไม่มีใครกล้าตามเข้าไป และก็ไม่มีใครรู้ว่าควายเหล่านี้เดิมทีมาจากทางไหน

มีบ่อน้ำอยู่แห่งหนึ่งซึ่งรักษาโรคได้สารพัด นอกจากโรคแห่งความชราเท่านั้น

พวกฝรั่งที่เคยมาเมืองอาเจ้เมื่อสองสามปีก่อนนั้นพยายามยึดเอาอาเจ้เป็นเมืองขึ้น เมื่อได้ข่าว พระเจ้าแผ่นดินที่ทรงมีรับสั่งให้พวกฝรั่งส่งทูตเข้าไปเข้าเฝ้าแจ้งความประสงค์ พระองค์จะทรงรับรองเป็นแขกของพระองค์เอง พวกฝรั่งก็ขึ้นบกตามคำเชิญ เมื่อจะเริ่มรับประทานอาหาร พวกอาเจ้ก็เอาแดงโมและมีดมาวางต่อหน้าพวกฝรั่งหลางบอกว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงสั่งแดงโมให้พวกฝรั่งโดยเฉพาะ ให้ฆ่ากินเอง แต่พวกฝรั่งฆ่าไม่เข้า แม้จะใช้ดาบก็ตาม ต่อจากนั้นก็มีทาสนางหนึ่งออกมาฆ่าแดงโมอย่างง่ายดาย แล้วก็วางชิ้นหนึ่งต่อหน้าฝรั่งที่งวยงงอยู่ เมื่อฝรั่งรับประทานอาหารเสร็จแล้ว ก็มีพระกระแสรับสั่งว่า "โดยที่เจ้าไม่มีแรงฆ่าแดงโมได้เจ้าจะมาแบ่งเอาเกาะนี้ไปได้อย่างไร อาเจ้คือแดงโมที่หุ้มอยู่อย่างแข็งแรงซึ่งพระเจ้าเป็นเจ้าทรงเอาเครื่องหนึ่งขึ้นมาจากท้องทะเล ทำให้อุคมสมบูรณ์และให้ชาวพื้นเมืองได้รับความโปรดปรานของพระองค์ จงเลิกความคิดอันชั่วร้ายนี้เถิด มิฉะนั้น ชาวพื้นเมืองจะดักจับตัวพวกเจ้าแล้วฆ่าเสีย เพราะได้ฆ่าคนประเภทย่างเจ้านี้มานานักต่อนักแล้ว"

นายเรือไม่รู้อะไรจะทำอย่างไร จำต้องอำลา ถอนสมอไปบอกนายเรือใหญ่ พวกฝรั่งจึงส่งเรือมาเพิ่มอีกหลายลำเพื่อยุติความวุ่นวายที่หน้าเรือมาค้ากับชาวอาเจ้ เมื่อข่าวนี้รู้ถึงพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ก็ทรงวางแผนใหม่ ที่เมืองอาเจ้มีต้นไม้ชนิดหนึ่งซึ่งมีน้ำมันคล้ายน้ำมันสน พระองค์จึงทรงรับสั่งให้ให้น้ำมันนี้ลงในแม่น้ำที่ไหลสู่ทะเล พอตอนเช้าก็จุดไฟที่น้ำมันนี้ แต่โดยที่ตอนเช้าดวงตะวันกำลังขึ้น มีแสงประกายกล้า จึงไม่สามารถมองเห็นแสงไฟที่ถูกจุดตามแม่น้ำได้ถนัด กว่าพวกฝรั่งจะถอนสมอหนีได้ เรือทั้งลำก็ถูกเผาเสียแล้ว ตั้งแต่นั้นมา พวกฝรั่งไม่กล้าวิ่งแกเมืองอาเจ้อีก พระเจ้าเท่านั้นทรงทราบคดีถึงรายละเอียดอันน่ากลัวของเรื่องเหล่านี้

หมู่เกาะอันคามัน

ที่เกาะนี้มีต้นไม้เขียวชอุ่ม มีคนป่าอาศัยอยู่ มีเขี้ยวยาวคล้ายเขี้ยวของสุนัข แต่ตัวเหมือนคน กลัดใบไม้ปิดอวัยวะที่เขวเท่านั้น ถ้าใครพลัดเข้าไป ก็ถูกจับกินเท่านั้น เพราะเหตุนี้

จึงไม่มีใครแหว่ที่อันตราย และไม่มีใครรู้รายละเอียดมากนัก เราได้ทราบที่กรุงศรีอยุธยาว่าเรือลำหนึ่งของพระเจ้ากรุงสยามถูกพายุพัดไปติดเกาะนี้ ต่อมาลมสงบ เรือลอยแท้งเต้งไปติดเกาะ ชาวเรือต้องการน้ำจืด นายเรือซึ่งเป็นชาวอังกฤษจึงหาลูกเรือขึ้นเกาะ ทุกคนมีอาวุธครบมือ เพื่วยก้นหาน้ำจืดจนพบ แต่เมื่อจะกลับเรือ พวกคนป่าที่ชุมนุมก็เข้าโจมตีอย่างดุเดือด จับเอาชาวอังกฤษไปได้สองสามคน เมื่อพ้นจากที่นั่นไปสักหน่อย คนป่าก็เริ่มกินคนที่จับมาได้ แม้ว่าพวกชาวเรือจะสาธกระสุนปืนเท่าใด พวกมันก็ไม่ระย่อ อาวุธของคนป่าคือธนูกับลูกศรที่ทำด้วยไม้ และหอกที่ทำด้วยกระดูกปลา เวลานั้นถึงยุคที่แปลก คือแทนที่จะยิงยังเป้าหมายมันกลับยิงสู่ฟ้าแล้วปล่อยให้ลูกศรตกลงมาถูกเป้า ซึ่งถูกทุกครั้ง ผลที่เกิดขึ้นถึงตายทุกคนไม่ทราบว่าเป็นเพราะกระดูกปลาหรือว่าพวกมันอาบยาพิษด้วย นายเรือได้รับบาดเจ็บมาก แต่ก็พากันกลับมาที่เรือได้ แล้วก็ยิงปืนใหญ่ ปล่อยให้คนหนีออกเรือ ลูกเรือคนหนึ่งเก็บคันศรและลูกศรที่ตกได้ขณะที่กำลังชุมนุมกันอยู่ เมื่อออกเรือได้สักพักใหญ่ก็เกิดพายุอีก เรือแทบดับปางคนในเรือตกใจร้องไห้กลัวตาย ซึ่งคิดว่าอาจเนื่องจากคันศรและลูกศรที่พวกคนป่าเสกคาถาไว้ก็ได้ จึงทิ้งมันลงทะเล อีกครึ่งชั่วโมงต่อมา พายุก็สงบ พวกชาวเรือว่า คนป่านั้นมีรูปร่างไม่ใหญ่โตหรือแข็งแรงเท่าใดนัก แต่พวกมันหนึ่งเหยี่ยว เท้าของพวกมันกว้างราวครึ่งศอก เราได้ฟังอีกเรื่องหนึ่งว่า บนเกาะอันตรายก็มีบ่อน้ำแร่หลายบ่อ ถ้าเทน้ำแร่นี้ลงบนเหล็กก็จะกลายเป็นทองคำบริสุทธิ์ ไม่จำเป็นต้องผ่านกรรมวิธีเล่นแร่แปรธาตุต่อไป อย่างไรก็ตามถ้ามีเรือถูกลมพายุลอยมาติดฝั่ง และชาวเรือขึ้นฝั่ง พวกคนป่าก็จะคอยจับตัว ลับเนื้อเอาไปแบ่งกันกินเป็นของขวัญ ตอนหนึ่งคนเฝ้าห้องน้ำซึ่งทำหน้าที่คัดผมและกอกเส้นค้ำงจะถูกแลเนื้อ เขาเอากะจกซึ่งซ่อนมาด้วยสองให้คนป่าดู พอมันเห็นรูปร่างอันน่ากลัวของมัน พวกมันก็ตกตะลึงนำเอาช่างคัดผมนี้ไปให้หัวหน้าของมัน หัวหน้าก็ปล่อยตัวช่างคัดผม หาเมียให้ด้วย ช่างคนนั้นก็อยู่กับคนป่า ต่อมาวันหนึ่งขณะที่เขากำลังลอบมีดโกนอยู่ที่บ่อน้ำแร่นั้น เขาก็เห็นเหล็กท่อนหนึ่งกลายเป็นทองคำ พอได้โอกาสก็เอามะพร้าวไปควงน้ำแร่ไว้ให้หลายลูก เอาไปซ่อนไว้ ต่อมาไม่นาน เขาเห็นเรือผ่านมาลำหนึ่ง จึงลอบแหกมะพร้าวที่มีน้ำแร่วางไว้ด้วย แต่อยู่ในเรือได้หลายวันก็ซึม คิดไปต่าง ๆ นานา จึงเอาน้ำแร่มาเทบนเหล็กท่อนหนึ่ง มันก็กลายเป็นทองคำ พวกฝรั่งเห็นก็ลอบเทบนสมอ บนปืนใหญ่ มันก็กลายเป็นทองคำหมด เมื่อเรือไปถึงท่า ฝรั่งก็เสนอเรื่องราวที่เกิดขึ้นแก่ผู้บังคับบัญชา จึงส่งเรือไปที่เกาะอันตรายอีกหลายลำ แต่หาที่หอคอยไม่ได้ มีแต่ดินผาทั้งนั้น พวกฝรั่งจึงต้องกลับ มีพวกฮอลันดาที่มุ่งมาดจะยึดอันตรายเป็นเมืองขึ้น ได้ส่งเรือไปหลายลำหลายครั้ง แต่ก็หาที่หอคอยไม่ได้ ซึ่งน่าแปลกจริง ๆ พระผู้เป็นเจ้าเท่านั้นทรงทราบถึงความเร้นลับของเรื่องเหล่านี้

เกาะนิโคบาร์

เกาะที่อยู่ใกล้เกาะอันตรายคือเกาะนิโคบาร์ (หมายถึงนิโคบาร์) เกาะนี้มีคนอยู่ มีผลไม้ สีสั่ง น้ำผึ้ง อ่าห็น เหล็ก เมื่อมีเรือผ่าน ชาวเกาะก็ลงเรือเล็กมาค้าขายด้วย พวกนิโคบาร์จนมาก การเจรจาซื้อขายก็ง่ายดาย แต่เมื่อไม่นานมานี้ มีชาวฮินดูจากมาฮันคะรานไปตั้งหลักแหล่งอยู่ที่เกาะนั้น แต่เขาชอบปนน้ำท่าลงในน้ำนมเพื่อโกงชาวเกาะ เมื่อชาวเกาะขายอ่าห็นให้เขา ชาวเกาะก็เอาก่อนสีผึ้งบ้าง ดินบ้างปนเข้าไปแก้ล้ากัน

โดยที่เกาะนี้อยู่ใกล้เกาะฮันตามัน พวกชาวเกาะจึงมักถูกคนป่าจับไปกินเสมอ ในที่สุด ได้มีสัญญาต่อกันว่า ถ้าคนในเกาะนิโคบาร์ตาย ก็จะส่งศพไปให้พวกคนป่าที่ฮันตามันกิน และพวกฮันตามัน ก็รับปากจะไม่ทำร้ายนิโคบาร์ต่อไป

เกาะมณีลา

จากกรุงสยามไปเกาะมณีลากินเวลาราวยี่สิบวันถ้าลมดี เกาะนี้เป็นของกษัตริย์สเปน สองสามปีก็เปลี่ยนข้าหลวงกันที่ คนไหนทำดี พวกฝรั่งก็เลื่อนตำแหน่ง คนไหนเลว ก็ปลดออก วิธีนี้ ทำให้ชาวเมืองตั้งใจรับใช้ฝรั่งมากขึ้น แม้ว่ากษัตริย์สเปนจะไม่ได้รับประโยชน์จากเกาะนี้มากนัก แต่ในแง่ยุทธศาสตร์แล้วนับว่าเป็นประโยชน์ การเดินเรือจากสเปนจนถึงเกาะนี้กินเวลาอย่างน้อยหกเดือน มณีลาเมืองอากาศดี มีบ้านเรือนสวยงาม พวกฝรั่งได้สร้างบ้านเรือนเพิ่มอีกหลายพันหลัง มีน้ำศาลและสีผึ้งสีขาว พวกชาวเกาะเป็นคนร่าเริง รุ่มรวย มักกินเลี้ยงและจัดงานสนุกสนานเสมอ มีเหมืองทองคำเหมือนกัน ที่จริงมณีลาอยู่ไม่ไกลจากเมืองจีนและญี่ปุ่นเท่าใดนัก จึงมีเรือจากที่ต่างๆ มาแวะค้าขาย เมื่อเร็ว ๆ นี้ กษัตริย์ของเกาะนี้ทรงออกคำสั่งมิให้เรือสินค้าของชาวต่างประเทศจอดอยู่ที่ท่านานเกินกว่าหนึ่งราตรีกาล มีชาวจีนมาอาศัยที่เกาะนี้ ส่วนมากเป็นช่างทองและช่างแกะสลัก คนที่กรุงศรีอยุธยาเล่าให้ฟังว่า ที่บ้านของข้าหลวงมีนกชนิดหนึ่งคล้ายนกกระดิว มันพูดภาษาคนได้ ที่จริงตามชายฝั่งตั้งแต่เมืองสยามถึงเมืองจีน มีนกนานาชนิด มีผู้ส่งนกพวกนี้ไปขายที่เกาะมากี่สสารซึ่งได้เสียเมืองท่าหลายแห่งให้แก่พวกฮอลันดา มีลูกจีนเทศและกานพลูที่เกาะมณีลาด้วย นกที่พูดภาษาคนได้นี้ก็ชอบอยู่ตามพวกเครื่องเทศนี้โดยเฉพาะตอนที่มันออกดอก มันจะมากินจนกระทั่งผลบึงถูกจับได้ง่าย แต่ตัวมันบอบบางมาก รอคอยอยู่ได้เป็นจำนวนน้อย เมื่อเร็ว ๆ นี้มีชาวอาหรับคนหนึ่งนำนกที่มีสีสันแปลก ๆ มาด้วยหลายตัว แต่อาลักษณ์ได้ขอเอาไว้ไปถวายพระเจ้ากรุงอิหร่าน มีสิ่งเหลือเฟือปนมาด้วยตัวหนึ่งซึ่งเขาได้มาจากเมืองจีนเพื่อถวายพระเจ้ากรุงสยาม แต่อาลักษณ์กลับได้สิ่งตัวนี้ไว้เพื่อเอาไปถวายพระเจ้ากรุงอิหร่าน

ญี่ปุ่น

ในบรรดาเกาะเหล่านี้ ญี่ปุ่นนับว่ามั่งคั่งและตระการมากที่สุดในมณีลาอากาศดีฤดูคล้ายกับอิหร่าน เกาะญี่ปุ่นยาว 1000 พิกัด ทุก ๆ แห่งมีบ้านเรือนและไร่นา แม้ตามเชิงเขาก็มีสวนผลไม้ที่ออกผลทั้งในฤดูร้อนและฤดูหนาว ตลอดปีมีหิมะและน้ำแข็ง มีสัตว์ป่า นก เหยี่ยว ไก่ฟ้าด้วย อาลักษณ์ได้ตรวจดูไก่ฟ้าซึ่งพ่อค้านำจากญี่ปุ่นมาที่กรุงศรีอยุธยา มันยาวหางงอก หงอนโตกว่า ชาวเกาะชอบล่าสัตว์เหมือนกัน ในระหว่างฤดูมรสุม กินเวลาแล่นเรือจากกรุงสยามไปญี่ปุ่นราวสิบห้าวัน แต่หากลัดกินเวลาสี่สิบวัน อีกฝั่งหนึ่งนั้นอยู่ใกล้เมืองจีน แต่นักปราชญ์กล่าวว่า เกาะนี้เป็นที่สุดของโลกภาคนี้แล้ว พวกที่กล่าวถึงรายละเอียดของเกาะญี่ปุ่นบันทึกว่า เจ้าแผ่นดินเมืองญี่ปุ่นนั้นทรงพระนามว่า มะห์ราช หรือ ยะห์ยาซ แต่ในเรื่องนี้มีข้อแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย พวกพ่อค้าเล่าว่าที่เกาะนี้มีทองคำ เงิน ดีบุกและยิปซัมจำนวนมาก มากยิ่งกว่าปลายปากกานี้จะบันทึกได้หมด ควรสังเกต

ด้วยว่า เกาะญี่ปุ่นมีพลเมืองหนาแน่นกว่าที่ใดในโลก กระนั้นก็ตาม พวกชาวเมืองก็นับถือรูปปั้นต่าง ๆ การเดินทางจากเมืองท่าไปยังเมืองหลวงคือที่มีพระราชวังนั้นกินเวลาสิบห้าวัน เล่ากันว่า พระราชวังนั้นอยู่ที่เชิงเขาซึ่งมีทองคำมาก ปราสาทนั้นมีสิบสองชั้น แต่ละชั้นมีบันไดสิบสองชั้น แต่ละชั้นมีที่อีกต่างหากสร้างด้วยอิฐที่ทำด้วยทองคำและเงิน อาลักษณ์ได้รับฟังมาว่า ชาวโรมันใช้เวลาชุดทองคำและเงินซึ่งอยู่ในเหมืองที่ห่างไกล เยาบรรทุกแร่เหล่านี้บนหลังสัตว์ล่าเสียงไปยังราชสำนัก ถึงแม้จะมีทองคำมากมายเช่นนี้ ชาวเกาะก็ไม่ได้รับอนุญาตให้ใช้ทองคำ ถ้าถูกจับได้ ก็จะถูกฆ่า คนญี่ปุ่นขยันขันแข็งพระเจ้าแผ่นดินเกณฑ์พวกชาวไร่ชาวนาเป็นทหาร ส่วนพวกทหารอาชีพนั้นก็เป็นอย่างต่างหาก พวกญี่ปุ่นโหมหมกกันทุกคน กล่าวโดยย่อก็คือ พวกเขามีความสุขสนุกสนานกันมาก แต่แรกมีชาวโปรตุเกสตั้งบ้านเรือนอยู่ค้าขายตามเมืองท่า ได้รับการขับไล่จากพวกญี่ปุ่นมาก แต่กาลต่อมาปรากฏว่าฝรั่งเหล่านี้สมัครกับชุดอุโมงค์ไปทะลุที่พระพุทธรูปในวัดแห่งหนึ่ง ซึ่งองค์พระมีใหญ่มาก คนเข้าไปอยู่ข้างในทองซึ่งเป็นโพรงได้ พวกฝรั่งก็เข้าไปซ่อนในนั้นแล้วเริ่มเทศน์เรื่องชั่วช้า นอกจากนี้ยังแอบเอาแม่เหล็กไปติดไว้กับเพดาน แล้วเอารูปปั้นที่ทำด้วยเหล็กรูปหนึ่งไปเกาะไว้ให้ลอยคว้างอยู่ เมื่อพระพุทธรูปหลุดก็มีชาวพื้นเมืองมาเข้ายึดจับเป็นพัน เหตุการณ์เป็นมาเช่นนี้จนพวกฝรั่งขอสันติามาค้นพบกลเข้า ยุติกันตามจริงแล้ว พวกขอสันติาคาดคิดว่าพวกฝรั่งคริสเตียนด้วยกัน พวกนี้ก็นำเชื้อมาแหวะที่เมืองท่าญี่ปุ่นเสมอ เมื่อมาเห็นพระพุทธรูปหลุดและรูปปั้นลอยอยู่ที่เพดาน ก็รู้สึกพิศมัย ไม่นานก็จับได้ว่ามีอุโมงค์พวกขอสันติาก็ไปแจ้งข่าวนี้แก่พระเจ้าแผ่นดินที่เมืองหลวง พวกขอสันติาคิดว่า ถ้าปล่อยให้พวกโปรตุเกสเผยแผ่ศาสนาด้วย การหลอกลวงชาวเมืองเช่นนี้ยิ่งต่อไป อีกไม่นานก็จะกล้าแข็งเอาเมืองญี่ปุ่นไว้ในครอบครองได้ ขอให้ส่งคนไปกับพวกตนเพื่อยืนยันเรื่องนี้ พระเจ้าแผ่นดินญี่ปุ่นทรงมีรับสั่งให้ส่งกองทัพไปด้วยทันที เมื่อค้นพบกลหลวงเช่นนี้ ทหารก็ฆ่าพวกโปรตุเกสรวมทั้งชาวเมืองที่เข้ายึดด้วยไม่ว่าเด็กเล็กหรือคนแก่หญิงหรือชาย นับแต่บัดนั้นมา ไม่มีชาวต่างประเทศได้รับอนุญาตให้เข้าไปที่เมืองหลวงอีก และเชื้อมันก็มาแหวะที่นั่น จะจอดอยู่เกินหน้าลมมรสุมไม่ได้ ทั้งนี้ยกเว้นพวกขอสันติาก็ได้รับการผ่อนผันบ้าง นาน ๆ ที่พวกขอสันติาก็จะไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งทรงมีรับสั่งให้ทำงานบางชิ้นสำหรับพระองค์

พวกญี่ปุ่นปฏิบัติต่อพ่อค้าต่างประเทศ เช่นใด

เมื่อมีเรือสินค้ามาเจ้าหน้าที่ยื่นส่งคนไปทำบัญชีสินค้า หลังจากนั้นก็มาขึ้นอีกที่หจกประกาศว่า ต้องการซื้อสินค้าในราคาเท่านั้นเท่านี้ ถ้าตกลงก็ดี มิฉะนั้นก็ให้ถอนสมอออกเรือไป พวกชาวพื้นเมืองไม่กล้าไปซื้อขายเอง เพราะฉะนั้น พวกเรือสินค้าจึงถูกบังคับกลาย ๆ อย่างไรก็ตาม ราคาที่ชาวญี่ปุ่นเสนอขึ้นก็ไม่เลวนัก พ่อค้ายังได้กำไรดี เมื่อตกลงกัน ก็ขนของเข้าไว้ในคลังสินค้า ตอนที่ยกสินค้าขึ้นต้องผ่านพระพุทธรูปที่พวกโปรตุเกสเคยเข้าไปซ่อนตัวและเทศน์เรียกว่าพระพุทธรูปหลุด พวกญี่ปุ่นคอยดูว่าพวกฝรั่งจะทำอย่างไร เขาอยากให้พวกฝรั่งเอาเท้าเหยียบพระหัตถ์ของพระพุทธรูป ถ้าพวกฝรั่งไม่ทำ ก็พาหาเรื่องฆ่าเสียแล้วรับสินค้าหมดโดยที่ความเสียหายจับข้าศึกด้วยไม่ได้ แต่ถ้าพวกพ่อค้าทำตามที่เขาหมายไว้ ก็นำพวกพ่อค้าไปบ้านพักจัดหาคนใช้ไว้ให้สองคน พวกคนใช้เหล่านี้แล้ว

มาก ชอบช่วยให้ทำการมีดี เช่น ให้นอนกับผู้หญิง ถ้าห่อผ้าไม่ทำตาม ก็จะมีเจ้าหน้าที่มาถามว่า ทำไมไม่ทำเล่า เป็นบาปเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้นเอง ห่อผ้าที่ฉลาดก็เอาตัวรอดว่า ตนเองไม่ค่อยสบาย แต่ก่อนเคยหลับนอนเหมือนกัน แต่ตอนนี้ต้องงต จนกว่าจะหาย พวกญี่ปุ่นทำบัญชีอย่างละเอียดว่าจะต้องให้ทองคำจำนวนเท่าใด เป็นการแลกกับสินค้าเหล่านี้ เมื่อถึงหน้ามรสุมก็ส่งทองคำไปให้ทำเรือแล้วมาบอกพวกพ่อค้าให้เดินทางได้ เพราะพ่อค้าจะอยู่ในญี่ปุ่นเกินหน้ามรสุมไม่ได้ นอกจากพวกฮอลันดาเท่านั้นที่สามารถทำกำไรได้มาก และพวกญี่ปุ่นก็ยินดีร่วมมือกับพวกฮอลันดามากกว่ากับชาติอื่น

พระเจ้าแผ่นดินของญี่ปุ่นไม่มีรายได้จากรั้วนา ตั้งแต่เข้าจรรบภัย และตั้งแต่บ้ายถึงเย็น พระองค์จะทรงประทับอยู่ในศาลาจารณาธรรมคดีเพื่อชำระคดีดูแลทุกข์สุขของราษฎร พระองค์ทรงฉลองชุดอย่างกับเคาะฉะของวงศ์อุบาสิยะสุ ครึ่งหนึ่ง มีชาวญี่ปุ่นชุดแสนของลูกชาดในการผลิตและขายสินค้าชนิดหนึ่ง ซึ่งจะทำการได้มากพอที่ปันส่วนแบ่งอย่างงามให้พระองค์ แต่พระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยที่เมืองญี่ปุ่นนั้นมีช่องโศกภัยมาก แต่ต้องคิดราคาไว้หน้าประตู หลายคนมีชื่อออกหาเมียจนด้วยชื่อของผู้หญิงมุสลิม เช่น ซัยยิบ ฟาฏิมะฮ์ พวกเขาได้ซื้ออย่างไรมัน เหลือจะอธิบายได้ คาบที่ตีในญี่ปุ่นนั้นเกินจะพรรณนาได้ เราจะหาตบ เช่น นีนอกเมืองญี่ปุ่นได้ยาก มีคาบเล่มหนึ่งซึ่งเขาซื้อมาราคาแพงเพื่อถวายแด่พระเจ้ากรุงสยามนั้นกลับ เป็นว่าในตลาดเมืองสยามมีราคาไม่มากนัก การตีคาบในญี่ปุ่นนั้นต้องเสียเวลามาก อย่างน้อยใช้เวลาหนึ่งร้อยปี แรกทีเดียวเขาส่งพวกเหล็กไหลต่าง ๆ ไว้ได้ที่ขึ้นแห่งหนึ่งสักสองสามปีแล้วชุดเอาขึ้นมา ฮันโชนที่ไม่มีตำหนิ ก็เอาไปเผาตีคาบ มีเป็มเพียงชิ้นเริ่มค้นเท่านั้นเสร็จแล้วก็เอาไปฝังดินที่ขึ้นอีก แล้วก็สกัดเลือกที่ดีไปเผา แล้วก็เอาไปฝัง แล้วก็เอาไปเผา ทำเช่นนี้หลาย ๆ ครั้ง จนได้เหล็กบริสุทธิ์จริง ๆ แต่ตอนสุดท้ายก็ค้นอย่างไรมัน ไม่เป็นที่รู้แน่ชัด เมื่อชาวญี่ปุ่นจะแต่งงานทั้งเจ้าบ่าวและเจ้าสาวต้องมอบคาบเป็นของขวัญให้แก่กัน ผู้หญิงญี่ปุ่นถือว่าคาบเป็นเครื่องประดับเช่นอัญมณี จึงมักห้อยไว้ข้างต้น มีพวกคนจีนมาอยู่ที่ญี่ปุ่นเหมือนกัน โดยมากเป็นพวกช่างฝีมือผลิตของเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ รวมทั้งเครื่องเคลือบซึ่งสวยงามมาก แต่คนที่มองเป็นไม่ได้ตั้งราคาไว้สูงนัก พวกญี่ปุ่นก็แผ่นทองคำให้บางใช้เป็นมูลค่าในการซื้อขาย และประเทศรอบ ๆ ญี่ปุ่นก็มีทองคำชนิดนี้ใช้กัน ทองหนักหนึ่งมีนกุลในญี่ปุ่นมีราคาเท่ากับหนึ่งพันดinars แต่ในกรุงศรีอยุธยาได้ราคาถึง 1300 ดinars (มีสิบมีนกุลประมาณ 3 ออนซ์)

เมืองพะโค

พะโคเป็นเมืองที่มีพลเมืองหนาแน่นและอุดมสมบูรณ์ ถ้าเดินทางจากกรุงศรีอยุธยาที่ขึ้นเวลาสิบวัน แต่ถ้าจากตะนาวศรีก็สิ้นเวลาห้าหกวันจึงจะถึงเมืองพะโค ชาวเมืองนับถือศาสนาเช่นเดียวกับชาวสยามคือกราบไหว้พระพุทธรูป ด้านหนึ่งของพะโคติดกับฉนวนอาระกัน (แสดงว่าอาณานิคมหมายถึงกรุงอังวะคือประเทศพม่า-ญี่ปุ่น) ทางตะวันออกติดเมืองจีน มีทองแดง ไม้กฤษณา ไม้จันทร์เทศ ช้างและหมาป่า มีกรุงอังวะ (Shahr Ava) เป็นเมืองหลวง มีบ่อน้ำพุที่ใหญ่ที่สุด ที่นั่นมีอากาศหนาวมาก พิธีกรรมและระเบียบทางการชุดของพะโคและกรุงสยามนั้นเหมือนกัน มีแตกต่างก็ตรงที่ว่า

พระเจ้ากรุงสยามค่อนข้างจะคุ้นกับขนบธรรมเนียมของพวกไมกอลมากกว่า แต่กษัตริย์แห่งพะโคนั้น นอกจากเชื้อพระวงศ์และเสนาบดีแล้วไม่มีใครเคยเห็นพระองค์ เพียงปีละหนึ่งครั้งเท่านั้นที่พระองค์จะทรงปรากฏตนให้ราษฎรเข้าเฝ้าเมื่อมีพิธีสำคัญทางศาสนา ชาวต่างประเทศที่มาเมืองพะโคจำต้องคอยถึงวันนั้นจึงจะเข้าเฝ้าพระองค์ได้ เมื่อพ่อค้านำสินค้ามาแสดงเวลาเข้าเฝ้า ลามก็จะแจ้งราคาและพ่อค้าต้องหมอบอย่างในกรุงสยาม พระเจ้าพะโคจะทรงใคร่ครวญราคาสักครู่แล้วก็ทรงซื้อสินค้าเหล่านั้นแล้วทรงชำระด้วยหีบหิมซึ่งมีค่ามากกว่านัก เขาห่อและผูกหีบหิมไว้ไม่ให้พ่อค้าเห็นเวลาซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าจนกว่าจะออกจากห้องพระโรง

กษัตริย์เมืองพะโคไม่มีทหารประจำการ ไม่ทรงฉลองพระองค์ที่จะแสดงว่าพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์อย่างแท้จริง พวกชาวพื้นเมืองที่มุ่งมาขาม้าเดินเท้าเปล่า ไม่สวมหมวก ปล่อยหมวย ในวันสำคัญพระเจ้าแผ่นดินทรงสวมพระมาลาคล้ายที่แต่งให้พวกชกหุ่ พระมาลานั้นสานด้วยไม้ไผ่และหวาย ด้านนอกบุด้วยทองคำ พระองค์ทรงกังวลว่าพระมาลาจะหล่นจึงใช้สายรัดเครื่องฉลองพระองค์เป็นเชือกคลุมซึ่งรุ่มร่าม พระองค์ทรงฉลองในวันสำคัญ ๆ ในวันอื่นบางทีก็ทรงฉลองแต่ผ้าขาม้า ทรงไว้พระเกศายาวเหมือนกัน ทรงสะสมหีบหิมไว้จำนวนมาก มีชาวฮิร่านคนหนึ่งมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่เมืองพะโค ใช้เวลานานพยายามปลุกคันมะเคื่อ เมื่อถูกมะเคื่อสุกก็เก็บใส่ถาดไปให้มนตรีกคนหนึ่ง มนตรีกคนนั้นเคยกินแต่กับบึง, จิ้งจก, งู, นกที่ตายแล้ว เมื่อได้ลิ้มรสมะเคื่อก็แจกให้เพื่อนมนตรีกด้วยกัน บรรดามนตรีกก็ไปเข้าเฝ้าทูลเชื่องมะเคื่อ และขอให้ทรงลองชิมบ้าง แต่พระองค์คิดว่า จะไปชิมของที่มาจากพวกสกปรกได้อย่างไร กล่าวคือ กษัตริย์เมืองพะโคมักถูกกล่าวว่า พวกต่างชาติเป็นสกปรก ในที่สุดก็ทรงยินยอมจะชิมถูกมะเคื่อ แต่ทรงมีรับสั่งให้ขุมมาทั้งคัน แล้วเอามาปลูกในพระราชอุทยาน บรรดามนตรีกก็ปฏิบัติตามรับสั่ง

มีข้อที่น่าสังเกตอีกคือ เมื่อทรงรับสั่งเรื่องใด ก็ปล่อยให้ผ่านไปสามวันก่อน จึงจะมีการสนองพระราชโองการ ทั้งนี้เพื่อทดสอบดูว่ามีอะไรผิดพลาดบกพร่องหรือไม่ เมื่อพ้นเวลานั้นแล้วเห็นว่าไม่มีข้อเสียเปรียบจึงปฏิบัติตามคำสั่ง ถ้ามีข้อบกพร่อง บรรดามนตรีกก็จะทูลพระเจ้าแผ่นดินอีกครั้ง ซึ่งพระองค์ทรงรับฟังด้วยความสนพระทัย วิธีการเช่นนี้มีในหมู่พวกฝรั่งเหมือนกันที่พระเจ้าแผ่นดินของพวกเขาไม่ผล็ผลามออกคำสั่งตามอำเภอใจ เว้นแต่ได้ปรึกษากันโดยทั่วก่อน เพราะเหตุนี้อำนาจสมบูรณ์มาตุลาสิทธิราชจึงไม่เกิดผลเสียหรือต้องโทษผิด

เมืองจีน

อีกประเทศหนึ่งซึ่งอยู่ใกล้กรุงศรีอยุธยาคือเมืองจีน ในหน้าลมมรสุม จะแล่นเรือถึงเมืองจีนได้ภายในยี่สิบวัน แต่ตอนขากลับต้องใช้เวลาสี่สิบวัน เมืองจีนมีคนมาก มีเมือง 1,02๑ เมือง แต่ละเมืองอุดมสมบูรณ์ อย่างเมืองปักกิ่งนี้ใหญ่โตมาก กว้างถึง 1๐ หัซซึค

มาซิน

ขอให้เข้าใจก่อนว่า มาซินเป็นอีกเมืองหนึ่งอยู่ใกล้เมืองจีน นักปราชญ์ว่า มาซินมาจากมหาจีน ซึ่งครั้งหนึ่งแปลว่า มหาอาณาจักรจีน แต่ปัจจุบันนี้ ทั้งสองนี้เป็นคนละประเทศ ย่าได้สับสนปนกัน ชาวจีนมีชื่อทางช่างฝีมือและการพิมพ์ มีชาวจีนคนหนึ่งชื่อบูช (Mish) ที่มีจากเมืองจีนมาอยู่ในกรุงสยาม เขาเชื่อว่า ต้นกำเนิดของคนจีนนั้นมาจากคนหนึ่งชื่อ ปังงูสี (Pangusi) ซึ่งมาจากสวรรค์ นอกจากนี้ยังเชื่อกันอีกว่าปังงูสีไม่ตาย แต่เรื่องเช่นนี้เหลวไหลตามประวัติศาสตร์ กล่าวไว้ว่า ท่านบิณฑูมิอุกชื่อยะฟูง ๆ มีลูกชื่อซิน จึงแน่ใจได้ว่าซินได้นำอารยธรรมมาสู่ดินแดนนี้ ลูกหลานของซินจึงได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ต่อมาพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งในเชื้อสายนี้ชื่อ ชิงงะปะชิน (Changapachin) ซึ่งแปลความหมายได้ว่า พระผู้ทรงครองบัลลังก์อันอัศจรรย์ ไม่ทรงสนพระทัยในการปกครอง นอกจากการสำเร็จราชการเท่านั้น ทรงปลดข้าราชการบริหารที่มีความสามารถ และทรงเลี้ยงดูพวกโจ้เขลา พวกอันธพาลจึงมีมากขึ้น ราษฎรได้รับความทุกข์และเดือดร้อนเนื่องจากกฎหมายไม่เป็นผล คนดี ๆ ถูกฆ่าเป็นเปือ เกิดการก่อกวนอาหารและถกถาย มีการเก็บภาษีอย่างหนัก จึงเกิดการจลาจล ราษฎรรวมสมัครพรรคพวกเข้ายึดเมืองหลวง พระเจ้าแผ่นดินทรงยอมจำนน จึงตั้งหัวหน้าของตนเป็นพระเจ้าแผ่นดินแทน แต่เมื่อชายคนนั้นจะสวมมงกุฎและขึ้นบัลลังก์ก็มีเสียงจากสวรรค์ห้ามไว้ว่ายังไม่เหมาะสม แต่ชายคนนั้นไม่เชื่อ จึงปวศิธิระ เมื่อเสียเวลาหลายแล้ว ก็ต้องการขึ้นบัลลังก์อีก ก็มีอันเป็นไปต่าง ๆ ที่ปรึกษาจึงแนะนำ อย่าเป็นเจ้าแผ่นดินเลย มิฉะนั้นต้องมีเรื่องหลายแน่ หัวหน้าคนนั้นก็เชื่อฟัง ก่อนหน้าที่จะมีการก่อกวนและจลาจลนี้ มีเจ้าชายดาต (พวกมองโกลเลีย) คนหนึ่งมารับราชการอยู่ในเมืองจีน เขาเป็นข้าหลวงในท้องที่ที่ไกลมาก เมื่อเจ้าชายคนนี้รู้เรื่องที่หัวหน้าคนนั้นเป็นเจ้าแผ่นดินไม่ได้ ก็เขียนจดหมายถึงพระบิดาให้ส่งกองทหารหลวงมา เจ้าชายก็ขึ้นครองราชบัลลังก์ก็ปกครองราษฎรอย่างเป็นสุขและเป็นธรรม ปัญหาข้อหนึ่งที่เจ้าชายเมืองดาตประสบก็คือธรรมเนียมที่มีมาแต่โบราณ กล่าวคือกษัตริย์เล็กชานเคอร์มหาราชได้ครอบครองเมืองจีนทั้งหมด ทรงออกคำสั่งว่าผู้ชายและผู้หญิงต่างมีสิทธิเท่ากัน พวกผู้ชายจึงนิยมไว้ผมเปียยาว แต่เจ้าชายดาตทรงมีรับสั่งว่าให้ชาวเมืองไว้ผมได้สองเปียสั้น ๆ แล้วโกนผมนอกจากนั้นให้หมด ทำให้ชาวเมืองไม่พอใจ บางคนอพยพไปอยู่ที่อื่น เช่นที่เมืองหม่า แล้วรวมกำลังกันต่อต้าน แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ เรื่องนี้ทำให้บ้านปวนคิดต่อกันมาไม่น้อยกว่าสี่สิบห้าปี (ราชวงศ์หมิงขึ้นอำนาจใน ค.ศ. 1644) ต่อมาเจ้าชายดาตองค์นี้สิ้นพระชนม์ ราชโอรสได้ครองสมบัติต่อมา แต่พระเจ้าแผ่นดินในเมืองจีนนั้นยังมีโอรสไว้ทำนายเหตุการณ์ต่าง ๆ แต่พระเจ้าองค์นี้ไม่เชื่อคำทำนาย อย่างไรก็ตาม อาตักษณ์ขอ เว้นกล่าวถึงเรื่องเมืองจีนต่อไป แต่จะขอกล่าวถึงเมืองต่างๆ ตามเส้นทางจากลัทธิกรุงอิหร่าน

เราออกจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อวันที่ 16 เดือนเศาะหฺร ฮ.ศ. 1068 (21 ธันวาคม 1886) ตอนนั้นลมหน้ามรสุมหมดแล้ว เราหาเช่าเรือไม่ได้ เพราะเจ้าฝรั่งพลดคอนมันสั่งให้พวก

มันรีบเรือสินค้า จึงไม่มีเรือมาเทียบท่าในกรุงสยามหรือแล่นเข้ามาใกล้เลย อีกนานต่อมา ข้าราชการ-
การสยามจึงหาเรือได้ซึ่งเป็นของพวกสุรต แต่เรือนั้นเก่ามาก เราต้องลงเรือดำนี้ และกลัวที่จะ
อยู่ในกรุงสยามต่อไป แล่นไปมาได้สองสามวัน เรือก็เร็ว น้ำพุเข้ามาหลายรู ลมก็เจียบด้วย น้ำจืด
ก็เริ่มขาดแคลน ในที่สุดเราก็มายังเมืองปัตตานี ที่มีผลไม้มาก มีการบูร, ติบูก, ไม้กฤษณา, ไม้
จันทร์และไม้สะปันด้วย มีทองคำเหมือนกัน แต่ไม่ได้ทำเป็นเหมือง หากร่อนจากพื้นดิน ที่เมือง
นี้ไม่มีข้าหลวง ชาวเมืองเป็นมุสลิมถือตามแนวของชาลิซีย์ เมื่อไม่นานมานี้ พระเจ้ากรุงสยาม
ได้ส่งทหารไปตีเมืองปัตตานีไว้ได้ตามคำแนะนำของท่านอาบูอุมมัต ได้มีสัญญาไมตรีต่อกัน นับ
แต่นั้นมา ชาวปัตตานีก็ทำดอกไม้ด้วยทองคำส่งมาเป็นบรรณาการแก่พระเจ้ากรุงสยาม เมื่อได้รับ
น้ำจืดแล้ว เราก็ก่อเรือต่อไป

เราะหนไปในทะเลถึงสามเดือนจึงมาถึงเมืองมะดักกา ตอนนั้นเราหลงทาง บางที
เรือก็เกยตื้น เมื่อเราออกจากมะดักกา ก็ไปทางหมู่เกาะร้างซึ่งอยู่ใกล้มะดักกา เรียกว่า บัดดังดัง
(Pal Dang Dang) อดขึ้น แต่เราก็กินน้ำจืดอีก นายเรืออยากจะจอดพัก แต่ก็ไม่สามารถทำ
ได้ ในที่สุดเราก็มายังเมืองโกจีน (ในอินเดีย) ซึ่งเป็นเมืองท่าของเจ้ามัลลาร์ (มะละบาร์) เมือง
ทำนั้นอยู่ในความยึดครองของพวกฮอลันดา ลมมรสุมก็หมดแล้ว และเรือของเราโหมมาก เรา
ต้องอยู่ที่เมืองโกจีนถึงแปดเดือนอย่างย่ำแย่

โกจีนมีป่าและแม่น้ำหลายสาย มีพระราชหลายองค์ปกครอง แต่ละองค์ทรงครอง
แคว้นต่างกันเพียงระยะทางสองวันสามวันก็มี บรรดาพระราชเหล่านั้นไม่ทรงมีทรัพย์สินสูงค่าหรือ
ทหารแต่ก็ทรงให้ตั้งกลองประกาศว่า "ข้าคือพระราช" พระราชของแคว้นที่เรือของเราเทียบ
ทำนั้นเป็นฮินดู ธรรมเนียมของโกจีนมีว่า เมื่อพระราชองค์ใดสิ้นพระชนม์ ไอรสของพระภคินี
ก็ได้ครองตำแหน่งแทน มีเรื่องเล่ากันมาดังนี้ ในคาบสมุทรอาหรับปรากฏว่าท่านนบีมุฮัมมัดได้ผ่า
เดือนออกเป็นสองซีก พระราชของแคว้นมาดาบาร์ทรงเห็นปรากฏการณ์อันมหัศจรรย์ยิ่งนี้ จึงได้
นำไปบอกเล่าคณะเสนาบดี ก็ทราบว่าได้มีพระศาสดาองค์สุดท้ายปรากฏขึ้นแล้ว พระราชและวงศา-
คณาญาติจึงลงเรือแล่นไปไปหาท่านนบีมุฮัมมัด แต่ระหว่างทางเรือหลงไปในสันเขาแห่งหินโสโครก
พระราชทรงพระสุบินว่าให้เอาเลือดเหลืองบนเรือจึงจะพ้นภัย แต่ก็ไม่มีใครยอมเสียเลือด แต่ภคินี
องค์หนึ่งของพระราชทรงอาสาให้ตัดแขนหรือขาของไอรสของนางเพื่อพระโลหิตจะได้หลั่งลงบนเรือ
พวกเขาก็กทำตามนั้น ในที่สุดเรือก็ผ่านพ้นภัยอันตรายพาคณะไปเฝ้าท่านนบีมุฮัมมัดได้ จนได้รับนับถือ
ศาสนาอิสลาม ตั้งแต่นั้นมา พระราชองค์นั้นก็ประกาศว่า ให้ไอรสของพระภคินีเท่านั้นได้เป็น
พระราชต่อไปทั้งให้อุปถัมภ์ไอรสของพระองค์ด้วย แต่นั้นมาพวกโกจีนก็นับถือศาสนาอิสลามตามตำนาน
ที่เล่ามานี้ ต่อมา เมื่อท่านนบีมุฮัมมัดถึงแก่กรรมแล้ว มีการแตกก๊กกัน พวกโกจีนก็เลิกนับถือศาสนา
อิสลาม หันไปกราบไหว้สักการะรูปปั้นตามแบบเดิมต่อไป

วันหนึ่งมีมุสลิมคนหนึ่งเดินผ่านอาณาเขตพระราชวังซึ่งมีสระกว้างราวหนึ่งร้อยศอก
บังเอิญคนใช้คนหนึ่งของมุสลิมคนนั้นแวะลงไปล้างมือที่ขอบสระ คนเฝ้าก็ตะโกนไล่ ประชาชนพากัน

โกรธแค้นจะทำร้าย แต่เหตุการณ์ก็สงบลงได้ พวกเขินรู้ว่า สระนี้สำหรับพระราชาลงพระศมาน แต่พวกมุสลิมกลับมาทำให้มีราศี เพราะฉะนั้น แต่บัดนี้จะไม่ขอคบพวกมุสลิม มุสลิมคนนั้นขอโทษต่อ พระราชาแทนการใช้ของตน เรื่องก็น่าจะยุติเพียงนั้น แต่พระราชาทรงให้วัดพระและทาน้ำจืดมาเติม ลงไปใหม่ เด่ากันว่า ถ้ามุสลิมทองถิ่นคนใดทำให้สระนี้มีราศีตามลัทธิที่พวกเขินดู เชื่อถือกันอีก ก็จะถูก จับตัวลงโทษอย่างหนัก วิธีการลงโทษที่เมืองนี้ก็แปลก เขาไม่ประหารหรือทำร้ายนักโทษ ในเขต พระราชวังนั้นเขาสร้างตึกหลังหนึ่งสูงหลายชั้น เย็นมาก ถ้าใครทำผิดก็เอาไปขังไว้ที่นั่น ไม่ให้อาบน้ำ ไม่ให้กิน ไม้ค้ำคัส ผู้ใดมีโทษหนักก็ให้อยู่ขึ้นที่สูงขึ้นไป ที่เมืองนี้มีอบเชย ซึ่งเขาเรียกว่า กิรุพะ (Girfa) และมีพริกไทยบ้างพอสมควร เมื่อก่อนนี้พวกโปรตุเกสปกครองเมืองนี้ราวสี่ร้อยปี ได้สร้างป้อมคูไว้ มาก แต่เมื่อปีสิบปีมานี้พวกฮอลันดาทำสงครามกับพวกโปรตุเกส ได้ยึดเมืองนี้ และได้ให้เงินอุดหนุน แก่พระราชาธิบดีมาก ๆ ที่จริงโกจีนเป็นเมืองที่สมบูรณ์มาก พวกฮอลันดา ร่มรวยและรักษาเมืองนี้อย่างดี

จากโกจีนไปทางเขตกองสามวันก็จะมีคนอีกพวกหนึ่งจากมะดาบารี่เหมือนกัน พวกนี้เป็น มุสลิมตามแนวของชาฟีฮ์และทองจาฮัล-กูรานได้ พวกนี้มีเรือเล็ก ๆ หลายลำสำหรับปล้นสมบัติเรือ ทุกลำนอกจากเรือของพวกฝรั่ง พวกนี้อ้างว่าในศาสนาให้ล่าสัตว์ในทะเลและบนบกได้ พวกเขารู้ว่า การล่าสัตว์นี้คือการปล้นนั่นเอง ยิ่งกว่านั้น ยังอวดว่าพวกเขาปล้นทรัพย์สินของคนนอกศาสนา เท่ากับ ทำความดี แต่แท้จริงนั้น ทรัพย์สินที่ปล้นมาได้เป็นของพวกมุสลิมเป็นส่วนมาก พอพวกนี้ปล้นเรือได้ ก็ จะฆ่าคนในเรือทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นชาตินิภาษาใด นอกจากมุสลิมซึ่งถูกบังคับให้อยอมรับว่าอาชีพปล้น ของพวกเขานั้นถูกต้องตามหลักบัญญัติของศาสนา แล้วจึงจะปล่อยตัวให้ขึ้นฝั่ง

เกาะคีฟ (มัจคีฟ)

ไม่ไกลจากโกจีนนักมีเกาะคีฟ ผู้ปกครองเป็นมุสลิมตามแนวของชาฟีฮ์ ที่นี้มีอำพันมาก ถึงกับว่า พระราชาทรงให้สร้างบัลลังก์ด้วยอำพัน แต่ไม่ทรงเคยประทับบนนั้น ทรงเอาพระคัมภีร์อัล- กูรานวางไว้แทน เกาะนี้ค้าขายกับอินเดีย เกาะคีฟติดกับเกาะรานาซึ่งมีพระราชาทรงหาก ต่าง มีสัมพันธ์ต่อกันทางสายการแต่งงาน เวลาที่ทางเกาะรานาส่งเครื่องบรรณาการให้กษัตริย์ไมกุลใน อินเดีย

พวกนัวยาว

ในอินเดียมีพวกหนึ่งเรียกว่า นัวยาว ผู้หญิงของพวกนี้มีผิวได้หลายคน บรรดาผิว ต่างช่วยกันเลี้ยงครอบครัว เมื่อสาวคนหนึ่งอยู่ในบ้านก็เอาแขนงไม้เล็ก ๆ มาขัดไว้ที่ประตู สาวคนอื่น ก็ไม่กล้าเข้า เมื่อสาวคนนี้ออกไปแล้ว เขาก็เอาไม้ที่ขัดไว้ถอด สาวคนอื่นก็เข้ามาได้ เพราะเหตุนี้ จึงมีลูกที่ไม่รู้พ่อที่แน่นอน มรดกจึงได้แก่ผู้หญิงเท่านั้น

เล่ห์เหลี่ยมของนายเรือ

เราต้องอยู่ที่โกจีนหกเดือนเพื่อซ่อมแซมเรือ เมื่อถึงหน้าลมมรสุมเราก็ลงเรือเพื่อไป
ทำเมืองบันดาร์ อุบาส ลมดี ๆ อย่างนี้แล่นเรือเพียงเดือนเดียวก็ถึง แต่นายเรือกลับพาเราไป
เมืองสุรัต ที่แรกเราไม่รู้ คิดว่าจะได้ถึงบันดาร์ อุบาสกันเสียที แต่เมื่อเรือทอดสมอ จึงรู้ว่ามาถึง
เกาะแห่งหนึ่งชื่อ คีวา มีพระราชเป็นอินทรี ทรงปกครองอาณาเขตกว้างขวางและมีกองทัพเข้ม-
แข็ง เมื่อไม่นานมานี้ทรงแข็งเมืองต่อพวกโมกุล นอกจากโจมตีกองทัพของพวกโมกุลเมือง ๆ แล้ว
ยังทรงให้ออกปล้นเรือในทะเลด้วย เมื่อเรามาถึงฝั่งคีวา ก็มีเรือขาวยี่สิบลำเข้ามาที่เรา มีคนเรือ
ราวหนึ่งพันคนและปืนใหญ่ด้วยหลายกระบอก พวกนั้นรู้ว่า เรือของเราโหมมากจึงตีกลองและยิง
เรือเราราว 170 นัด ทำให้คนในเรือรวมทั้งคนใช้ของเราด้วยตายไปหลายคนมีการต่อสู้กันบนเรือ
แต่พวกเราซึ่งมีจำนวนน้อยกว่าก็สู้อย่างทรหด จนกระทั่งค่ำ พวกสลัดจึงล่าถอยไป เราสามารถ
ทำลายเรือของพวกมันได้สองลำ ทั้งนี้นับได้ว่า พวกเรามีความเด็ดเดี่ยวและจงรักภักดีต่อกษัตริย์
สุลต่านอย่างแท้จริง ในเรื่อนั้นมีหีบใหญ่อยู่สองใบซึ่งมีมิงกุก บัญชีดาบประดับเพชรและเครื่องแต่ง
กายอื่น ๆ อีก กระสุนปืนใหญ่สิบสองนัดตกลงใกล้ ๆ หีบนี้ หีบใบอื่น ๆ ที่เป็นของคนในเรือล้วนแตก
คินาศ แต่หีบสองใบนี้ปลอดภัย อย่างไรก็ดี เราถอนสมอออกเรือไปอีกสองสามวันจนกระทั่งมา
ถึงปากอ่าวเมืองสุรัต ที่เมืองนี้ปรากฏว่าชาวอังกฤษไม่ได้รับความเป็นธรรม ถึงแม้จะถวายฎีกาต่อ
กษัตริย์โมกุล ก็ไม่ได้รับความเป็นธรรม ดูเหมือนจะถูกกลั่นแกล้งหนักกว่าเดิม พวกอังกฤษจึงรายงาน
เรื่องนี้ให้รัฐบาลของตน ทางอังกฤษได้ส่งเรือรบหลายลำมาปิดอ่าวเมืองสุรัต แต่ไม่ได้เข้าไปยุ่งกับ
พวกซันดาและฝรั่งชาติอื่น เพราะการที่ฝรั่งรบกันเองนั้นเท่ากับเดิมหน้าตาให้ทะเล พวกอังกฤษรีบ
สินค้าที่เข้าออก แต่ปล่อยเจ้าของเรือ โดยคิดกันว่าพวกเจ้าของเรือเหล่านี้จะได้บอกกล่าวเรื่องนี้
ให้เลื่องลือต่อไปเป็นการประกาศอำนาจของพวกอังกฤษไปด้วย แม้ทั้งเรือส่งเรือลำหนึ่งมาทอดสมอ
ที่อ่าว, เรือลำนี้มีสามชั้น, มีปืนใหญ่แปดสิบกระบอก ลูกเรือสองร้อยคน คอยจับเรือที่แล่นเข้า
เมืองสุรัต พวกอังกฤษขึ้นมานบนเรือของพวกเราเหมือนกัน แต่ปฏิบัติตนสุภาพมาก แต่เรือลำนี้เป็น
ของชาวสุรัต ที่แรกพวกอังกฤษส่งคนมาถามว่า เรามาจากไหน เป็นใคร มีสินค้าอะไร จะไปไหน
เมื่อรู้รายละเอียดแล้วก็ส่งคณะผู้แทนมาเยี่ยมเรา พวกเขาไม่ได้โจมตีหรือขโมยสินค้าของเรา ตรงกัน
ข้าม กลับชักธงอังกฤษที่เสากระโดง แล้ววางยามเฝ้าด้วย

รุ่งเช้าก็มีชาวอังกฤษมาบอกว่า ทางเขาได้รับคำสั่งให้จับเรือของพวกสุรัตทุกลำ แม้ว่า
ลำนี้เป็นของพวกสุรัต เมื่อมีคณะทูตโดยสารมา พวกเขายังคงเว้น แต่พวกเขาต้องจับเจ้าของเรือ
และจับเรือลำนี้ และอินทรีจะชักเรือของฝ่ายอังกฤษเองนำคณะและทรัพย์สินของเราไปส่งถึงเมืองท่า
บันดาร์อุบาส สินค้าที่ไม่ใช่ของเรานั้นจะถูกจับ

คณะเราศรัทธาใจโดยสารเรือลำเดิมนี้อำนาจซึ่งเป็นที่ตั้งกองบัญชาการของอังกฤษ
พวกลูกเรืออังกฤษถอนสมอเรือและนำเรือไปตามนั้น เมื่อมาถึง ทางแม่ทัพเรืออังกฤษได้ต้อนรับเรา

อย่างสมเกียรติ โดยที่เรือของเราโหมมาก ท่านแม่ทัพขอให้เรารอสักสองสามวันเพื่อหาเรือใหม่ ในที่สุดเราต้องอยู่ที่ฉมบาศีถึงสามเดือนครึ่ง เพราะไม่มีเรือ อากาศร้อนมาก คนก็สกปรกยากจน คนจน ๆ บางคนถึงกับต้องขายลูกเพียงราคาคนละสองสามพันกีตาร์ แรกทีเดียวเกาะนี้เป็นของพระเจ้าแผ่นดินโปรตุเกส แต่ตอนที่พระเจ้าของพระองค์ทรงอภิเษกสมรสกับฝ่ายอังกฤษนั้น ได้ยกเกาะนี้ให้เป็นของหมื่นท้าว เกาะนี้ร้างแห้งแล้ง ทางอังกฤษจึงสร้างเป็นฐานทัพเรือ ในที่สุดในวันที่ ๕ เดือนพฤษภาคมปี ค.ศ. 1๐๙๑ (๘ เมษายน ค.ศ. 1๘๖๘) เราก็ตีเรือได้ออกเดินทางมุ่งไปกรุงอิหร่าน

ออกเรือมาได้สองวัน ก็เผชิญกับเรือของอินเดียหวกสังกาลี (Sankāli) และวาซิล (Vāril) พวกนี้เป็นโจรสลัดที่กระหายเลือด พอเห็นเรือเรา ก็ลั่นกลองยิงปืนใหญ่ ยังเชิญแทบไม่มีลม พวกมันจึงเข้าใกล้เรือเราไม่ได้ นอกจากแล่นขนานข้างเท่านั้น พวกมันได้แต่ยิงปืนใหญ่จนค่าลงคิณนั้นลมเจิบ เรือทุกลำหยุดนิ่ง มันทำอะไรเราไม่ได้ แต่เราก็หนีออกไปไม่ได้เหมือนกันเรือของมันอยู่ใกล้เรา จนอินเสียงตะโกนได้ กลางคืนจะสู้รบกันไม่ได้ พวกมันได้แต่ตะโกนด่าจนถึงรุ่งเช้า มันขู่ มันตีกลองและยิงปืนใหญ่อีก วันนั้นไม่มีลมอีก พวกเราทุกคนเตรียมพร้อมคอยรับมือพวกมัน นายเรือและลูกเรือของเราเป็นชาวอังกฤษ โดยเฉพาะพวกอังกฤษและบอลันดานีมีคำสั่งยืนยันที่เดียวว่า อย่ายอมแพ้พวกโจรสลัด พวกเขายินดีเผาเรือดีกว่าให้ถูกยึด ถ้าพวกฝรั่งไม่ปฏิบัติตามคำสั่งนี้ และเอาตัวรอดได้ ก็จะต้องถูกแขวนคอแน่นอน

เมื่อนายเรือเห็นว่าสถานการณ์ไม่น่าไว้วางใจ ก็เอาน้ำมันกำกวมและดินระเบิดมาเตรียมไว้ตลอดเวลาสามวันเราเตรียมพร้อมอยู่อย่างนั้น ไม่มีลมเสียเลย ในที่สุดก็มีลมมาแรง แต่พวกโจรสลัดอื่นเดียวไล่ตามเราไม่ทัน พอตกกลางคืน ลมแรงมากขึ้นอีก ในที่สุดในวันที่ 24 เดือนเราะฎิบ ค.ศ. 1๐๙๑ (14 พฤษภาคม ค.ศ. 1๘๖๘) เราก็ตีเดินทางมาถึงเมืองท่าบันดัรดับบาซ

บรรดาการสรรเสริญเป็นของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าที่ได้ทรงคุ้มครองเราถึงจุดหมายโดยปลอดภัย

มาตราชั่งตวง

1 ฟาร์สัค (Farsakh)	= 4 ไมล์ (บางคนเทียบเพียง $3\frac{1}{2}$ ไมล์)
1 ตูมาน (tūmān)	= 10,000 ดีนาร์
1 ตูมาน	= 3 ปอนด์ 8 ชิลลิงก์ 8 เฟินนี เมื่อ ค.ศ. 1877
1 กาดี	= 1½ ปอนด์ (1 ชั่ง)
1 มินหลวง (Man-i-Shāhi)	= 14 ปอนด์
1 อุณ	= 830 กรัม หรือเงินบริสุทธิ์ 577.5 กรัม

มาตราที่อาลักษณ์ใช้

1 บะฮาร์	= 350 มินหลวง
30 กาดี	= 6 มิน
1 ตูมาน	= 5 กาดี

รายชื่อเอกสารทางวิชาการของมูลนิธิโครงการตำราฯ (ที่จัดพิมพ์แล้ว)

- (1) เฉลิมบาลย์ ราชกิจจานุเบกษา : พัฒนาการเกษตรกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทย
พ.ศ. 2435 - 2475
: เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/001 (พฤศจิกายน 23)
- (2) ล่ำพรหม น่วมบุญดี : สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทย
: เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/002 (พฤศจิกายน 23)
- (3) ศัชนินทร์ เปี่ยมสมบูรณ์ : การปฏิรูปกฎหมายของประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2411-2470
: เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/003 (ธันวาคม 23)
- (4) พวงเพชร สุรัตนกรกุล : เปรียบเทียบผลงานของเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ
พ.ศ. 2435-2475
: เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/004 (มกราคม 24)
- (5) ชมพูนท นาคีรักษ์ : บทบาทของที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัยพระบาท-
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
: เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/005 (กุมภาพันธ์ 24)
- (6) ธังธรา กาญจนินัย : การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
พ.ศ. 2325-2394
: เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/006 (มีนาคม 24)
- (7) วิภาลัย ชีรชัย : การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ของรัฐธรรมนูญไทยฉบับต่างๆ
: เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/007 (เมษายน 24)
- (8) ชิลวี มากคำลัณา ชอลดิงกา : การจัดการชลประทานในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว
: เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/008 (พฤษภาคม 24)
- (9) ลักขณ์ รัตตสัมพันธุ์ : บทบาทของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี : ด้านการลง
ทุนทางธุรกิจ
: เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/009 (กันยายน 24)
- (10) ปิยะฉัตร ปิยะวรรณ : การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุล-
เกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411-2453
: เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/010 (พฤศจิกายน 24)

- (11) นิธิ เอียวศรีวงศ์ : ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก
: เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/011 (กุมภาพันธ์ 25)
- (12) ช่างวิทย์ เกษตรศิริ : สังเขปประวัติศาสตร์หน้า
: เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/012 (มิถุนายน 25)
- (13) คาร์ล ซี. ชิมเมอร์แมน : การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม
: เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/013 (ตุลาคม 25)
- (14) จันทนา ดำรงค์เลิศ : ชีวิตและงานของอังเคร มาลโรซ์
: เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/014 (มกราคม 25)
- (15) สมคิด ศรีสังคม : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจทวีปยุโรป จากยุคศีกคำบรรพ์
ถึง ค.ศ. 1750
: เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/015 (เมษายน 25)
- (16) สุดา ภัทษา : ฝรั่งเศส : วิวัฒนาการของความคิดในศิลปศตวรรษ 1
จากยุคแรกเริ่มถึง ค.ศ. 1800
: เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/016 (มิถุนายน 25)
- (17) วรณี วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน : การเล่นของเด็กภาคกลาง
: เอกสารทางวิชาการหมายเลข 2/017 (สิงหาคม 25)

รายชื่อคณะกรรมการบริหารมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

1.	นายเสน่ห์	จามริก	ประธานกรรมการ
2.	นางเพ็ญศรี	สุมิตร	รองประธาน
3.	นางสาวกุสุมา	สนิหวงศ์ ฅ มธุระยา	กรรมการ
4.	นายจวิชัย	ยงกิตติกุล	กรรมการ
5.	นางสาวสดชื่น	ชัยประสาธน์	กรรมการ
6.	นายสุเทพ	สุนทร เกสซ์	กรรมการ
7.	นายอนรรักษ์	เศรษบุตร	กรรมการ
8.	นายสุลักษณ์	กีวรักษ์	กรรมการ
9.	นายวิทยา	สุจิตธนารักษ์	กรรมการ
10.	นางอารี	สัณหวี	กรรมการ
11.	นางอมรา	พงศาวิชัย	กรรมการ
12.	นางสาวสุลักษณ์	เลิศแก้วศรี	กรรมการ
13.	นายเฉลิม	ทองศรีพงษ์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
14.	นายณรินทร์	อัคราติชัย	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
15.	นายเกริกเกียรติ	พิพัฒน์ เสรีธรรม	กรรมการและเหรัญญิก
16.	นายชาญวิทย์	เกษกรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
17.	นายรังสรรค์	ธนพรพันธุ์	กรรมการและผู้จัดการ